

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

MÉSZÖLY MIKLÓS: Merre a csillag jár? (elbeszélés) 609

CSORDÁS GÁBOR versei 637

KALÁSZ MÁRTON: Téli bárány (regény, X.) 639

LÁSZLÓ LAJOS: Sorsváltzatok (riport, III.) 650

SZERVÁC JÓZSEF verse 657

TANDORI DEZSŐ: A téli etetés nyara (elbeszélés) 659

BALI BRIGITTA verse 669

P. MÜLLER PÉTER: Pécsi színházi esték 671

BAGOSSY LÁSZLÓ versei 676

FILIP TAMÁS versei 678

PÁLYI ANDRÁS: A Mester és Margarita Kaposváron 679

KOLTAI TAMÁS: Egy kisember nagy napja
(*A Pantagleize előadása Kaposváron*) 682

ERŐS ZSUZSA versei 685

KUKORELLY ENDRE versei 686

BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ: Latin költő a Dunánál a XX.
században (*Berczeli Anzelm Károly*) 687

*

VEKERDI LÁSZLÓ: Beszélgetés Enyedi Györggyel 695

ENYEDI GYÖRGY: Két tűz között: regionális központok
Magyarországon 703

*

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Új szenzibilitás felé
(*Pályakezdő költők a nyolcvanas évtizedben*) 709

BORI IMRE: Jugoszláviai szemle 717

TÜSKÉS TIBOR: Illyés levelei Babitshoz 722

1984

JÚLIUS-AUGUSZTUS

TILKOVSKY LORÁNT: Nép és történelem – emberi dokumentumokban (*Albert Gábor: Emelt fővel című könyvéről*) 728

POMOGÁTS BÉLA: Műhely Kaposváron (*Laczkó András: Ecset és toll – Szijártó István: Sipos Gyula*) 731

NEMES ISTVÁN: Pomogáts Béla: A transzilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája 733

NAGY JÓZSEF MIHÁLY: Király Erzsébet – Kovács Sándor Iván: „Adria tengernek fönnforgó habjai” 734

KÉPEK

PANDUR JÓZSEF rajzai 670, 675, 684, 708

JELENKOR

XXVII. ÉVFOLYAM

7—8. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PAKOLITZ ISTVÁN

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,- Ft.
84-1949 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Farkas Gábor igazgató

KRÓNIKA

MARTYN FERENC 85. születésnapja alkalmából a Magyar Népköztársaság Zászlórendje kitüntetést kapta. – Pécsi művésztársai június 5-én ünnepelték szerkesztőségünkben; itt Csorba Győző mondott köszöntőt. – A születésnap alkalmából a Martyn-múzeumban június 12-én új Martyn-kiállítás nyílt, leleplezték most elkészült szobrait és felavatták üvegablak-műveit. – Ugyancsak az évfordulóra jelent meg a Martyn Ferenc ötven rajza c. kötet a Corvina Kiadó gondozásában Láncz Sándor tanulmányával.

*

A DÉL-DUNÁNTÚLI ÍRÓCSOPORT június 19-én Bólyba és Mohácsra látogatott. Bólyban a Mezőgazdasági Kombinát munkájával ismerkedtek az írók, majd meglátogatták Trischler Ferenc szobrászművész műtermét. Mohácson a Történelmi Emlékparkot tekintették meg, majd hajókirándulással zárult a program.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Széchenyi téri Galériában június 1–24. *Francia design 1983–1984.* június 29–július 29. *Rajz (Drawing '84.* Augusztus 3–26. *Major Kamil* festőművész (Párizs) munkái. – A Helyőrségi Művelődési Otthon galériájában június 15–30. *Szilágyi Szilárd* festményei.

*

VEKERDI LÁSZLÓ tudománytörténész július 21-én tölti be 60. évét. Ebből az alkalomból szeretettel köszöntjük munkatársunkat.

SZÁZÉVESEN címmel megjelent Pécssett *Kislégyi Nagy Dénes* válogatott verseinek kötete a Janus Pannonius Tudományegyetem kiadásában, Földvári József rektor előszavával. A kötet a kiváló professzornak a húszas évektől napjainkig írott legjobb költeményeit tartalmazza.

*

VERSKÉPÉSZET. Kiállítást rendeztek Szigetváron június 8–28-ig a Focus fotóművész csoport – *Borbély Tamás, Cseri László, Harnóczy Örs, Kálmándy Ferenc és Marsalkó Péter* – valamint öt pécsi költő – *Meliorisz Béla, Csordás Gábor, Pálincás György, Parti Nagy Lajos és Szilágyi Eszter Anna* – munkáiból.

*

TALÁLKOZÁSOK LENGYEL JÓZSEF-FEL címmel kiadvány jelent meg Marcaliban, amely az 1982 májusában ugyanott rendezett tudományos tanácskozás anyagát tartalmazza. *Ress Zoltán* tanácselnök köszöntője után *József Farkas, Bodri Ferenc, Laczkó András, Major Ottó, Pomogáts Béla, Rónay László, Tamás Attila, Paál László és Grőble László* né tanulmányát olvashatjuk. A kötetet *Laczkó András* szerkesztette.

*

E számunk rajzait PANDUR JÓZSEF készítette. 1939-ben született Pécssett. A Képzőművészeti Főiskolán végzett 1969-ben. Pécssett él. A Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara rajz tan-székének docense. Festményei és rajzai 1963 óta szerepelnek egyéni és csoportos kiállításokon.

MÉSZÖLY MIKLÓS

Merre a csillag jár?

Béládi Miklós emlékének

– kérdeztem ilyen hibás szórenddel, hogy az inkognitóm hitelesebb legyen s még egy tétova mozdulatot is tettem megerősítésül. A néni csodálkozva nézett rám, barátságosan és megfeszíthetetlenül. Szépen mondja! – mosolyodott el, és tovább sétált a bőrcekkerével.

Közben a tér népesült. Megejtően szorgos jövés-menés vett körül, valószínűleg beígért turista-autóbuszra várakoztak. A nyári égen úgy sorjáztak a bárányszerű felhők, mint majdnem mindig, vagyis soha. Az ilyesmi eleve olyan hangulatot áraszt, mintha minden láthatót nemrég csomagoltak volna ki egy hátmögötti dobozból: füveket, fákat, settenkedő kutyákat, asszonyokat és férfiakat, artézikútnál várakozó lányokat. Kicsomagolták és helyükre rakták őket. Mint a bájos vásári szentképeken.

Időm bőven volt, hogy körülnézzek (a hajómra úgyis várni kellett, a folyó felső folyásánál szívészélhűdés érte a kapitányt és számolni kellett késéssel.) A sétálgatók között feltűnően sok volt a felnőtt, az ifjú, a gyermek, a vén, arányosan elosztva és mégis rögtönözve. Az összhangot semmi túlsúly nem zavarta meg, éppen kitöltötték a képet. A megyei bedekkerből tudtam meg, hogy a teret valamikor matuzsálemi akácfák szegélyezték, dús legelőfü borította, tele pitypanggal, a kút valóban kút volt, örökös tócsákkal a környéken, mintha a víz kéretlenül is rendelkezésre akart volna állni. Mindebből nem sok maradt; a matuzsálemi fákból egy sem. A tér ennek ellenére tér maradt, még ha magára öltötte is a geometriából ismert terek egyenruháját. Valahogy így is emlékeztetett a múltjára s ezt valószínűleg a bárányszerű felhőknek köszönhette. A nagy fairtas után mindenesetre szigorúbban kerültek szem elé az egyszerű, meszelt házacsákák; jobban lehetett szemmel tartani őket. Ide a térre nyílt a Rév utca is, ahová régidőkben egy kiszolgált uszály-dereglyét vontattak és ott rendezték be a falu pálinkásházát. Ajtót, ablakot a hajótest hasába vágta, a kék-abroszos asztalokat nyáron a fedélzeten helyezték el. Persze, ebből se maradt semmi. Később a rendőrség irodája került a helyére s a telek hátsó fertályán a fogtechnikus rendelője húzódnak meg, aki arra is szerződött, hogy a beteg és lázadó kutyákat elaltassa.

Míg sétálgattam, egyre őszintébben tudtam megbocsátani a kapitánynak, aki minden üzenet, hagyatkozás nélkül mondott búcsút a hajónak, folyónak, felborította a menetrendet és beleszólt az úttervembe. Próbáltam vigasztalni magamat, hogy ami történik, úgyis beleilleszkedik valami nagyobb egészbe. Rég nem találkoztam ilyen csendes derűvel várakozó tömeggel. Lehetek vagy százan. Volt köztük szegényesebben és módosabban öltözött, nem hiányoztak a különködők sem, divat majmolói, egészében mégis úgy hatottak, mint száz ember, akik véletlenül összeverődtek. Am ez mégsem volt így, kiderült: valamennyien a pócsi vásárról voltak hazatérőben. Ezért lógott mindenkinek a kezében szatyor vagy cekker, némelyiknél kopott bőrönd, átalvetőse megcsavart zsák, sőt, vadonatúj tarisznya is – leffegő hajtókáján az újra divatos pusztai zsánerkép bőrből domborított mása: *... pásztor áll a rónaközépen. Mint a szobor, merően, A pusztát síri csönd fődé el, Mint elődik a halottat szemfödéllel. Nagymessze tőlem egy ember kaszál; Mostan megáll, S köszörüli a kaszát... Pengése hozzám nem hallatszik át, Csak azt látom: mint mozog a kéz. És most idenéz, Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...* A domborúra tömött csomagokból látni lehetett, hogy a legkülönbébb holmikat vásárolták össze, ami csak felbukkanhatott egy kirakodóvásáron. Ezekkel jöttek-mentek, letelepedtek, összeverődtek, párokra szakadtak, mégse szakadt el senki senkitől. A tér közepe felől hawai gitár szólt. A néni, akit megszólítottam, két másik hasonló korú hölgygel a földön figyelt valamit elmerülten s csak annyira hajoltak előre, amennyire az isia-szos derekuk engedte. Egy kamasz fiú az észak-déli járat kondenzcsíkját vizsgálta távcsővel, mások aludni próbáltak. Egy csapat lánynak sikerült úgy elárasztani az ártézikút környékét, mint régen, amikor csikót itattak.

Egy idősebb úr integetett felém a botjával.

Épp indulni akartam, hogy odamenjek hozzá, mikor valaki meghúzta a nadrágomat hátul. Négy év körüli kisfiú guggolt mögöttem, s azzal bajlódott, hogy leengedett nadrágjára visszagombolja a nadrágtartót. Megrögzött aggregényként sikerült eltalálnom a hangot, ami ilyen helyzetben a legkevésbé szerencsés. Ez bizony bonyolult művelet! – guggoltam le én is, és szemügyre vettem a gombot, mely sokkal nagyobb volt, mint a nadrágtartó szíjába vágott lyuk. Elnéző mosoly rándult az arcára, mutatoujját odanyomta az arcomhoz. Segíts! – mondta elbűvölő egyszerűséggel, majd lehalkította a rekedtes hangját: Mit gondolsz, a repülőgép visszajön? – Igyekeztem korrektül válaszolni, bár a jelenet zavarba is hozott, ugyanis éppen a nagyobb dolgát végezte el s nem volt világos, hogy a szokásos tisztálkodást is elvégezte-e. – Nem ismerem a menetrendet, de biztos utána lehet nézni. Csakhát, tudod, hogyan van... Meghal egy hajó kapitánya és mindjárt felborul a menetrend. Pedig csak a hajó pótolhatatlan... – Nyilván fordítva akartam mondani, ő meg azonnal diadallal lecsapott. – Ez butaság! – kacagott fel. – Hajót én is tudok csinálni. Adj egy darab papírt... – Helyes, papír van – vettem elő a papírsebkendő tasakot. – De ebből most nem hajót csinálunk, hanem tisztába tesszük, ami piszkos. Igazán szólhattál volna édesanyádnak, ha érzed, hogy ilyen rendkívüli dolgok... És még papírod sincs hozzá! – Vigyorogva közölte, hogy „Anyunak nem lehet, ő most gitározik.” Ami figyelmeztetés is volt, hogy mit vár még tőlem. Miután kölcsönös ügyetlenséggel elvégeztük a tisztálkodást és gombolkozást, jól meghúzta a hajamat. – Nem is a mamám gitározik! – kiáltotta és elviharzott. A kút felől fölcsatant a nevetés: a lányok adták értésemre elismerésüket az intim szolgálatért.

Jókedvükben még arra is gondjuk volt, hogy archaikus kecsességgel emeljük vállukra az üvegeket és ringó derékkal így induljanak meg. Akár egy antik oázist is oda lehetett képzelni mögójük. Bizonytalan önérzettel sétáltam tovább.

– Ön *nemdebár* idegen? – üdvözölt az öregúr, mikor odaértem hozzá; s ez a stílus pontosan illett is a csokornyakkendőjéhez, a tanáros öltözetéhez. Kopott-drapp zakója uja rövidebb volt a kelleténél, de ezt régies eleganciával ellensúlyozta a keményített mandzsetta. Diplomataférfiaként úgy helyezte el a lába mellett, hogy botja végét a fogóján dugta át. Mindjárt tapasztalhattam is, hogy ez a bogaras apróság milyen hallatlan közvetlenséggel és közlékenységgel tudott párosulni nála. – Sajnálhatja, hogy elmulasztotta az idei pócsi vásárt! – mondta bizalmas mosollyal, miután alaposan szemügyre vett. – Olyan ritkaságokra bukkantam, aminek örülni fog a könyvtáram. De nemcsak én, senkise maradt zsákmány nélkül. Szemét között a kincs! – hajolt közelebb s egy pillanatra megcsapott a lehellete. Mintha mirrhát rágcsalt volna. – Nekünk mindig nagy ünnep egy ilyen kirándulás. Hallottam, sokan gúnyolják ezt a kedvtelést... *guberálás* – jól mondom? Persze, mert a holnaptól várják a jó falatot, de az igazság más. A holnap ma van, ha becsülettel gondolunk rá, és tegnap nélkül se lehet ebédet főzni. Ezért vagyok én forradalmár! – s szemét keskenyre húzta, amilyen a halászok kezére száradt pikkely, mikor a tűz mellett felpöndörödik. – Csakhát tönkretették a szavakat, a beszédet. Azt is megrontották. Pedig nélküle az emberiség körében éppúgy nem létezhetne állam, társadalom, család, szerződés és béke, mint az oroszlánok vagy farkasok között. Isten megtanította Ádámot a teremtmények nevére, meg hogy a szavakat hogyan fűzze össze – ez mind nagyon fontos. De olyat nem talállok az Írásban, mint az entitás, intencionalitás, quidditás és hasonlók... Hiszen ismeri! A sok skolasztikus meg ideológus nem győzi gyártani az ilyen semmitmondó szavakat. Nem, uram! A beszédismeret veszendőbe ment Bábel tornyánál, mikor az emberek úgy bűnhődtek lázadásukért, hogy az igaz nyelvet elfelejtették. Szét kellett szóródjanak, hogy újakat találjanak össze, és még azokat is hogy megcsúfolják! Gondolja csak meg, hogy mivel szórakoznak – két más jelentésű névből csinálnak egyet! Azt mondják, *testetlen test*. De ha egy állítás téves, két elemének neve hogyan jelenthetne mást, mint semmit?! Kilukadtak a szavak. De aki keres, talál! – mondta hamiskásan, majd fölemelte táskáját és minden formaságot mellőzve belém karolt. – Néhány remek fóliánsra tettem szert – folytatta belemelegedve s elindultunk a sétálgatók között. – Tudja, az emberekre rájött a dühös takarítás, fillérekért kótyavetyélnek mindent. Még szerencse, hogy mi itt vagyunk...

El kellett ismernem, hogy egyoldalú beszélgetésünk – mégha nem szórakoztatott is minden további nélkül – nem volt ellenemre. Érdeklődtem, hogy mikor indulnak tovább.

– Sajnos, az autóbuszunknak nem nagy erénye a pontosság – mondta. – Mi csak béreljük, magunk nem bajlódunk vele.

– Messzire utaznak?

Elnevette magát.

– Használjak most én is olyan kifejezést, ami semmit se mond? Száz kilométer, öt kilométer... Szerintem csak azt méricskéljük ilyenkor, hogy kívülről vagy belülről gondolunk-e valamire. Egy helyen élünk, uram – és mélyen a szemembe nézett.

Észrevettem, hogy tartózkodóan kíváncsi pillantások követnek bennünket, és nyilván sokkal beszédesebben, mikor a hátunk mögé kerülnek. A jóindulatuk felől azonban nem lehetett kétség. A három hölgy még mindig előre hajolva figyelt valamit, s kértem az öregurat, hogy kanyarodjunk arra. Volt min meglepődőm. A kőkeményre szikkadt föld egyik repedéséből laposra préselődött giliszta próbált erőnek erejével kivergődni, rejtély, hogy miért. Ilyen forróságban vajon nem jobb egy gilisztának bármilyen lukban a föld alatt? A küzdelem életre-halálra ment, az elképesztő szívóssággal kinyúló, összehúzódó testecske végülis kiaraszolta magát a harapófogóból. A hölgyek úgy sóhajtottak föl, mintha nekik is részük lett volna a vállalkozásban. A giliszta érthetetlenül sokáig időzött a napon és látszott, hogy szenved. Végül néhány centiméterrel odébb megpróbált bemászni egy alig szélesebb repedésbe, de itt is ugyanolyan küzdelmet kellett folytatnia, mint előbb. A hölgyek nekikészültek, hogy ennek a kimenetelét is megvárják, az öregúr azonban – mint akinek nem újság az efféle – indítványozta, hogy sétáljunk tovább.

– Ismeri őket? – kérdeztem, mikor eltávolodtunk kissé.

– Természetesen – bólintott. – Nem olyan nagy hely, ahol lakunk, alig néhány utca. De még így sem cserélném el semmilyen székvárossal, még járási székhellyel sem. Ők különben a Liga elnöknői – intett a hölgyek felé.

– Nélkülözhetetlen az empátiájuk.

– Ligáé? Milyen ligáé?

Eltűnődött.

– Ha valami igazán jó, számít, hogy melyik? Értse úgy, ahogy mondom. Csak egy Liga van, minek is lenne több.

Egyre ellenállhatatlanabbul bilincselte le a hely és a helyzet géniusza. De nem kevésbé az önkéntes ciceróném is, aki hol olyan benyomást tett rám, mintha makacs gyermeklámpással képes volna akkora fényt csinálni, mint más reflektorral – hol meg azokat az Anatole France tollára méltó öregurakat hozta eszembe, akik egy nekivadult piactér közepén is pontosan tudják, hol vannak, eligazodnak az áruk bűzén-szagán, az árusok csalafintaságán anélkül, hogy ki kellene mozdulniuk a könyves szobájukból. S mint ha mégsem a célpontot céloznák meg, csak beletalálnak. Közben a hawai gitár is mindvégig szólt. Úgy pengett, mint egy megváltatlan érzékiséggel bélelt fuvallat; s ez csak még élesebbé tette bennem a képet, amibe az imént belebotlottunk.

– Egy ilyen giliszta bármilyen csodával fölér! – jelentettem ki és egyáltalán nem zavart, hogy patetikus vagyok. – Azt hiszem, tényleg rendszerezíteni kellene az ilyen elnöknőket.

– Csoda! – legyintett elnézően az öregúr. – Ez is olyasmi, amit túl sok borzongással vesznek körül. Azt persze csodának tartanák, ha egy tehén megszólalna vagy ismeretlen élőlényt szülne, de ha nem beszél és borjút hoz világra, már szó sincs csodáról meg borzongásról. Hiszen hová is lenne akkor a nagy okosságunk! De uram, miféle okot tudunk mi, ami eleve nem következmény? Én például még a temetőketeket is hajlandó vagyok ugyanolyan falucskának, városkának nézni, amilyenek a városkák, falucskák. Vanak – hát nem elég csoda ez? Játsszogatunk a szavakkal, aztán az egyik magyarázat hasznosabb, a másik szebb, de hogy melyik igazabb, az már társasjáték... – Táskáját átvette a másik kezébe és megszorította a karomat. – De jöjjön csak, ezzel még adós vagyok önnek. És ha már így összebarátkoz-

tunk... – s húzni kezdett a tér közepe felé, ahol nagyobb csoport vette körül a fáradhatatlan gitárost.

– Ki gitározik itt ilyen szépen. Valaki önök közül?

Büszkén hunyorított.

– Egy kirakódóvásáron mindenre el lehet készülvé az ember, de most tényleg szerencsénk volt. Sikerült megszereznünk a pócsi Szűz Máriát.

Rámeredtem.

– Megszerezni...?! Hogyan?! Megvásárolták?

– No, nem... vásárlásról szó sem volt – nevetett. – A helybeliek ráuntak, már nem tudott örömet okozni nekik – szerintem ilyen egyszerű a magyarázat. Aztán a vendégfogadóban is beszereztek egy elektromos gitárt – nem tudom, hallott-e már ilyet? Mintha egy hajfűrtöt is csak ötmázsás mikroszkóp alatt lehetne csodálni. Szűz Mária elkedvetlenedett, szomorú lett – mondhatnám azt is, hogy depressziós – és a vásár reggelén kiment ő is a nagyrétre és leült a sátrak közé, hátha akad, akinek odaajándékozhatja magát. És ami a legszebb – mindez szóról szóra igaz! Persze, vásáron sok móka megesik... de a mi esetünk más. A mi egyességünk egyszerű és világos. Biztosítva a koszt-kvártély, ünnepi ruhatár, minden, ami kell. És akkor gitározik, amikor kedve tartja. Képzelheti, mit éreztünk, mikor az egyesség létrejött...

Elérzékenyült, s hirtelen rajtam is erőt vett a meghatottság. Ekkor értünk oda a hallgatósághoz, voltak vagy ötvenen. Mintha képzeletbeli tábor-tűzet álltak volna körül, csak a lángnyelvek hiányoztak.

– Dehiszen ez gyereklány! – súgtam a fülébe döbbsenten, mikor a kör széléhez értünk.

– Hát persze! De éppen ez a gyönyörű – mondta sugárzó arccal. – Bezzeg azok a raffináltan barbár görögök még egy ilyen kivételes szerzeményt is képesek lettek volna *zogriára** kényszeríteni... – s már-már szenvedéllyel belemerült a témába. Ez annyira megrémített most, hogy sietve rápisszentettem, mire készségesen intett, hogy igazam van.

Megindító volt a gyermek keresetlensége. Nem lehetett több tizenhárom évesnél. Szürke terméskövön ült, mely a századeleji útépítésből maradt itt s valószínűleg hol ide, hol oda vándorolt a téren, várva, hogy egyszer ő is sorra kerül. Épp elhalkult a játéka, ujjai tétován keresgéltek. Farmernadrágja tarkállott a foltozásoktól, bár a foltokat elég hevenyészetten varrták föl, szélük szálára foszlottan követte a varrásnyomot. Fehér szádainge annyira áttetsző volt, hogy pucérságát lehetett vélni könnyű nyári ingnek. Mellecskéi domborodtak már, de olyan szűziesen, mintha történetesen nem mellecskéék volnának. (A szeplőtelenység ajándéka végre is nincs korhoz kötve, s ki tudja, Jézus Urunknak nem gyermek volt-e az anyja.) Pócsnak valószínűleg fogalma sem volt, hogy mit mulasztott és mit szalasztott el. Úgy látszik, az sem hatotta meg őket, hogy csikófarokba fogta össze a gesztenyebarna haját, kötöző raffiával.

– Nos, mit szól? – kérdezte az öregúr.

Széttártam a karomat.

Tűzött a nap.

Szűz Mária kis idő múlva újra megelevenedett. Eltartotta, megint ma-

* *Élve elfogás*: egyben az is, ha valaki, kegyelmet kér, hogy elkerülje a halált és szolgálattal vásárolja meg a jó bánásmódot. De ezt sem végleges ajándékként kapja, csupán további megfontolásig nyer feltételes haladékot.

gához húzta a gitárt (nekem úgy tűnt, hogy a hónalját szellőzteti), és egy légiiesen gyors ritmust kezdett pengetni, *subitamente, smanioso*... és mégis *sereno, sentimento*. Hamarosan izgatott mozgolódás támadt, a testek ringani kezdtek. Rendhagyó kórház zárt udvara jutott eszembe, szieszta idején, mikor mindenki kedve szerint töltheti az idejét; egy kórházé, ahová csak minden vizsgálaton átesett egészséggel lehet kiérdemelni a felvételt. Csupán az lepett meg, hogy a falu ügyet sem vetett a rögtönzött látványosságra. Az udvarokon csak aprójószságok ögyelegtek, az ablakokban egyetlen unatkozó vagy kíváncsi arc sem mutatkozott. Igaz, fülledt nyárnap volt, koradélután; ám akkor is. Maradt volna a lehetőség, hogy valamilyen rendelet vagy félelem teszi tartózkodóvá a helybelieket, vagy egyszerűen az öreg beidegzés, hogy jobb függöny mögül az események tanújának lenni. Csupán kutyák sündörögtek számosan a tér körül, többségükben falusi farkas és kopó keverék. Bár a meszelt házacskák igyekeztek elhitetni, hogy bensőséges aediculák, mégis volt némi skanzen jellegük. Házak, ahová a fizetett örök vonulnak vissza a kánikula elől, hogy ott várják a turistákat és beirassák nevüket a láncocskával asztalhoz erősített vendégeknyvbe... Vagy netán maga Pócs is csak afféle kirakat a maga idegenforgalmi kirakodóvásárával? Az öregúr biztos talált volna szavakat, hogy a rend és érdeklődés alattomos kis szertartásairól elmélkedjen; de annyira másodperc-benyomások voltak ezek, hogy mindjárt ki is hullottak belőlem. Mindenesetre egyre emelkedettebb lett a hangulat körülöttünk. A karok elveszítették súlyukat, a lábak kivágódtak, a combok dörzsölődtek – induló tánc volt ez a javából! Várni lehetett, hogy valami hang kicsattan és senkisé ismer rá a sajátjára. Lassan indultak meg körbe, viszont annál bolondosabb pörgésekből állt össze a körtánc egésze. Mi sem tehattünk mást, sodródtunk a többiekkel. Mindig is hiányzott belőlem a tánc közben nélkülözhetetlen magasabbrendű gondolat-talanság, így a figyelmem most sem kapcsolt ki, észnél maradtam. Az öregúr meghökkentő természetességgel vette a fejleményeket. Sasszézott, forgott ügyetlenül, az orra kipirult az elégedettségtől. A kutyák viselkedése is feltűnően megváltozott. Áttekinthetetlen rendszer szerint futkostak a tér körül, de csak ott, beljebb nem nyomultak. Csaholás nem hallatszott, csak felcsapott fülük jelezte, hogy idegrendszerük feszült és készenléti állapotban vannak. Gondoltam rá, hogy vajon nem az egyik társukat kémlelik-e, aki sztrájtörőként bemerészkedett az idegenek közé. Ez nem mondana ellen a kutya-pszichológiának sem; a falka nemcsak kíváncsi, de féltékeny is a rendbontóra, aki megtesz valamit, amit a többi nem mer vagy nem akar. De nem volt időm okoskodni, ugrottam, forogtam tovább, már vagy a harmadik kört jártuk. Szűz Mária alig emelte fel a fejét, annyira a gitarra koncentrált. Ráborult, mint a kamaszlányok a pesztrálásra kapott csecsemőre, akiből egyszerre akarnak kicsikarni minden értelmet és nevetést. Egyszer majdnem sikerült elkapnom a pillantását, de ugyanakkor egy formátlan árnyék is a látóterembe suhant, s mindjárt el is tűnt. Kiderült hamarosan, hogy nem a heves testmozgás kápráztatta meg a szememet, hanem egy fekete kutya csetlett-botlott a lábak között és minden kétséget kizáró módon felém igyekezett. Nem volt könnyű közelebb férkőzni hozzá, de mikor sikerült, azonnal leguggoltam, hogy értse meg, nem utasítják vissza. Dióbarna szeme többször is eltűnt a forgatagban, míg végre odasegíthettem magamhoz. Az öregúrtól elég messzire sodródtam, így csak kiáltva tudtam értésére adni, hogy mi a problémám, illetve, mi a feladat. Azonnal megértette s még

vissza is kiáltott – „Annál jobb!” Pumi-puli keveréknek néztem, de valamennyi terrier vér is lehetett benne. Nyaka alatt a fehér csík a hasa aljáig lehúzódott. Gyönyörűen csapzott és szerencsétlen volt, a korcsok besorolhatatlan értelmességével. Úgy szorította magát a lábához, mintha oda volna kötve. Ha Szűz Mária nem lassítja az iramot, nem tudom, hogyan boldogulok vele; a tempóváltás azonban a tánc végét is jelezte. Még fél kört sem tettünk *allegro moderato*, *largetto*, *ritenuto*, majd végképp *perdendosi* – mikor hangos túlköléssel bekanyarodott a térre két kék autóbusz. Fölkészültem az ilyenkor szokásos hangulatváltozásra, a gátlástalan tolongásra és tülekvésre; de éppenséggel nem ez történt. Szinte egyszerre mind fölnevettek, nagy integetéssel üdvözölték a két sofört, majd a nevetés átcsapott tapsba. Ünnepezték az indulást. Hirtelen támadt gondom csak nekem volt, ugyanis eszembe se jutott egész idő alatt, hogy a búcsúzáson hogyan essem át és milyen gesztussal köszönjem meg az öregúr rokonszenvét. Kicsit túl sok lett az előre nem látott következmény és környékezett a gyanú, hogy bekerítettek. Az öregúrról csurgott a veríték, mikor visszasétált hozzám. Elismeréssel simogatta meg a kutyát, majd – nem kis meglepetésemre – ráérősen a botjára támaszkodott, mint akinek esze ágában sincs készülődni. Minden mozdulata elárulta, hogy ő az, aki utolsónak szokott fölszállni bármilyen járműre.

– Majdnem irigylem ezért a kutyáért! – mondta, mikor kifújta magát. – Látja, ilyenkor derül ki, hogy a ragaszkodás filozófiájának mennyi rejtett tartaléka van. És mennyire meghaladják a filozófiát! Dehát ez sem olyan, amit kirakatban árulnak. Ezt is guberálni kell, mikor mások még a nyomorék gondolatokból is igazságot próbálnak kieroszakolni. *Zogria*... ugye, ott hagytuk abba. A rabszolgánál, aki nem az élete megkímélése fejében adhatja meg magát, hanem csak a győztes kényére-kedvére. Bármit tesz is, élete csak akkor van biztonságban, ha a győztes engedélyezi neki a testi szabadságot. No és, aki börtönben, láncok közt dolgozik? Vajon kötelességből teszi? Szó sincs róla. Pusztán azért, hogy a felügyelők kegyetlenségét elkerülje. Persze, a nyomorék gondolatok rögtön úgy okoskodnak, hogy az életét az urával kötött engedelmségi szerződésnek köszönheti. Vagyis az ura minden jövőbeli cselekedetét magáénak ismeri el és felhatalmazást ad rá! S ez még akkor is így van, ha nem *szolgának* nevezik azt a szolgát... Figyel rám? Mert most jön ám a leggyönyörűbb! Ha a szolga vonakodni merészel és az ura ezért megöli, láncbaveri – mit gondol, ki lesz ennek az értelmi szerzője? Senki más, mint maga a szolga! És még akkor sem vádolhatja az urát jogtalansággal, ha azt történetesen *államnak* hívják... – s majdnem huncut felháborodás ült ki az arcára. – De már most mit jelent ez a nyomorék gondolatok nyelvén? Azt, uram, hogy a zsarnoki uralomból fakadó jogok és következmények azonosak az instituált uralomból eredő jogokkal és következményekkel! Nagyobb dicsőségünkre... És még ez se minden. A korona hátra van. Mert, ha mondjuk, két nemzet közös uralkodója az egyiknél népgyűlés folytán rendelkezik felségjogokkal, a másiknál meg hódítás alapján, a közös uralkodó bármikor megteheti, hogy a hódítás jogán többet követeljen – mégha ez a felségjogok nem ismeretéről tanúskodik is. Mert ugye, az uralkodó mindkét országban korlátlan hatalommal rendelkezik... Vagy ha valami okból mégsem, akkor aztán mindenki védheti magát – ha tudja. És ez a háború.

Úgy emelte rám fakókék szemét, mint aki dúvadat szúrt le. Már csak

alig néhányan voltunk a téren, és szaggatott túlköléssel bennünket is sürgetni kezdtek. Erre ő is kizökkent s hirtelen felém nyújtotta a kezét.

– Igazán sajnálom, hogy csak ilyen rövid időre... – és a kezemet nem engedte el. – De mondja... nem volna kedve meglátogatni bennünket? A sofőrök úgyis csak reggel fordulnak vissza, biztos szívesen visszahoznák. Nos, nos? Nem kerül semmibe, csak elhatározásba!

Váratlan invitálása annyira meghökkentett, *mintha* nekem jutott volna eszembe. Sietve újra végiggondoltam az útitervemet, ki tudja hányadszor az elmúlt egy órában. Szombat délután volt, és a hajó a faluból úgyis csak holnap délután indul tovább... Zavart megkönnyebbüléssel ráztam meg a kezét.

– Egy utas sosem állhat jól magáért – mondtam ügyetlenül. – És ő? – mutattam le a kutyára.

– Ez csak természetes! – mosolygott elégedetten, és belém karolt.

Már csak a hátsónak beállt autóbusz volt hely. A gitárszó a másik kocsiból szűrődött ki. Sajnáltam, hogy nem ott kaptunk helyet, de a kaland izgalmához mintha ez is hozzátartozott volna.

Ötórás utazás volt. Mindvégig változatos tájak maradtak el mögöttünk, amilyen a nyugati határszélig terjedő vidék, tele bensőséges meglepetéssel. Például egy lélegzetelállító vadkörtefa egy semmitmondó rét közepén; vagy a nagy pusztá mezők, melyek a felhők mozgatta fény-árnyékban kilométereken keresztül fölfelé lejtnek. Másutt kövecses dombok vettek körül, kopárság, mint mikor Madridból Avilába utazik az ember. Az ilyen tájak lelke a késleltetés, csupán ígérnek, de nem tesznek érte semmit. Távol kijelölt falvak templomtoronnyal, mimikriként maguk köré terített akácok gypükkel, hidroglobusok katonás őrtornaival. Útitársaim nem furcsállták a jelenlétemet, vagy legalábbis diszkrét maradt a kíváncsiságuk. Az öregúr láthatólag tekintélynek örvendett közöttük, de ebben sem volt semmi túlzás, inkább tapintat. Halk duruzsolás töltötte be a kocsit s pillantásaik úgy röpdöstek, mintha minduntalan frissen fedeznék fel egymást. Az ülések mértani rendje iskolai csoportképet csinált belőlük, ahol a mongoloidektól a dináriig minden változat képviselve volt. Akár egy antropológiai táblakép. Ez is hozzájárult, hogy minél messzebb kerültünk a falutól, folyótól, egyre kevésbé tudtam megítélni, milyen mértékben vagyok még hazai földön. Később elszundítottam (pár percre? órára?), de semmilyen álomról nem tudnék számot adni. Ma is úgy él bennem ez az autóút, mint egy jóleső nyújtózás: csak a lábujj érinti a földet, azt viszont annál ragaszkodóbban, Anteus módjára. Fekete Kutya – a neve ugyanis ez lett – mellső lába közé görbített fejjel aludt. Reszketése alig különbözött az autóbusz remegésétől, mégsem egyszerű berezgés volt ez, bundájának elkülönülő szálai is állandó hullámlásban voltak. Ha aludt is, bizonyára úgy, hogy még szorosabban próbált bevackolódni a valóság rovátkájába. Ahogy a lemezjátszó tüje teszi, világos, hogy miért. A táj, mint egy képernyőbe zárt menekülés, nem tudott kifutni az ablakkeretből. Egy idő múlva mindenki belemerült a szatyrok kipakolásába, átrendezésébe. Volt ott vésetes óraingától kezdve foszlott szöttes szoknyáig, intarziás dobozig, bársony belépőig, szépanyánk strucc tollas kalapjáig minden. Az ingát meglóbálták, a dobozt felkattintották, a belépőt magasra tartották, hogy az esése jobban érvényesüljön. A kalap is fejre került. Bármészködésomat nemcsak szívesen vették, de mintha mutatni is akarták vol-

na, mennyire nem holt érték, amit összevásároltak. Egyedül az öregúr szót-lansága lepett meg a korábbi közlékenysége után; de aztán hamarosan kipótolta, amit mulasztott. Mikor a kutya másik oldalára fordult a lábamon, váratlan frissességgel fordult felém.

– Ugye, milyen jó érzés nyugtatni magunkat, hogy emberségesek és igazságosak vagyunk, mikor egy hontalan lényt újra bevezetünk a társas együttlét világába... Csak kérdés ám, hogy ennyire egyszerű-e a dolog. Nézze... az úszóhártya a lábakon, vagy mondjuk egy hatodik ujj a kezünkön hozzátartozhat az emberi természethez, mégis fölöslegese az erény szempontjából. Bőrkinövések, daganatok – és semmi közülük a lényeghez. Így vagyunk a módszerekkel is. Úgy tesznek, mintha a lényegre vonatkoznának, és mégis szemben állnak az öt érzékünkkel. Az erkölcsi tanácsok, uram, kivétel nélkül úszóhártyák és hatodik ujjak a mi egyszerű hajlamaink szempontjából. Az erényes emberek kórusban sírnak a kor nyomorúsága miatt, a nem erényes emberek meg mást se tesznek, mint szabályoznak! Már pedig, aki kampóval, zsinórral, körzővel, szögvasal szabályoz, nagyon is jól tudjuk, mit csinál. Pusztít meg vág, bele a dolgok természetébe. Mintha bizony a lényeket ápolgatná! – pedig csak a természetes állapotot vesztegetik el. Számolja csak végig az öt ujján – ami görbe, az nem a kampótól görbe! És ami egyenes, kerek vagy szögletes – az vajon mitől? Ami nem akar elválni önmagától vagy mástól – vajon a kötélnek meg huroknak köszönheti az erejét? Talán érti már, mire akarok kilukadni – a vonzás! Az igazi vonzás magától következik be. Ki tudja, hogyan. Dehát akkor mi a csudára való az emberség, igazságosság erénye, ha csak úgy tud összekötni, mint a kötél meg a hurok?! Csak futni, szaladni a módszerek, parancsolatok után, betolakodni velük a kertbe, ahol nem volna szabad kárt tenni? – Itt lehalkította a hangját s még a tenyerét is a szája elé húzta. – Mindez csak kételyt támaszt... A kicsi dolgokban való kétely megváltoztatja az irányt, a nagy dolgokban való kétely az alaptermészetet. *Elhiheti nekem.* Ez a kutya szögvas, hurok nélkül is a lábánál reszket – mi többet akarhatnak még egymástól?

Nagy méltósággal tett pontot a kérdőjel alá. Engem olyan szótlanúság fogott el, mint akinek túlságosan teletöltötték a poharát. Valóságosan négy óra múlt el indulásunk óta, utunknak már csak az egyötöde volt hátra. Megpróbáltam újra lehunyni a szememet, de nem sikerült. Megakadt a pillantásom egy harminc év körüli nőn, aki eddig elkerülte a figyelmemet. A másik oldalon ült és a mi ülésorunk felé fordult, mintha belefeledkezett volna egy korábbi fejmozdulatba s most ezzel elégedne meg. Pillantása átsiklott az útjába kerülő arcokon s szinte kiesett az ablakon. Ő volt az egyetlen, akinek a nyakába akasztott bársony retikülön kívül semmilyen csomagja nem volt. Fekete haja a vállára omlott, gótikus homlokán verejtékcseppek rajzolták ki a haj mentén ugyanazt a gótikus vonalat. Más körülmények között melankóliát fedeztem volna fel magányos és érzékeny exkluzív arcán; de most mégsem elégített ki ez a diagnózis. Melankólia. És minek véljük a boldogságot, ha épp arra jövünk rá, hogy nem fokozható tovább? Elég soká méléztam az arcán, de ami kísérté gondolataimat, inkább csak ködkép maradt a kedélyem láthatárán.

Néhány beszélgetésfosztlány viszont elég tisztán szűrődött át a motorzúgáson –

„Hol?

„A szökőkútnál

„Mikor?

„Tizenegy órakor

„Maddi úgyis átköltözött a térre, ha pedig az övé üresen maradt

„Nem biztos

„Szerintem igen

„Akkor pedig rendet kell teremteni. Vagy-vagy

„És ha külön sétál?

„Nézd csak ezeket az elúszó mozdulatokat!

„Alig nagyobbak egy arasznál! Gyönyörű...

„Mintha ikrek volnának!

„Csak ezeket a mézsfoltokat kell majd ledörgölni

„Éppen csak nem beszélnek

„Mint két bronzöntvény az Idalionról

„Nem hiszem

„Dehiszen te is tudod, hogy lehetetlen

„És hogyan néznél a szemébe?

„Az nem fontos. Én már túl vagyok az ilyesmin

„Nem bánom... De akkor én is a nyomodban leszek

„Csak azt nem szabad megengedni, hogy terhesnek érezze

„Ahogy jön, úgy kell venni!

„Alig várom, hogy átköltözhessek. Szép vasárnapot csinálunk holnap

„Add csak ide...

„Nem, nem...

„Mélyebb tónusú keret kell hozzá

„Szerintem Sindingre emlékeztet... *Ruth a mezei munkások között, Temetés a Lotot szigeteken, Lappok üdvözlik a nap visszatérését.* Persze, csak a hangulat, az árnyalat

„Rubens is boldog lenne, ez az ő ideálja

„Vagy Botticelli... a *Vénusz születése!*

„Lehet, de sokkal szebb a lába

„Látja, ez a tökéletes középtermet

„És nincs a tudatában! Ez a leggyönyörűbb

„Mert természetes!

„Az ártatlanságot nincs miért kihallgatni

„Mit is mondhatna, ha kérdezik

„Lehet, hogy tényleg néma?

„És csak azt mondom, hogy az ártatlanságnak nincs anamnézise

„Olvastam hasonló történetet én is, de ez más

„Milyen?

„Nem tudom. De ha itt nem lesz zuhanás...!

Rákanyarodtunk közben egy nyilegyenes országútszakaszra. Az eperlombok alatt nem lehetett pontosan érzékelni, hogy lassú emelkedőn kapaszkodunk-e vagy ereszkedünk már. Az égfény letompult. Csak távol kezdtek ritkulni a fák s hirtelen igazi térbe tágult szét a zöld alagút. Ahogy rohanunk bele, hasonlított az érzéki ajzottsághoz. A beszélgetés elcsöndesedett, az arcok megélénkültek. Az öreg figyelmes idegenvezetőként közölte, hogy közeledünk. – Ez a levegő már az Alpokból jön – szippantott mélyet, és lenézett a kutyára. – Feltétlenül vízzel kell megkínálni, ha megérkeztünk. Kitűnő forrásvizünk van. – Talán mert a forrást említette, úticélunkként egy nálunk kevésbé gyakori falucskát képzeltem magam elé, melyet még a tradíció tesz családiasan ápolttá. Ahol patinás épületek is akadnak, egykori magánzóké, nyugdíjasoké, akik homályban hagyták, hogy milyen szolgálat után kapják a nyugdíjukat. Akik kedvüket lelték a titokzatoskodásban, míg ki nem kötöttek a falu temetőjében, melyet éppen az ismeretlensége miatt választottak maguknak. Közben fölérkeztünk a gerincre. Itt már nem volt fásor, a táj égből és zöld felületből állt. Bokor vagy fa sehol, csak rét, az viszont úgy volt domború és feszes, mintha utoljára az ősidőkben vett volna lélegzetet s azóta tartaná vissza, amit beszívott. Fekete Kutya kis idő múlva újra megfordult a lábamnál. A gótikus homlokú nő észrevette a mozgolódást, és hátrébb hajolva kis ollózó mozdulatot tett az ujjával, mint mikor szemreflexet vizsgálunk. Az apró jelzést félreérthetetlenül a kutyának szánta, rajtam csak átfutott a pillantása, a gazdán. Bevallom, először zavart a sorrend, aztán meg éppen hogy büszkeséget éreztem – „Igen, asszonyom, a kutya hozzám tartozik.” De vajon biztos, hogy asszony? – bizonytalanodtam el rögtön utána. Türelmetlenül vártam, hogy a gerincet elhagyjuk. Néhány perc múlva az úttest egyenese végén – szinte mérnöki pontossággal – egy campanile villámhárító csúcsa jelent meg, tetszetősen emlékeztetve a ravennai S. Apollinare in Classe harangtornyára. Mintha az úttestből nőtt volna ki. Mikor ereszkedni kezdtünk, fokozatosan bontakozott ki a látvány, és minden várakozásomat felülmúlta. Lankás völgybe zárt miniatűr városka bukkant elő, ligetes erdőkkel körülvéve – bár inkább épületcsoport volt, mint városka. A Felvidéken barangoló szerencsés utas akadáhat ilyesmire, főképp Krúdy kalauzolásával. Bedekker ismereteim felmondták a szolgálatot. Kevésbé elfogódott idegen esküdött volna rá, hogy a nagy latifundiumok idejéből maradt itt, valamelyik főúr szeszélyes építkezése, központjában nyári rezidenciával, melyet idővel a vendégfogadás számára egyre bővítettek, míg valóban kialakult néhány előkertes utcácska, kis tér szökőkúttal, palota jellegű házak sora, látható nosztalgiával a régi stílusok iránt. (Így kaphatott a szerény kápolnatemplom egy meglehetősen hivalkodó campanilét.) Két óránival odébb, a határon túl, nem ritkaság az ilyen festői en céltalan építkezés. Ez idetévedt. A völgybe öt szerpentinkanyar vezetett le. A szemközti lankán valaki kaszált, a kazlak görbülő csatárlánca a lanka tetejéig felkapaszkodott. Ovális fenyves beugrójában fehérlett a temető antikizáló bejárata, a közelében füst szállt. Az öregúr lokálpatrióta iróniával mutatott körbe: „Nem is képzeli, hányszor próbálnak idejönni azok a mozcisinálók, széthányini a colásüveget, befesteni a füvet, letaposni, kimenni a temetőbe szerelmeskedni... Erre mondják, hogy *külső* felvétel. Szerintem itt szeretnének igazi csontot rágni, ami túléli a húst. Csakhát annyira olcsón az se megy...” Aztán váratlanul föl-kattintotta a táskáját, de csak annyira, hogy a keze beleférjen. Börbe kötött könyvecskét vett elő, meglehetősen foszlott volt, a kötése repedezett.

– Mindjárt megérkezünk... mégse tudom megállni, hogy legalább egyet meg ne mutassak – mondta szerény határozottsággal. – Nem akarom rabolni az idejét, ha már ügyis programot csinál. Magam is úgy vagyok, hogy a magányos szemlélődést becsülöm mindennél többre... – s közben áhitatos gonddal lapozott. Elsőprő türelemmel tudta kihasználni az utolsó pillanatokat is, mintha az idő akkor állna meg, amikor ő akarja. – Hallgassa csak, milyen inyenc szavak... *Kicsiny rongyos féreg, utált vagy, de ne félj... Elmúlt az éjtél, Idvességes napod nemsokára felkél.* Vagy ezt: *E világi tábor szenvedésre font ház, Ki mennyet erre ruház, mondjad, az váz.* Nem elragadóan döccen? Vagy ehhez a tömörséghez mit szól? *Itt vágj, itt égess, itt mess, itt ösztönözz, Itt sújts, öklözz, köpölyözz, Bátor kemény irrel kötözz, Csak örök életet szerezz...* Ugye, elbűvölő? És minden szava személyes, pedig nem is sejtethetjük már a személyes okokat, körülményeket! *Semmi nem állandó... Félelem, reménség, Közül magát kétség Városunkban állítja, Hol jóval, osztorral, Hol esővel, hóval Magát velünk áldatja...*

Az igazság az, hogy az én figyelmem se volt már olyan odaadó, mint eddig, gondolataim elkalandoztak, míg érzéssel olvasta a sorokat. Közben elhagytuk az utolsó kanyart és irányt vettünk a platános sétány felé, mely a központba vezetett. Közeledésünk nem volt a legszerencsésebb, mert egy nagyobb aszfaltos térség mellett kellett elhaladnunk, s ez sehogysem illett az idilli madártávlati képbe: tarkállott a repedésektől, a rozsdás terelővasconkóktól. Közepén betonkockába erősített zászlórúd, lelógó hurkos kötélzetével ünnepi bitófára emlékeztetett. Ráadásul itt helyezték el a szokásos kommerciális bódékat, ládákkal körberakva. A redőnyök mind lehúzva: már ment le a nap, mire ideértünk. Az öregúr pillantásra sem méltatta ezt a kihalt, esztétikai zűrzavart. Az utolsó ötven méteren sofőrünk levette a gázt és elegánsan, puszta lendületből gördült be a szökőkutas térre. A sétány végében feltartott mutatójuként örködött a campanile.

A központi terecske mintha a bécsi Graben téglalap formáját, arányait utánózta volna, és ebből ágazott szét néhány önmagába visszakanyarodó utcácska. S ennyiből is állt a városka. A háborúk utáni emlékművédelem gondoskodott róla, hogy az épületek nélkülözzék az időmúlás májfoltjait: mint ha azokat is nemrég csomagolták volna ki egy hátmögötti dobozból. Az áradó barokk stílusban épült nyári rezidencia a tér kiemelt pontján trónolt, szemben egy háromlépcsős, rózsaszínű márványtalapzattal. A talapzat üres volt s egy hajdan füstbement várakozás hangulatát árasztotta. Vagy tényleg állt ott egyszer valami, csak időszerütlenné vált és eltávolították. Idolokkal gyakran megtörténik ilyesmi. A tér *majdnem* üres volt, amikor megérkeztünk, számomra az tette mégis élővé, hogy a szökőkút nemcsak relikviaként állt a helyén, hanem működött is. Miután biztosra vehettem, hogy az öregúr utolsonak fog leszállni, én is átadtam magamat a kényelmes szemlélődésnek. Zajlott a kiszállás, kipakolás, s ahogy a tér népesült, a gyerekek percekben belül megszállták a szökőkút kávját, csak a rózsaszínű talapzatot tartották tiszteletben. Már ez az apró észrevétel is figyelmeztetett, hogy mostantól kezdve hajlamosabb leszek olyasminek is jelentőséget tulajdonítani, ami nem több véletlennél. De végre is így természetes ez idegen környezetben, idegen birtokon, melyről semmit nem tudunk. Szűz Máriát azonnal közrefogták és láthatólag igyekeztek tanácsokkal ellátni. A csoportosulás közepén ott volt a

három elnöknő is. Türelmesen kivárták, míg a lelkes terepere lecsillapodik s csak akkor szóltak oda egy húsz év körüli lánynak és fiúnak (szőkék voltak, mint a len), hogy Szűz Máriát vezessék el az új otthonába. Ez egy patkóalakú ház volt a tulsó oldalon, mely patinás törékenységgel idézett föl egy maitól eltérő érzékenységet és beavatott céltalanságot, fittyet hányva a csatlásra, hogy irracionális cirádait milyen klasszikusan józan szerkezeti egyszerűsége kúszatja rá. Egyszóval, igazi rokokó palotácska volt. Az alacsony emelet köcsipkéin gazdagon ömlött le a sokszínű futópetúnia. A három elnöknő csak ezután jött oda a mi autóbuszunkhoz, és élénk gesztusokkal kísérvé egyetértő pillantásokat váltottak az öregúrral. Amennyire a bizalmas jelbeszédükből kivettem, ezúttal az én éjszakai szállásom ügyét intézték el. Alig zajlott le ez, mikor a gótikus homlokú nő, ki szintén leszálláshoz készülődött, odasodródott az ülésünk mellé és váratlan nyíltsággal a szemembe nézett. Mintha a kutya ott sem lett volna. Már-már rámosolyogtam, aztán mégis elbátortalanodtam, valószínűleg a szokatlanul nagy fekete szeme miatt. Úgy csillogott, mint a móros ízlésű faszobron a szemgödörbe illesztett ékszerkő: forrón és anyagidegenül. Tűnődhettem rajta, hogy mit gondoljak. Mikor leszállt, az a kisfiú csatlakozott hozzá a másik autóbusz utasai közül, akinek segitettem a fenekét kitörölni. A legnagyobb bizalmassággal lépkedtek egymás mellett, kézenfogva szökdéltek jobbra-balra, majd a kisfiú szélvészént elsöpört. Az öregúr ekkor állt föl. Az ajtó előtt még mindig sokan várokoztak s azt a guggoló asszonyt nézték, aki a padló vájataiból nagy türelemmel szedegette össze a zacskójából kiömlött parányi flittergyöngyöket. Ezt nem látszott illendőnek megzavarni, így az öregúrnak is maradt ideje, hogy újabb szálát húzzon ki gondolatai szötteсібől.

– Jó ideje töröm a fejemet, hogy csakugyan helyes-e, ha nem könnyítem meg a tájékozódását... – mondta eltűnődve. – Nálunk, tudja, nincsenek prospektusok, effélék, rég leszoktunk róla. Vagy nem gondolja, hogy túl könnyen szeretjük mondani, *tedd ezt, ne tedd azt*. Végül is hol kezdődik a parancs, hol a tanácsadás? Ön például nyugodtan hihetné, hogy tanácsot adok, vagyis az ön javát tartom szem előtt; de ha mégis a saját érdekemet tartom fontosabbnak, máris parancsról lesz szó. Ön meg esetleg észre sem venné. És még ennél is rosszabb, ha jogot is formálnék a tanácsadásra – hiszen világos, hogy ravasz előnyhöz jutnék így, lopva megismerném a szándékát! Vajon örülne ennek? Aki elutasítja a tanácsot, véleményyt nyilvánít és leleplezi magát – aki elfogadja, parancsot teljesít. Erről van szó. S ki tudja akkor már, mi lesz a következő lépés... milyen autoritásnak hajtunk fejet! Olyan ez, kérem, mint a lavina. Valami nagyon nincs rendjén azokkal a brosrákkal, prospektusokkal, amelyekkel teletömködik az emberek fejét. Ó, uram – és pillantása mély aggodalommal pihent meg a vájatokba szorult flittergyöngyökön, mintha a legváratlanabb résekből is a megszorítottak végtelen karavánja tudna előzőnleni szívszorító bizakodással. – És ha történetesen nem kettőnkéről van szó, hanem egy egész tömegről, és most sürgősen állást kellene foglalnunk valamiben, ami fontos...? Vajon nem az volna ésszerű, hogy ha a névtelenek döntése félreérthetetlen, akkor igenis ne kérjenek és ne fogadjanak el tanácsot? Hiszen az ítéletük már döntött! Persze, mondhatja, hogy önnek, aki idegenként csöppent ide, végül is nem ártana valamilyen rábeszélés vagy lebeszélés. Csakhogy az a baj ám, hogy a rábeszélő képtelen fölismerni a tanácsa következményét, de még a gondolkodás igazi szabályaihoz sem tarthatja magát, hiába teszi ki a lelkét. Amit te-

het, hogy cselekvésre buzdít, amitől majd a lelkes lebeszélő igyekszik elretenteni... Mihez tartsa hát magát az ember fia? No, nem Szűz Mária! – mondta nevetve. – Ő ugye itt van, vigyázunk rá, vele megegyeztünk. Ő egészen más. És a gitár... hiszen hallotta. Foghatna azon bármilyen szóbeszéd? Csakhát nem vagyunk egyformák. A rábeszélők, lebeszélők még a szenvedélyeket is számításba veszik, nézeteket lödöznek, metaforákat zúdítanak, hogy meggyőzzenek. És ki kívánja ezt tőlük? Legtöbbször senki. De még ha kívánnák is, a veszély nem ugyanaz? És ez rám is vonatkozik, uram! – tette hozzá csúfondáros kedvességgel. – Mit mondjak hát? Szerintem elég annyi, hogy – Isten hozta nálunk!

Azzal sietve leszállt. Méla megilletődöttséggel követtem. A téren feltűnő gyorsasággal hagyott alább a nyüzsgés. Azt a pillanatot fogtuk ki, amikor a nap utolsó sugarai érintették a háztetők élet, a művésziesen lyuggatott kéményeket. Kis idő múlva már csak néhány férfi és nő búcsúzkodott ráérősen s úgy hatottak az árnyékba hátráló téren, mint a flamand városképek utcai ácsorgói egy elmúlt létezésből. Fekete Kutya suta merevséggel állt a lábam mellett, befelé fülelt s csak utána nyújtotta föl a fejét és beleszimatolt a levegőbe. Mintha valami régi vadászatra, pusztai passió emlékére kapcsolt volna vissza.

– Te fekete, álarcos kutya! – simogatta meg az öregúr; és intett, hogy menjek vele. A rezidenciával szemközti oldalra vágtunk át és elsétáltunk a szökőkút mellett. Medencéjéből három bájos hermafrodita nyújtózkodott a magasba két-két kancsóval, és lágy sugárban öntötték a vizet hat különböző irányba, de olyan raffináltan, hogy ahová lehullott a víz, mindjárt vissza is lövellt hat másik irányba. Az egymásnak felelgető ezüstnyalábok a nemnélküli ejakulációk örökmozgó allegóriáját rögtönözték. A bronz hermafroditák egyébként avatott kézre vallottak. Az almányi mellek fiús tartózkodása és a lányosan begyeskedő péniszipalánták játékos mozsárágyukként ültek a hideg forrásvíztől felhúzódt herezacskók dombján, s Cellinis gráciával ötvözték össze a rendhagyás büszke félénkségét az androgyn nosztalgiákkal.

– Nem gyönyörű? – kérdezte az öregúr, míg a kutya mohón kortyolt a medencéből. – Engem mindig arra emlékeztet, hogy még egy isten se tehet mást, mint megbékél a rendetlenséggel. De mért is lenne az ördögé, ami rendetlenül szép? – Hangján azonban érződött, hogy erről nem kíván fejtegetésbe bocsátkozni.

Alig száz lépéssel odébb egy kétszintes épület előtt állt meg. Külsőre elűtött a tér díszítményes összképétől, megfelelehetett a legkülönbözőbb ízléseknek is, nem készítetett állásfoglalásra.

– Itt lesz a szállása – mondta röviden és mosolyogva. – Remélem, meglesz elégedve, az első emeleten mindent megtalál. Szívesen meghívnám egy teára, de talán tényleg jobb, ha tartjuk magunkat az autonómiához. Persze, ha szüksége van valamire, csak nyugodtan csöngessen nálam, itt lakom én is pár lépésre. Ott balra, a második utca... Ahol ez a szép architráv kiszögelés... – s mielőtt bármilyen köszönő szót fogalmazhattam volna, régimódian meghajolt és otthagytott a tölgyfakapu előtt.

A kapualj timpanonos előteréből vezetett föl a márványlépcső az emeletre, ahol hatalmas filodendron silbakolt a „Férfi Vendégszoba” feliratú ajtó mellett. Igyekeztem otthonosan nyúlni a kilincs után; s ezzel tartoztam is a játék ördögének. Mint aki mindennapos sétájából tér haza, hanyag dúdolóssal nyitottam be a nagyméretű alkóvos szobába. A bútorok sem változ-

tak semmit – állapítottam meg az első kritikus percek után s ez a hangulat egyre jobban rányomta bélyegét a mozdulataimra. A papucsot keresgélés nélkül húztam elő a széles bárkaheverő sleppszegélye mögül, és előre ráhíbáztam, melyik íróasztalfiókban találom meg a papírt, borítékot, a figyelmesen odakészített jegyzetű füzetet. Az asztal különben barokk ritkaság volt, teknősbékaszerű intarzóval. De ugyanúgy tűnt ismerősnek a rötesre pácolt szalonszekrény is (à la mode Louis XVI), bár csak félig volt kiürítve, másik felében nyolc-tíz öltöny, kabát, nadrág lógott. Az egyik vállán nankingnadrágot házasítottak össze tizenharmadik századi gérokkal. Nem hiányzott a mélyzöld frakk sem, a hozzáillő keskeny karimájú klakkal. Lógott ott bőr zekére emlékeztető kamizol, pepita buggyosnadrág, térd alatt karcsúsított knickerbocker, egy és kétsoros tengerparti zakó; a polcon selyembarett és lilaszalagos girardi kalap, a szekrény alján csőrös- és harcsaszájorrú cipő, varrottas kamasni. A készletet magasnyakú ulster és kihajtott redingót egészítette ki. Ez a váratlan ruhaszemle valahogy még ráérősebbé tett, belezsongított a filozófikus pizsmogásba s egyre kevésbé éreztem sürgetést, hogy jó turistaként azonnal nekivágjak a környéknek. Lezuhanyoztam kényelmesen, és meztelenül kivonultam a konyhába, hogy valami üdítőt keressek. A berendezésnek ugyanaz a biztoskezü promiszkuitása fogadott mindkét helyiségben. A fürdőben a pannón udvarházakból ismerős fenyőfakád fölé szerelték a zuhanyrózsás csövet; a konyhában millenniumi majolika tűzhely platnija alá vezették be a gázt. A konyhaasztalt csillogóra pucolt rézbádóg borította, széle peremesen hajlott le. (Én még emlékeztem az ilyen díszítésnek tűnő peremszélek funkciójára: mikor mosogatáskor megfordították a bádógot, nem engedte a vizet lecsurogni.) Sarkára oda volt készítve a villany kávéörlő. A mélyhűtőben zuzmarás készételek, felvágottak, szörpök, tartós tej – akár egy precíz aggregény konyhája. Fekete Kutya itt adott először hangot, halk nyüszítés félét, mely alig volt több hangba foglalt névjegynél, hogy még közöttünk van. Ételt azonban nem fogadott el, mint aki túl van az utolsó vacsoraidőn. Mikor visszamentünk a nagyszobába, pillantással kérte, hogy segítsen föl az ablakpárkányon heverő könyöklőpárnára. Kinyitottam az ablakot és én is lekönyöklöttem melléje.

Majdnem besötétedett már.

Néhány lakásból éles szalagfény csapódott ki a kövezetre, másutt csak halvány lámpaderengés. Vagy a sötétbe kitárt ablakok más tónusú feketesége. A szemközti ház számárhátives ablakában – időnként – ritmikusan hajlongó árnyék sejlett át a nádrolettán, mint valami Karagöz-játékban. A legfeltűnőbb fényfolt azonban Szűz Mária balkonja volt, a szobai csillár fényétől színpadias domborműként világított a mellvéd petúniatakarója. Később Szűz Mária is kilépett és egy hattyúnyakú kannából megöntözte a virágokat. Kétértelműen édeskés látványt nyújtott, mint a preraffaelita szépségesszmény. Hirtelen megkívántam egy bármilyen kicsi távcsövet, és pusztán kíváncsiságból is kutatni kezdtem utána, hátha a Liga gondoskodása ilyesmire is kiterjedt. A könyvespolcon, ahol sereg műtárgyacska sorakozott, Giordano Bruno márványbűsztje mellett végül tényleg ráakadtam egy színházi *kukkantóra*. Lencséje – ómódián – csillogó pontocskákkal határolt karikába keretezte azt, amire rátartották. Azonnal megállapítottam, hogy Szűz Mária nemcsak átöltözött, de a haját is leengedte közben. Ujjatlan kék inge – a redőzet eséséből lehetett látni – pókhálókony szálak laza összefüggése volt inkább, mint anyag. Leskelődésemre Fekete Kutya is fölfigyelt és szobor mozdulat-

lansággal ő is a balkont kezdte szemmeltartani. Amennyire az ajtó engedte, beláttam a szobába, ahol a harmonikásra gyűrődött farmernadrág a nyitott szekrényajtón lógott, s ez a kevés is elég volt, hogy elképzeljem a romlatlan rendetlenséget, ami odabent uralkodhatott – a bugyi itt, a szádaing ott, a cipő félúton, a gitár a heverő párnáján, mint egy húros sajka. Aztán Szűz Mária váratlanul felkapta a fejét és visszament a szobába. Még a kannát is olyan kapkodva hagyta ott a virágládán, hogy lassú billenéssel leesett a köre, halottuk a halk csattanást. S a balkon újra üresen világított. Bágyadt ajzottsággal tettem le a távcsövet. Sokáig föl-alá járkáltam, végül fölgújtottam az íróasztallámpát és hátradőltem a könyvvállvány mellé tolt fotelben. (Eredeti Beauvais-kárpitozás.) Miközben sorba húzogattam ki a könyveket, hogy valami lapoznivalót keressek, képtelen voltam rájönni, hogy milyen érdeklődés válogatta össze a vendégszoba könyvtárát. Se rendszert, se minőségi elvet nem találtam benne. Az irodalom remekei mellett a vásári ponyváig a legkülönbözőbb kiadványok keveredtek itt. De volt köztük olyan ritkaságszámba menő nyomtatvány is, mint *Szent Erzsébet és Szent Brigitta beszélgetése* – interjúja – *Jézus Kríztussal*; vagy a kóburgi hercegi tanácsos *Csalások lexikona*, melyben „mindenféle élethivatás során szokásos csalások lelepleztetnek és az elhárításukra szükséges eszközök előadatnak”. Ebbe belelapoztam s megtudtam, hogy csal a paraszt, ha levágja a vén kakas taréját és eladja kappan gyanánt; a tolvaj, ha tortúra alatt bevallja a lopást, de később visszavonja; csálnak a nők, ha a mellüket kitömik; a királyok, ha választáskor a szavazatokat a maguk javára számoltatják össze s a szabadságjogokat megnyirbálják. Hamvasságban azonban mindegyiket felülmúlta egy Sercq-szigeti énekeskönyvecske. Ott mindjárt az első így hangzott: *Tout le monde pue Comme une charogne, N'y que mond doux Jésus Qui sent l'eau de Cologne. N'y a que mond doux Saveur Qui a la bonne odeur.**

Jólesett mosolyogni.

Úgy emlékszem, tíz óra felé figyeltem föl az első tünetekre.

Eppen belefeledkeztem Edgar Poe látomásos kozmológiai dolgozatába, az *Eurekába* – regény, poéma? A szerző maga is büszke bizonytalansággal nyilatkozik erről. Egy helyen például hatalmas rétet képzel el az olvasóval, a rétet nyílegyenes út szeli át s mi ezen utazunk, holdfényben. Az útra merőlegesen glédába rendezett faszor húzódik, egészen a horizont széléig. Már maga a kép is dramatizált bepillantásként jelenik meg előttünk: illusztráció és adalék a Sancta Geometriához. A faszor fái a Nagy Koordinátára véssett strigulák; mintha egy Vicus Rectus ünnepi útvonalát szegélyeznék, egy kezdetektől fogva Óceánba süllyedt szentély végpontjáig. Mégis, ha akarunk se tudnánk nem észrevenni, hogy amíg haladunk, a fákkal is történik valami igazolhatatlan, a betájolható helyükkel. Valamihez képest. S tulajdonképpen itt hunytam le a szememet, kezemben a könyvvél. Ében háttérben forgó végtelen csavar jelent meg előttem, mely nemcsak gigászi kerékként, de pusztá csavarként önmagában is forgott, látszólag folyton előre, mégis magába visszatérve, a saját huzagolt folytatásába. S az egész lomhán villódzott. Annyira erős kép volt, hogy muszáj volt azonosulni vele. Szüntelen mozgás álarcában a mozdulatlanság... Vagy fordítva? Hold, csillag, távolság, hely, elmozdulás, amerre mi járunk, amerre a csillag jár, $p' = \cos h$, parallaxis... De el is igazít-e? Mert kezünk alá kezesedik, *tehát* igaz? Két szá-

* Minden ember bűzlik, akár a dög. Csak az én édes Jézusom kölnivízillatú. Nincs senki más, csak az én édes Megváltóm, Kinek jó illata van.

guldó paraméter közé szorult mozdulatlanság? Fix pont, mely útközben el sem indul? Zuhanás egy minden irányba nyitott spirálörvénybe. . . Ebbe a képbe mosódott bele Fekete Kutya. Valószínűleg már hosszabb ideje néztem, csak nem érzékeltem, hogy őt. Most arra ocsúdtam, hogy egész testében remeg, a fogai összeverődnek. Rémülten ugrottam fel és lefektettem a szőnyegre s már közben éreztem, hogy az izmai kezdenek keményedni. Hamarosan rángások hatalmasodtak el rajta, a nyaka kinyúlt és a legkisebb hajlításnak sem engedett. Szeme domború lett, mint egy felfúvódott kristálygolyó, a farka acélmerev, a fogai előfehérlettek. Végül vad hánytorgással a hátára fordult, lábai előre-hátra rántódtak, ahogy a motor kapkodja aritmiásan az utolsó benzincsöppeket. Most értettem meg, hogy epilepsziás rohamról lehet szó; vagy másról, amiről nem tudhatok. Egy biztos: állapota hibátlanul kovácsolta össze a féktelen mozgást a legteljesebb mozdulatlansággal. . . Minden erőmmel dörzsölni kezdtem a testét, hogy legalább érezze: tehetetlenségem nem méltatlan a szenvedéséhez. Később támadt az a rögeszmém, hogy ha egészen közelről néznék a szemébe és szempillámmal megérinteném a szemgolyót, a pillantása újra megéledne. De visszariadtam tőle, úgy éreztem, megkarcolnék valamit, amire nincs felhatalmazásom, se képesítesem. Még a merénylet szó is átvillant rajtam. Félőrára volt szükség, míg a rángógörcs annyira enyhült, hogy fel tudott állni, néhány esetben lépést tenni. Nem állítom, hogy lépéseiben nem volt rendszer, egyensúly, határozottság, sőt, nagyon is pontos koreográfiája volt, csak számomra ismeretlen spirál mentén haladt. Mintha távolodott volna tőlem, jöllehet le se lépett a szőnyegről. Igazság szerint örül-nöm kellett volna, hogy ismét járni tud, mégis én éreztem úgy, hogy cserbenhagynak. Ma sem értem még igazán, mi tett ingerültté. Árulást gyanítottam? Féltekeny voltam autonóm produkciójára? – mert még ilyen frivol szavak is megfordultak a fejemben. Rettenetes volt; de egyúttal ki is zökkentett, és megpróbáltam higgadtan számba venni a lehetőségeket. Ha a roham megismétlődik, még tehetetlenebb leszek és még tanácstalanabbul maradok egyedül az idegen városkában. Orvost kell keresnem, mindegy, hogy állat- vagy emberorvost, a tudomány fenségében kell bízni. A rációban, az anyagban. Anyag akkor is van, ha minden cserbenhagy. Hogyan ne gyógyítana, ha maga nem tud elpusztulni? Ki kell bűvölni belőle, amit tartogat, hiszen az se más, mint én vagy Fekete Kutya. Végső patika, anyag, anyag! Végy egy darab földet és legbelül leszel otthon. *Homoios*. . . Így kapkodtam és okoskodtam, s magam is meglepődtem, milyen gyorsan tudtam átváltani előbbi hangulatomból az ellenkező végletbe. Sietve magamra kapkodtam a ruhámat. Fekete Kutya ellenkezés nélkül tűrte, hogy a karomba vegyem és kilépjek vele az ajtón. Majd az öregúr – gondoltam; ő biztos eligazít és a segítségemre lesz.

Odakint ekkor kezdett emelkedni a hold.

A finomra szitált kékmáz frigid hálóköntösként simult a városka testére. Már nem volt világos ablak. Meggyorsítottam a lépéseimet és átvágtam a téren. Nem volt nehéz megtalálni a házat, az architráv kiszögellés élesen kirajzolódott. A bizarul keskeny épületet, mintha utólag építették volna oda egy átjáró sikátor helyére, két tűzfal közé, ott nyúlt fel két emelet magasan, ki tudja, milyen szükségből. Csak a földszinti ablak volt nyitva, a függönyön kiszűrődött az olvasólámpa fénye. Udvariatlanságnak éreztem, hogy az utcáról köszönjek be, inkább megemeltem a réz koppantót. Az öregúr keleti mintás háziköpenyben nyitott ajtót, a fején bordó hálósapka. Egyáltalán nem lepődött meg, sőt örömmel invitált beljebb.

– Tudtam! – nyújtotta a kezét, és beléptem a szűk előtérbe, melyet ajtó helyett paraván választott el a szobától. – Még az időpontot is meg tudtam volna jósolni... A holdfénynek nem lehet ellenállni nálunk. Én is nemrég jöttem haza. Az ember kimegy, jár egyet, hazasétál, aztán megint veszi a botját... – s közben megsimogatta a még mindig reszkető kutyát; éppen csak azon nem akadt fönn, hogy mért tartom a karomban, mint egy csecsemőt. – Mivel kínálhatom meg? Egy jó hideg teát?

– Köszönöm... – intettem suta zavarral.

– Üljön le, mindjárt meghallgatjuk egymást.

Azzal a szoba homályos hátsó sarkába ment, ahol egy csavartlábú asztalon – nagy pedantériával – csészek, üvegek, kannák, gyümölcsöstál, tányérok és poharak sorakoztak; s valószínűleg még sok egyéb, amit nem tudtam fölismerni. A fotel fölé hajlított olvasólámpa alig világította meg a bútorokat, s minden intimebbül hatott nagynak és kicsinek, mint amilyen a valóságban lehetett. A falakat mennyezetig könyvek borították, folyondárként hatoltak be a legkisebb falfelületre is. Itt is ugyanolyan Bauvais-kárpitozású két fotel állt egymással szemben, mint az én vendégszobámban. Viszont nem láttam sehol íróasztalt, pedig ez nagyon is hozzátartozhatott volna az öregúr lényéhez. Asztal, ahol kijegyez, feljegyez, rögzít, megőrökit; ahol nemcsak guberál, hanem szaporítja is a magasztos guanót. Hirtelen megérteni véltem vásárló szándékukat, ciceróném fáradhatatlanságát: hiszen még azt sem értjük jól, ami ő. Ebben a szobában láthatólag nem írtak és ezután sem akartak írni – amiben kétségkívül volt valami megindító és reménykeltő belátás. Közben egy sakk-kockás asztalkán elém tette a csészét, kitöltötte a teát. Csak azért nem álltam elő rögtön a kérésemmel, mert Fekete Kutya reszketése mintha enyhült volna s az orra sem volt annyira tüzes.

– Nos, képzelje, éppen Alcide Morin úr följegyzéseit olvastam – dőlt hátra kényelmesen az olvasólámpa alatt s a fény mosolygató komolysággal helyezte középpontba a hálósapkáját. – Bevallom, ritkán találni együtt ennyi figyelemre méltó zöltséget. De még így is üdülés. És milyen megáttalkodottan haragszik a tudományra, a tudósokra! Úgy véli, eladják az igazságot egy tál lencséért – ami nélkül, persze, föl is fordulnánk... Mintha a ráfogások tudós templomától függne az életünk! Gondolom, szerét ejtette odaát, hogy studirozza kicsit a szerény kézi könyvtárat. Mikor ideköltöztem, én is töltöttem ott időt és igyekeztem hozzájárulni néhány példánnyal. Tudja, van egy kedvenc hasonlatom, amit mindig elmondok, ha lehet – a jó könyvtár olyan, mint a szentjánosbogarak éjjeli menedékhelye... – s egy hatalmasat kacagott. – Morin úr pedig effélével van elfoglalva, a fénnel, a sötétséggel. Persze, nem érdektelen kérdés, sőt, nagyon is érdekes! *Meglátsd azért, hogy a világosság, mely tebenned van, sötétség ne legyen.* Csak ugye, Szent Lukács se mondhatott el mindent, a tudósok meg éppenséggel csak azt, amit tudnak. Ha nincs fény, nem látunk *semmit* – mondják. De vajon ön nem látja a sötétséget? – s kis teát hörpölve a kutyára nézett. – Miféle hiány az, amit látni lehet? Ravasz egy semmi ez, uram! Látjuk a tér nélkül, amit kitölt? Vagy tényleg egy piramison járkálunk, ahol minden lépcső színes, látható, egészen a sötétségig, a feketéig, csak a csúcs láthatatlan? A sokfajta láthatóból lesz a valóban láthatatlan – a fény? Ki látott *csak* fényt? – s szeme megvillant, mint aki kavicsot talál a kavicshegy alján. – Nem az árnyék, a sötétség konzerválja a szem szabadságát, hogy megfejtse a fényt? Nem az az okos, aki szeme elé tartja a kezét szűrőnek? Nos, én szeretem absztrakciónak tekinteni

a fényt és egészen jól megvagyok a sötétséggel – mosolyodott el. Higgye el, az igazság éjszaka vetkőzik le, az ágyfejére meg odateszi a szimbólumokat, mint valami mécesest. Hogy ez csak hasonlat? Hát istenem. A feltevésekből milliót kipróbálhat, uram, amíg egy talál – ideig-óráig. A hasonlat azonban *majdnem* mindig jó. Tudja, ennek a Morin úrnak mért bocsátok meg? Egy helyen képes volt ilyesmit leírni: hogy mi a szimbólum? Az igazság *a maga bőrében!*

Ez volt az a pillanat, amikor vagy átadom magamat a fejtegetéseinek vagy fölugrom a rossz lelkiismeretűl. A csuklásban mindig van annyi komikum, hogy aggódni is lehessen – s Fekete Kutya, mintha megérezte volna, hogy bajban vagyok, váratlanul így segített rajtam.

– Ne haragudjon... tanácsot szeretnék kérni – hajoltam közelebb. – Orvosra van szükségem, bármilyen orvosra vagy patikára... – és igyekeztem minden részletre kiterjedően elmondani, ami történt. A spirál örvénnyről sem feledkeztem meg.

Nagy figyelemmel hallgatott meg.

Sokáig nem szólt.

– Már akkor sejtettem, amikor beléptek – bólintott végül. – De gondolja, hogy annyira sürgős?

– Igen – mondtam határozottan. – Félek, hogy éjszaka megismétlődik. És most ez a csuklás...

– Ó, éjszaka... – ismételte tünődve. – Különben sajnálom, hogy éppen most... Vagy talán éppen szerencsés.

– Hogyan? – ütődtem meg.

– Ez a véleményem – tette hozzá nyomatékka. – Olvashat ön is eleget a vidéki orvosellátásról... Nem a legrózsásabb. Nem akarok általánosítani, de az alkohol, a kapzsiság, a televízió felszabadította a zsilipeket. Az erény földönfutóvá lett, a recepteket hordón írják. És még az adagolást is a tábornokok szabják meg... Hanem lakik itt véletlenül egy kitűnő orvos, igaz, nyugdíjas, de ezzel csak még jobban megdicsértem. Ugye érti, mire gondolok?

– Megtenné, hogy elkísér hozzá? Kellemetlen ilyen későn bekopogtatni...

– Ne legyen gondja vele, meg fogja érteni önt. Inkább nekem nézze el, hogy nem mozdulok ki, kicsit fárasztó nap volt. De nem lehet eltéveszteni a házat, itt a tulsó soron, fehér és földszintes, másutt nincs is hasonló épület. Valami nagybíró póni-istálló volt a század elején, de használták bordélynak is a politikus urak, a háború alatt meg ott volt a vállalkozóiroda. Csak ezért mondom ezt, hogy ne nézzen holmi fellegjáró csudabogárnak. Tudom én, kérem, hogy mi van a dombon túl, meg hogy mit kevernek a habarcsba...

Hálálkodva búcsúztam el tőle. Egy darabig még ott állt az ajtóban és én is visszafordultam, de azért így is megoldatlan jelenet maradtunk a holdfényes utcán.

Fekete Kutya közben felhagyott a csuklással; én meg azon kaptam magamat, hogy lámpalázam van.

Az épület csakugyan messziről világított egy halom tetején, előtte pázsitos térség nyúlt le az utcáig, kerítés nélkül. A bejáráshoz félkörösen szétágazó kavicsos út vezetett föl, s más dísze nem is volt a pázsitnak (virággrupp, szökőkút, ahogy szokás), csak a szembenéző két kavicsos félkörív geometriája. Az épület ugyanezt a nyugalmat utánózta. A bejáratától jobbra

és balra négy-négy ablak, előttük ugyanannyi eresztartó oszlop – amitől nemcsak görögös hangulatot árasztott, de a tornácos kúriáinkra is emlékeztetett. Csupán nem meszelt falai voltak, hanem fehér márványlapok borították. A sötétre pácolt ajtó széléfáján réztábla csillant, *Psichiatria Christiana* felirással; alatta volt a csengő. Meglepődtem kissé, a betűvéset ugyanis nemcsak elmosódó volt, alig olvasható, de négy fölösleges lyuk is csúfitotta a tábla sarkait; mintha a változó idők során az új táblákat egyszerűen csak rászegelték volna a régire. Az öregúr épülettörténeti tájékoztatója ebben az esetben nem volt éppen teljes; dehát ott álltam már az ajtóban és őszintén bíztam benne, hogy egy nyugdíjas orvos mindent tud. Csöngetésemre az egyik ablakban lámpa gyúlt. Fekete Kutya, mint a jólnevelt beteg, újra csuklani kezdett. Szikár, hetven év körüli férfi nyitott ajtót: drótkeretes szemüveg, gyermeken szűrős szempár. Hibátlanul szabott kék tropikál ruha volt rajta, szépia-fehér szimpla gallér, sárga nyakkendő. Eleganciája mégsem hatott görcsösnek, raffia házipapucsá orrán két házilag kivágott ovális lyuk biztosította, hogy a lábujjak jobban szellőzzenek. Mindenesetre az, hogy ilyen későn is be lehetett csöngetni hozzá bejelentés nélkül, és ilyen fogadóképesen nyitott ajtót, olyan életmódot sejtetett, ami mindennapos gyakorlatra utalt. Végre is nem lehetett tudni, milyen szabályok és magántitkok rituáléja szerint szervezte meg nyugdíjas életének napirendjét. Jó arcmemóriám nyomán azonnal megállapítottam, hogy nem vett részt a pócsi kiránduláson, s ezt mindjárt az ő szavai is megerősítették.

– Fáradjon beljebb – lépett hátrébb az ajtóból. – Miben segíthetek? Bizonyára idegen nálunk...

– Igen – bölintottam, s nem annyira rá, mint inkább magam körül néztem.

Nem tudtam, hogy beljebb vezet-e vagy ott maradunk a tágas előtérben, mely előszobának nagy, szobának berendezetlen volt. Két tonett szék, asztal, hatalmas amphorában egy nálunk ritkaságnak számító aransármány csokor, árnyéka éles arabeszket rajzolt a meszelt falra. Friss festés lehetett, és a szaga gyermekkori emléket ébresztett bennem: otthon egy kevés bécsikéket is kevertünk a mészbe, hogy lágyabb legyen a fehérsége. Itt valószínűleg hiányzott ez a keverékből; bár az is igaz, hogy az ernyő nélküli ötszázas körtető erősen hozzájárult a helyiség hűvös és fertőtlenített esztétikumához. A falak üresek voltak, csupán egy mélynyomat lógott a falon, Sinding fegyelmezett áhitatú alkotása, *Lappok üdvözlik a nap visszatérését*.

– Tessék – mutatott a székre, és ő is leült. – A kutyáról lenne szó?

Úgy kezdtem hozzá, mintha ismerné a részleteket, s csak mikor láttam, hogy nem tartozik a stílusához a kérdés, akkor vettem újra lélegzetet és még aprólékosabban elmondtam, amit az öregúr is végighallgatott. Kitértem olyan mozzanatokra, hogy a jobb hátsó lábát feltűnő gyakran felejtí a levegőben, mintha koszorútövis szűrődött volna bele vagy minduntalan eszébe jutna egy ilyen eset; hogy reszketése az ablakpárkányon kezdődött, ahová maga kíváncszott föl, s hogy utoljára a szökőkút vizéből ivott.

Ő is nagy empátiával hallgatott meg. Azt gondoltam, az idős orvosok szokása szerint néhány ősi-egyszerű mozdulattal fog hozzá a vizsgálatához, ami legtöbbször szükségtelenné is teszi a további vizsgálódást; de tévedtem. Még kevesebbel beérte. A leffedt szájtól kis nedvességet vett az ujjhegyére és megszagolta. Elmélyülten tette ezt, aztán – amennyire ez a mimikátlanul férfias és szabályos arc fel tudott derülni – felderült.

– Nem tudok segíteni – mondta és megszorította a kezemet. – Nem is hiszi, milyen ritkán mondhatjuk ezt a jót. Örüljön, kérem! Fehér holló az ilyen diagnózis.

Hüvös és odaadó pillantással nézett rám.

– Nem szükséges, hogy a karjára vegye – mondta. – Csak természetesen. Ahogy adódik, mindig csak természetesen.

Engedelmeskedtem. Fekete Kutya – aki megint nem csuklott, nyilván *közben* hagyott fel vele – csakugyan váratlan frissességgel állt meg a lábán s még halkán vakkantott is.

Szó szerint megnémultam az ámulattól; és mégse tudtam tejttestvéri rokonszenvet érezni az orvos iránt. Próbáltam befelé figyelni, hogy mit szól a fordulathoz a bensőm, melynek mégsem ismerhettem minden zugát – és a legnagyobb meglepetésemre semmilyen csalódást nem éreztem. Azt jelentené ez, hogy pontosan ilyen választ vártam? Azt a nyugalmat, mely úgy kezdett belémhatolni, mint egy csésze forró tea? Mégis túl zavarosnak tűnt az egész. Túl világosnak. Noha a sejtés is erősödött, hogy ritka becsületes lény lappang itt nyíltszínen, amit otrombaság volna olcsón feszegetni. S magam is hüvös és odaadó pillantással köszöntem el, pedig össze-vissza rajzó, ünnepi gondolattal volt tele a fejem, csak éppen szétfoszlottak, alighogy felbukkantak. Távozásomkor az orvos nem várta ki azt a pár pillanatot, amíg néhány lépést teszek, mindjárt becsukta az ajtót. Nem esett rosszul, csak észrevettem. Tervezett sétámra azonban még a sikeresnek mondható konzultáció után sem kerülhetett sor: Fekete Kutya határozottan hazafelé vette az útját. Otthon a heverő melletti bárányszőrmét szemelte ki magának éjszakára. Meglehet, hogy egyszerre zuhantunk bele az álomba.

Elmúlt éjfél, mikor felébredtem a szomszúságtól. Nem gyújtottam vilányt, a hold teljes fényerővel delelt a tér fölött. Két nagy bögre vizet hajtottam föl a konyhában, utána percekig ácsorogtam a hüvös kockakövön. A bávaság kivételes mélységeibe képes lemeríteni egy ilyen hirtelen ébredés. Képeket, képzelgéseket hajt maga előtt, ahogy a levelet sehonnan nem dudorászó szél. Hamuval befújt romalakzat, távoli vizeket sejtető homokgát, menyegyezeten tátongó luk, melyen minden eredmény nélkül lehet kibámulni – efféléket. Fölrémlett emlékezetemben egy középkori ábrázolat – vándor poroszkál csavartfejű bottal a kezében a földi és égi testek fantázia-alakjai között, míg végül átböki süvegével a firnamentumot, kidugja a fejét és ugyanazt látja: ugyanaz az engesztelhetetlen kupak ereszkedik rá. Nevetséges, de lábujjhegyen mentem vissza a szobába. Fekete Kutya mélyen aludt. Később, mikor már jóideje könyököltem az ablakban, a szemközi ház emeletén surrogva fölszaladt a nádroló. Meglepett és mégsem lepett meg, hogy a gótikus homlokú nőt ismertem fel a számárhátives rácsozat mögött. A szoba mélyén – a hold oda is bevilágított – számovárra emlékeztető relikvia magasodott az asztal közepén. Dísz tárgy? Vagy használták is? Túlméretezett fémkehelynek is lehetett gondolni. Nem tudtam eldönteni, hogy ő is észrevett-e, csupán fölteszem, hogy igen, bár ez később se derült ki megnyugtatóan. A látvány próbára tette minden porcikámat. Meztelenül állt az ablakban, s valahogy ez a kendőzetlenség még exklúzívabbá tette a zárkózottságát, mindenestre másképp, mint az autóbuzson. Egy idő múlva annyira odaszorította magát a rácshoz, hogy melle kipréselődött két cirádás lyukon, s muszáj volt

arra gondolni, hogy esetleg a bőrét is fölsértette a vas. Hölgy, aki tejével itatja az éjszakát... Egy ilyen minden prózaiságtól elrugaszkodott fellengzős kép bizonyára egzaltáltnak tűnhet – bár nem jobban, mint az ében hátterbe süllyesztett végtelen csavar villódzó körforgása. A hatást az is növelte, hogy romantikusan széttárt karral kapaszkodott a rácsba (mint aki meredek létrán küszött idáig?) – *Húsos combjai szőrtelen surlódnak, Két párhuzamos hajtószíj Az ében középpont tengelyén, A sötét padláson ácsolt gerendák Gladiátor derekát öleli, Tenyerét, hasát éles szögkampóknak tesziti, Mellét a szűk ablakrésbe nyomja...* – vagy egyszerűen ez is csak a magántitkok rituáléjához tartozott, mint az orvos kivágott orrú papucs. Mikor jó félóra múlva a nádroló leereszkedett, a tér delejes realizmusa egyáltalán nem csökkent, sőt, mintha fölerősödött volna. A campanile az eddiginél sokkal természetesebben hasonlított egy erekióba szenderült ágyúcsőhöz, mely hajdani viharos vonzások idején világító srappell szilánkokkal szórtá tele a feketeséget... *Honnét is ismernéd a föld életét, mikor szerwedélytelen, személytelen működésnek tekinted, ahogy az egyetlen óráig élő rovar tekinti halottnak a testedet, mert nem látja mozgását...* Hirtelen olyan erős érzéki panteizmus vett erőt rajtam, amelyet addig nem tapasztaltam. Még az ablakpárkány is, melynek nekidőltem, forró karként tapadt a bőrömhöz. Éreztem azonban, hogy nem szabad engednem a vonzásnak, különben az atomjaimig szétszed. Meneküléssel fölért, ahogy az álom realizmusába visszazuhantam. Az igazság mégis az, hogy jóadag emelkedett csalódás is belejátszott ebbe a menekülésbe. Hiába volt adva egy ingyenc pásztoróra minden diszlete – ismeretlen város, holdfény, diszkrét vendégszoba – ez nem az a pillanat volt. Az álom szabadságától azonban ez sem tudott megfosztani, s ugyanolyan gyönyörű és közönséges élvezetben részesített, mint amilyenel egyébként kifizetett volna.

A nyolcórás harangszóra ébredtem reggel. Az öregúr még a megérkezé-süinkkor említette, hogy a két autóbusz csak tizenegy körül indul vissza, a közeli határszélen előbb fölveszik a külföldi turistákat – s most csakugyan arra mutatott minden, hogy a hátralevő néhány óra sok mindenért kárpótolhat. Ragyogott a nap, Fekete Kutya szőre fénylett és a tér akusztikája sem maradt el a ravennai mögött. Odakint alig volt még forgalom, csupán néhány gyerek futkározott kissé maskarás öltözetben. Új nap, új király? Hajdani hunyójátékra, szelíd hadijátékra emlékeztetett a rohangálásuk s a csend, ahogy felbukkantak és eltűntek vagy nesztelenül átnyargaltak a téren. A szelőlőzni kirakott párnák pötytyentett színfoltokként világítottak. Szűz Mária a vasárnap reggel kedvéért levetette a farmert és sárga, kimonóujjas köntösben söpörgette a ház előtt a petúnia-szirmokat. A seprűtől és köntösétől egyszeribe az egész tér *takarosabb* lett. Fekete Kutya meglepetésemre nem kéredezkedett föl a párkányra, helyette többször megmosdatta nyelvével a lábfejemet, s csak később jöttem rá, hogy most valóban enni kér. Az ünnepi tálhoz azonban, melyet összeállítottam, hozzá sem nyúlt. Csak nagy karéj kenyeret, tálka vizet fogadott el és lefeküdt a szőnyegre, ahol este rosszul lett. Viselkedésében nyoma sem volt a letörtségnek. Ez a biztonság engem is föl-villanyozott. Ekkor tűnt fel a campanile felől egy zöld frakkos férfi kissé rozsdás velocipéden, amúgy házias tréningnadrágban, a fején bumbibojtos sapka, vállán bevásárlószatyor zöldséggel, sárgarépával és lantornapapír-göngyöleggel,

talán befőzéshez. Peckesen ült a hatalmas kerék mögött, mint egy leleplezett madárunikum, mégsem lehetett fönnakadni rajta, annyira magán viselte a hi-telességet, hogy számára nincs praktikusabb az ilyen hétvégi fesztelenségnél. Engem elbűvölt. Enyhe kacskaringókat is megengedett magának és eltűnt az egyik mellékutcában. Csak ezután vonultam be a fürdőszobába, ahol elég sokáig időztem, alig tudtam betelni a fenyőfakáddal. Agyonsúrolt dongái szálára barázdások voltak, mint a mosónők tenyere; az ablak elé akasztott gyékényen átsütött a nap s majdnem egzotikusra tetoválta a bőrömet. Szag volt a levegőben, lecsutakolt jelenlét. Gátlástanul eresztettem ki a hangomat a kádban, ami meglelt koromhoz nem nagyon illett, de megfelelt a dolgok mélyebb természetének. Még az ingembe is félig vizesen bújtam bele, hogy fokozzam a dolgok rontatlan öntevékenységét. A szobába visszatérve Fekete Kutya nem találtam a szőnyegen, áttelepedett az ajtó elé, ott várt nyugodtan. De hogy volt-e figyelmeztetés a helycserében – sürgetés? tartóztatás? – azt nem lehetett kiolvasni a szeméből. S mindjárt a zsongás is izgalomba hozott, ami beáradt az ablakon. Olyan látvány fogadott, amilyenre bármely kisvárosban számíthattam, ha nem is ennyire korán. A tér már a délelőtti korzózás-hoz népesült, mikor a világon mindenütt iratlan etikett szerint róják az utcákat, tereket, mikor ünnepi közszemlére bocsátjuk magunkat, a toalettünket és a hatást, amit a mozdulataink váltanak ki vagy a pillantásunkba lopott felajánlkozás, hogy valaki máshoz szegődjünk és átkormányozzuk magunkat a zsibongó utca vagy tér másik oldalára, mintha meg akarnánk csalni, akit ott hagyunk, holott egyáltalán nem erről van szó, hanem arról, hogy senki és semmi nem fontos ilyenkor, csak a türelmetlen kis személyes mennybe-menetel, ami tart, ameddig tart, de legalább *volt*... Három sávban pásztázták a teret, oldalt a házak mellett és középső. A két szélső sáv nagyjában betartotta a „menetirányt”, a középső, a *placc*, inkább a rögtönzések színhelye maradt, ott volt a legtöbb megtorpanó, előkelően ácsorgó, ide-oda siető – miközben valamennyien lassú vonulással haladtak mégis a campanile felé, majd vissza. Mindenekelőtt az öltözetek színessége ragadott meg, ál-momban se tudtam volna elképzelni ehhez hasonló kitérülködést. Pillantásom kapkodott, cikázott, nem is tudta hirtelenjében, hol állapodjon meg. Ahhoz elég távol voltam tőlük, hogy az arcok elnagyoltnak tűnjenek, a toaettek gazdagsága azonban lenyűgözött. Fantasztikus költemények! Sötétkék angol estélyi, nagy Tosca kalappal; fehér selyem biedermeier kosztüm arannyal hímézve, a fején aranyfál; fekete illusion ruha, a nyak körül óriási gyöngyök, a mellen halványlila orgonavirág; verestollas bicorne kalap, pasztelles trikó, mely az egész testet fűdi; reneszánsz izlésben tartott fehér atlaszruha; merev-magas fejkötő, fodros krinolinnal, csörgő-suhogó alsószoknyákkal; tarkakockás derék- és csúcsba szaladó frizura... De az csak néhány morzsa a gomolygó látványból. Csábítónak tűnt, hogy az ablak páholyából nézegessem őket (fürdő utáni neglizsében távcsővezve az arcokat, az önfeledt mozdulatokat) – de ez csak futó ötlet volt. Sietve magamra kapkodtam a ruhámat, intettem Fekete Kutya-nak és behúztam magam mögött az ajtót. A kapun kiérve újabb meglepetés ért: illatok felhője, intim szagosmisék egész repertoárja csapott meg. Közönséges szappanarómák keveredtek mezei illatokkal, olajos esszen-ciákkal, választékos különlegességekkel – jácint, rózsa, ibolya, orgona, rozmaring, bazsalikom a mosusszal, ámbrával, cibettel, a paliszander, szantál, geránium és édes narancshéj illatával. Fekete Kutya orra érzékeny műszer-ként remegett. A sétálók közé vegyülve az volt a benyomásom, hogy több

közöttük a nő, mint a férfi (a faluban és autóbuszban nem volt ilyen észrevételem), de lehet, hogy ezt is csak az öltözködés rejtelmek okozták. Ahogy habosan eltorlaszolták a pillantást. És csupán rémlett, hogy az arcok legtöbbje ismerős. Mintha tükrön át homályosan tisztázódtak volna egyre jobban az emlékfoszlányaim – igen, ő a belső körben táncolt... a másik a vésetes órainga tulajdonosa... a harmadik Szűz Máriát kísérte el az otthonába... Közben éreztem, hogy a jelenlétem is foglalkoztatja őket, de világért sem kísérelték volna meg, hogy bármit siettessenek. Hálósobáik és fürdősobáik zárt ajtóit mögött szinte minden ízükben átlényegültek tegnapi útitársaim. Valóban ők volnának azok? S hogyan szaporodtak meg ennyire? Mégis csalóka volt az első benyomás, a *majdnem* üres tér, amikor megérkeztünk, a sok sötét és zárt ablak, az üres utcák este? Kis idő múlva már az egész tér hömpölygött. Az volt a tervem, hogy előbb a házak mentén teszek egy kört s csak utána kanyarodom be a helyi bennfentesek belső sávjába, abban a reményben, hogy így természetesebb mimikrivel alkalmazkodom egy számomra ismeretlen hierarchia és bensőség finomságaihoz. Csakhogy mindjárt meg is cáfoltam, amit elterveltem... (Akkori lelkiállapotom lelkesült zavarát mutatja ez is.) Miután illetett betartani az andalgó vonulás ritmusát, sehogysem elégített ki, hogy csak azokkal lépegessek együtt, akik mellé éppen beálltam, mint egy báli szünet körsétájában, megfosztva magamat a *szembetalálkozás* leleplezőbb filmjétől, az arcok és mozdulatok sokkal változatosabb panorámájától. Amit kétségkívül a tapintatlanságig is lehet fokozni – de mit tehettem volna. Időm kevés volt. Úgy segitettem magamon, hogy kihúzódtam a járda legszélére, ahol bármelyik pillanatban megállhattam és körülnézhettem, elkerülve a kényelmetlenséget, hogy kihívó pisztrángnak tűnjek, aki csak azért se tartja be a menetirányt. Az ártatlan ravaszkodás bevált, úgy vonultak el előttem az arcok és ruhák, mintha egy lupanarium rejtett ablakából lestem volna ki valami egészen mást. Vagy talán mégsem annyira mást, hiszen az önfeledtségnek mindig van köze az *eros*hoz. Az arcoknak és vonásoknak, a hozzájuk simuló, köréjük fonódó mozdulatoknak, a keskeny és határozott, de fátyolos karaktert sejtető szájiveknek, vagy a minden eluralkodó simaságnak – sima haj, sima szakáll, sima-sápadt bőr, sima pillantás, melyeken mintha semmi nem tudna áttörni, csak valami emlékezetes megrendülés vagy szédület. Valószínűleg így muszáj számbavenni, hogy a kép ne legyen hamis, és később ne tehessek szemrehányást magamnak. Az ápolt hajak és szőrzetek sokféleségét, például, ami már-már kultikusan fontos lehetett számukra, s talán nem is csak a külső mutatkozás megbecsülése miatt, hanem a hála jeleként is, hogy egyáltalán nő meg van. (Végre is képzelhető, hogy ez is az empátiához tartozik – kapkodtak a gondolataim, mint akit vizsgáztatnak.) Egy biztos; akik elvonultak előttem, nem nyúltak vendég-hajhoz, vendégszakállhoz, kizárólag a sajátjukat bővíszkedték át a hét egyforma napjai után a vasárnapi korzózás tiszteletére – copfokat, loknikat, kontyokat, feszesre húzott bársonyos hurkákat, fésűkkel, dísztükkkel megemelt halmokat, rövid fűrtöket, szélfújta tincseket (meghiggadt jakobinusaink erre mondták a szálákban, hogy *coup de vent*), vagy a szűkebb választékból gazdálkodó férfiak a pödrött bajuszt, spanyol bajuszt, barkót, legyecskét, próféta és szenátor szakállt, kefesörtét, bohémsörényt. A hála találékonysága minden képzeleten túltehet. De ugyanígy lebilincselő volt az is, ahogy a ruhákba, a toalettbe bele tudták lopni mindazt az ötletet és merészséget, amit a szorgos ujjak, ollók és tűk, a maguk idejét bölcsen kiváráó öreg házivarrógépek való-

színiüleg mindig is tudtak – ugyanis lerítt, hogy a toalettjüket kizárólag a sajátjukból állították össze, abból, ami volt, amit éppen találtak. Guberálási szenvedélyüket hajlamos voltam hirtelenjében nemcsak jobban megérteni, de misztifikálni is, mint általában a nőket, asszonyokat, akik egyedül képesek semmiből pótolni a megváltó semmiségeket. (Lehet, hogy ilyen beavatott felismerésre nem is juthat más, csak agglegény?) A lelemény és emlékezet tárházának tűnt, ahogy lassú vonulásuk közben föl-fölvillantották a megoldások és technikák végtelen változatát, egyúttal azt is természetessé téve, hogy az évszakok és körülmények mitse számítanak, ha egyszer alapvetően másról van szó. Ernyős szalmakalapok és plisszéfodros ruhák hullámoztak előttem, perkálfőkötők virággal és prémszegélyes szoknyák, turbános kendők, kasmírsál, lapos hímzésű rózsagirlánd díszítés fehér blúzos polonaise vállfűzővel, térdig magasszárú fűzős cipő, puffos sonkaujjak és csipő alá eresztett laza övek. Feltűnt a strucctoll is, melyet már az autóbuszban megcsodáltam, néhány sötét és színes frakk világos térdnadrággal, csokros nyakkendővel, díszszegélyes ingruhákkal nyakékkal, karpereccel, egy fatermörder és pelerin, keresztbe csikozott zebramellények és meander formán rávarrt szalagok, rücsők és redők gazdagon, keményített organtinnal merevített szoknyák művirágos koszorúval az aljukon, derékra szabott paletot, kamasni és tollboa, ügyetlen fichu és zsinórral felcsipett tunika, pár zsakett és cutaway... És mindez élt. A fal mellé húzódva fitos orrocška suhant el, hajkoronája csudásan siffozírozott, a mosolya style Eugénie. Bögyösen közeledett egy különben sovány kis asszony, a megjelenése madárszerű, pihés bajusza alig látszik, s valahogy az egész lényében mindenestől igen fehér és igen rózsaszínű. A fejével magasabb hölgy sötétzöld bársony ruhában bukkant föl kékrókat utánzó boával, mely hol fedte, hol kitárta a mély kívágás „kirakatát”. Magasra tartott hajlott orrához finom kis száj tartozott, feltűnően hosszú nyak és kar. Mellette feszített (vagy hozzá is tartozott?) egy telivér fekete szakállas, fekete bajuszos férfi, huszonöt vagy ötven éves, mint a varjak, akikre talán a leginkább emlékeztetett. Aztán egy vastag kicsi mama, orientális típus, érdes, savanykás-vonással a szája fölött. Aki megállt egy pillanatra mellettem és Fekete Kutyára is vetett mosolyt, csupa csont – csupa vékony csont – fiatalember volt, szépen frizírozott selymes szőke bajusszal, a mosolya selypes, mint aki hallgatva is selypít. Egy tizennégy éves kamasz vonásait mintha viaszból mintázták volna, s ahogy lépkedett, abban is holdas álmatagság volt, el-elfeledkezett róla, hogy sétál s ilyenkor szelíden a többiek sodorták magukkal. Mégis öneki köszönt oda kacéran egy korareneszánsz arcú és termetű Diana, egy alig húszéves lány, emeletes homlokú, mandulaszemű, kinek lila-tafota ruhadereka fölött a mellét kagylószerű díszítés takarta, de úgy, hogy a dekoltázs a két kagyló között a fűzőig leívelt, s noha majdnem meztelen volt, valahogy mégis teljesen *convenable*. Vajon miért hasonlítanak a púposok mind egymásra? Miért vannak épp ők megáldva-verve az irónia vonásaival? A többieknél sietősebben tört előre, mint aki megkésztetett ügyet intéz. Majd néhány dundi süldő lány almazöld trikóban, szapora kéz és ujjmozgásokkal tárgyaltak valamit elmerülten (játszották a süketnémát?) s közben úgy örölt és grimaszolt a szájuk, mintha bonbonnal volna tele. És sorba a fekete, barna szemek, sötétveres hajak, előreálló állkapcsok és lecsüngő szemhéjak, *púpos* és *összenyomott* fejek, monokli mögül elővillanó üreskék szembogár, áttetsző szövetből földig érő talár, indiai fátyolkelme, mely a fejet is takarja és bronz auréol fogja össze. Egy kövérek öregúr kezében krepp papírból csavart hosz-

szú-karcsú trombita. Ezüst sétatálca, billentős napernyő. Anemikus arcélú kislány világostarka atlaszruhában kancsit egy parányit, mégis szemrevaló, mint egy kanárimadár. Édesanyja, akinek a kezét fogja, fehér-szőke piros asszony: frissen fejt tej és vér. Vonásai szabályosak és nyugodtak, mégis ha nevet, az egész arca eltorzul. Mögöttük gömbölyű kis huszárhadnagy (az egyenruha már nem érvényes) – gömbölyű kezek, gömbölyű lábszárak, gömbölyű orr, gömbölyű hang. Láthatólag fontos történetet ad elő egy hervatagon kivirágzott hölgynek, kinek halványsárgás, préselt-bárony derék fedi a termetét, ugyanilyen színű selyem ujjakkal, melyet illusion buggyok takarnak. Nagy gyémántos csepp a homlokán. A főhadnagynak minden gömbölyűsége ellenére is vadászkutyaszerűek a mozdulatai. Aztán váratlanul egy mindenkik háttérbe szorító, angolosan őszbe csavarodott fej (Viktorianus kor, valahol vidéken, Cornwallban, ahonnet az ónkupákat szállították). Ő második pillantásra is pontosan ugyanaz, domború, férfias torzó, széles csipők, meglehetősen horgos és markirt orr, hegyes kecskeszakáll, érzéki száj. Ha nem volna nagyon férfias, lehetne nagyon nőies is a kecskeszakálla nélkül, ugyanabból a korból, fönt trónolva az ónkupákat szállító cornwalli szekér bakján. Barátjába karol, aki viszont Beaconsfield-típus, áttetsző, savós színű *teint*, a szeme szúrósan kicsi és kékeszöld. Kis idő múlva szigorú és tudákos pillantású lány ütközött belém a járdaszélen, ajkai élénk pirosak, tömpe orrára ügyetlen szemüveg csúszott le. Szája enyhén és folyamatosan mozgott, mintha fontos memoritert mormolna s közben elő-előfehérlettek a feltűnően kicsi fogai. Valószínűleg észre sem vette, hogy belém ütközött, oly mélyen elmerült gondolataiba, mint egy kikoszorózott forradalomba csökönyösen szerelmes filozoppterin. Nyomában egy rakoncátlan külsejű se nem kamasz, se nem fiatalember trappogott, hosszúkásra feltűrt hajazattal, mint a fekete pudliké. Fiatalabb társa viszont, aki félszegen követte, körbe lecsüngő szőke sörényével még a szemét is lefüggönyözte, s helyette a kerekre nyílt, idegesen megrezgő orrlukáival nézett előre kíváncsian. Egy idősebb hölgy földet seprő muszlin szoknyája alól szokatlanul nagyméretű kiránduló cipő kandikált elő (miközben az ingó járása minduntalan megmozgatta a rosszul felakasztott turnürjét), bár az is lehet, hogy az ormóttan cipő nem hobbi volt, hanem különleges ortopéd lábbeli. S az a szinte jelenésként tovasuhanó márványfehér nyak a téglapiros pántlikával, mellőzve minden egyéb díszet, csak a halványan átsejlő erek hálóját nem, mely diszkrétén indázott alá a felnyomott mellek halmára...!

Valahogy így. Emlékezet szerint. És nyilván nem pontosan, csak megbízhatóan. De nehéz is volna többet kívánni az emlékezettől, mint megbízhatóságot. Így is annyira lelassítottam a sétámat az aprólékos szemlélődés miatt, hogy még csak a szökőkutat hagytam el és most kerültem egyvonalba a lépcsős talappal. Innét nem volt már messze a campanile, ahol át akartam vágni a tulsó oldalra – ekkor azonban valamennyiünket megállított Szűz Mária váratlan koncertje a balkonon. És ez egyszeribe felborította a korzózás rendjét. Nem tudom, hogy bárki is igazán számított-e az új lakójuk ilyen készséges és gyors szolgálatára, mindjárt az érkezése másnapján, amikor jószíval még ki sem pihenhetette magát – de hogy az egyességük jól működött, az bizonyos. Mindenünnen hálás moraj zsongott fel és mindenki a rokokó palota felé tódult. Mi is Fekete Kutyával, csupán ő elmaradozott egy kicsit, megint a levegőben kezdte felejtetni a jobb hátsó lábát. Mikor észrevettem, azonnal szorongás állt belém: vajon nem a tegnapi kálvária kezdődik újra?

Végül egy királydinnye tövisgubacsát találtam belefúródva a tappancsába. Rejtély, hogy a kőlapokkal felrakott téren hogyan szedte össze – minden-
esetre föllélegeztem. Már erősen tűzött a nap, mégis érződött a távol-köze-
li Alpok jelenléte. Szűz Mária valamilyen alkalmatosságra ülhetett fel, talán
asztalra, mert derékig kilátszott a petúniák közül. S nem a reggeli köntösében,
hanem a szádaingben, amelyben megvásárolták. A kép persze ismét túlzó
volt és nagyon komplett, mint a vásári szentképek igyekezete; viszont hiány-
zott belőle az akartság – hiszen csak a körülmények nyújtották, ami mód-
jukban állt – így nem hatott se zavarónak, se kivételesnek. A szádainget
Szűz Mária nyilván a hála gesztusának szánta, hogy ő nem változott meg és
nem fognak csalódní benne. Mint ahogy volt is valami megható ég és föld a
lelkiesen sereglő hallgatóság ünnepi gálája és a farmernadrágos lány között.
Játéka azonban nagyon más volt most, mint amit a faluban hallottunk. Mélán
borongó dallamokat improvizált, azzal a megilletődöttséggel, ami a vasárnap-
nak kijár. Először *samante, tardando*, majd egyre jobban *ponderoso, serioso*
pengette az egybefonódó, igazában nem is elkülöníthető variációkat. Felké-
születlennek és másíthatatlannak hatott az egész, mint valami rögtönzött ele-
ve-elrendelés. Felejthetetlenül lehettem tanúja a varázslatnak, amit a művé-
szet kivált, ha elfeledkezik magáról és úgy kalandozik el, hogy el sem indul,
ritenuto. Nem hittem volna, hogy egy hawai gitár is alkalmas ilyesmire. Az
arcokra mosoly ült ki és jelezhetetlen gondolat. Ami minden lehet. Nagyjá-
ban ekkor következett be, amire úgy látszik mégsem lehettem elkészülve,
mert egyszerre kezem-lábam lebénult: Fekete Kutya újra reszketni kezdett,
mint este a könyöklőpárnán. És beállt mindjárt a jellegzetes nyakmerevedés
is, fejét egyre magasabbra nyújtva, mint egy hengeréből szabadulni akaró
dugattyú. Helyzetem nemcsak rettenetes volt, de zavarbahozó is. Részesülnöm
kellett egy sehová nem sorolható csendben, döbönt figyelemben, mely körü-
löttem is nőtt, hiszen ott voltam, sőt, választott gazdaként kicsit magam is a
szörnyű mutatványon belül – bár senkinek az arcán nem fedeztem fel elítélő
gyanút, hogy közöm lehet ahhoz, ami történik. S ami végülis félbeszakította
a szépen induló koncertet. Szűz Mária – mihelyt észrevette a mozgólódást –
letette a gitárt, és copfja végét a szája elé húzva megmerevedett. Attól kezdve
nem vette le rólunk a szemét. Ami a következő húsz percben történt, követ-
kezetes volt, mint a lapozás egy könyvben, ha olvasunk. Az estére emlékezve
ösztönösen ugyanazt akartam csinálni, minden erőmmel dörzsölni a testét,
szólítani, biztatni, keresni az üvegesedő pillantást, akár még ütni is, hogy a
vonagló hánytorgást megtörjem. Meglepetésemre többen odaléptek és vissza-
húzták a kezemet. Nem akarták, hogy bármit is tegyek. Aztán némán körbe-
állták a viadalt. Egy pillanatra undor fogott el a hibátlan csendtől és hallatlan
koncentrációtól, amivel a fekete szőröcsomót nézték; mintha minden egyéb ki-
esett volna a látóterükből és érdeklődésükből. A fájdalmas csak az, hogy kép-
telen voltam kifejezésre juttatni az undoromat. Sőt, mind kevésbé éreztem áru-
lásnak és közönynek, ha az övékéhez hasonló koncentrációval meredek a szőr-
csomóra, és nem csinálok semmit. A roham közben erősödött; s amit este egy-
általán nem tett Fekete Kutya, mind sűrűbben kezdte földobni magát és min-
dig másutt zuhant vissza, araszolva előre haladt, ki kellett térni az útjából, tá-
gítani kellett a kört, folyosót nyitni, a szerint, hogy éppen merre, hová, mi-
lyen irányba... Ha volt és lehetett számára irány ilyen állapotban. Végül,
ahogy félrehúzódtak előle, a lépcsős talapzatnak ütközött. Érzékelte az aka-
dályt, s hogy kikerülje, volt még annyi ereje, hogy kintlódva tovább dobja

magát. Hogyan, nem tudom – ezen már a szemfájdító nézés sem segített – valahogy a talpazat tetejére zuhant rá és onnét próbált még tovább jutni. Csak már nem sikerült. Ott maradt égne dobott lábbal, szinte beállított mozdulatlansággal, mintha rögtönható injekciót kapott volna. Nem emlékszem, hogy valaha is láttam volna ilyen beszédes véglegességet.

– Szobor – mondta akkor egy hang a közelben állók közül.

Éreztem a pillantást magamon, így a hang gazdáját sem volt nehéz megtalálnom. A gótikus homlokú nő volt. Gála nélkül, ugyanabban a ruhában, amelyben a vásárt is megjárta. De még felocsúdni sem volt időm, már hátrébb húzódott és eltűnt a színes toalettek között. A megtalált szó azonban majdnem lázba hozta a többieket. Mind többet ismételtették halkabban, hangosabban – éppen csak nem tapsoltak. Csupa derűs, mosolygó arc vett körül, mint egy falanx. Nem tehettem mást – barátságosan, bár a magam számára mégis megfelfejthetetlenül – visszamosolyogtam rájuk.

A balkon üres volt már.

Félóra múlhatott el s még mindig ott álltam a belső sávban, közel a talpazathoz. A korzózás változatlanul folytatódott, csupán annyi különbséggel, hogy a hagyományos rend kissé felborult, megfélekedtek a „menetirányról”, és minden ünnepélyesség, szándékosság nélkül a talpazat körül csoportosultak, ott alakult ki a lassan körbeforgó színes és illatos tolongás, mintha a „szobor” ki tudja mióta tartozna a városka relikviái közé. Közben engem is kíváncsian figyeltek, de annyi tapintattal, hogy nem zavarták meg a magányomat, amibe igyekeztem belemenekülni. De az is valószínű, hogy őket már a közeledő újabb beharangozás is türelmetlenné tette, hogy betóduljanak a szagosmisére, és utána – az ebédutáni szieszta idejére – újra elnéptelenedjen a tér.

Nem sokkal később hangzott fel a platánfasoros sétány felől az autóbusz túlkölése.

Mindenki sejthette, hogy nekem szól, de váratlan nyugalommal semmilyen késztetést nem éreztem, hogy induljak. Majdnem kihívó természetességgel ültem le a talpazat lépcsőjére, és rágyújtottam egy cigarettára. Pillanatra fölrémlett még előttem, ahogy a hajó hirtelen fölhorkanó gépzúgással oldalazva nekiütődik a szurkozott gerendáknak és a keskeny vashídat csörömpölve a partra csúsztatják. Homályosan fölrémlett a kapitány arca is, aki fölborította az útitervemet. De nem fájt a szívem.

Kisoroszi, 1984. április

Jóslat az édenkertről

*színe előtt erdő száraz csigák
elnyiló forró nők sarokrecéje
éj-nap morotvát váj a partszegélybe
és föl-le görgő porcok csigolyák*

*agyagbabák húsából szakadoznak
és korhadt kezek karmos ízei
hajszálereken járó vizei
fehér szikráit nem oltják a szomjak*

*idővel minden holt falut kiás
gázol felénk ölével védene
villózik mint egy rosszul vett adás*

*örökké szemközt a fogyó hegyekkel
nyírott korunk veszélyes édene
Rügen és Szozopol között a tenger*

Finom nő

*karján keblén tülében drága fém
az Unbewusstja nyirkos tiszta pince
Mallarmétól vonaglik a gerince
boltban bugris a családban bohém*

*elképzelem méhéből eredő
sorát szép nőknek értelmes fiúknak
kik véget vetnek majd a háborúknak
miért nem kéne ilyen szerető*

*miért fetrengek kételyekben kéjjel
bárcsak vonzana jobban ami ép
ha izzadt érveket bogoзва széjjel*

*napom lopom nem pótolom be éjjel
s Európa mellettem továbbép
mert bunkó vagyok én is mint a nép*

Ciheres

*ökölnyi hajcsomó az utcakövön
egy férfin fekete kabát
egy horpadt sárga autó fölfele jön
egy falon színházi plakát*

*a kezében ébentekete mappa
vérszín betűkkel FALSTAFF írva rá
szálat ereszt a mállott vakolatba
a ferde zápor tükröt gyűr alá*

*kinnakadt függönyként kurtán csápol
kovája tűnő lángokat csíhol
érctükröt gyűr alá a ferde zápor*

*mint hajlatokban lappangó moha
mint matatás a rádión amikor
bemondja pont hogy nem voltunk soha*

Flipper

*ingázol vissza elszív a perem
rosszul bevakolt házakban időzöl
a szemüveged hályogos a gőztől
és csimpaszkodsz egy rohadt flipperen*

*bing! bang! dühödten téped rugdosod
mint zsenyéjében eltásult szonettet
óh egyre éteribb ach egyre nettebb
bakancsod röstellkedve dugdosod*

*emelkedőben arcok holdlanak
egy zugból intek bátoritalak
én is pedig csodákban nem hiszek*

*aztán felbugyborog hamis ezüstje
és ordibálsz a zörgő pultot ütve
Mariannácska 3 tripliszek*

Téli bárány

Az öreg Probst elesett a jeges udvaron, lába tört. Combnyaktörés, mondta a nyugdíjas orvos, akit Vroni a nagyobb faluból áthívott. Ő helyettesítette most a katonának behívott körzeti orvost. Be kell vinni a kórházba, mondta, a városba. Vroni félve hozta le lányával, Annával a prэшázból a lovakat. Ott tartották őket a front óta félig-meddig eldugva. A prэшáz a felsőkert végében volt, s Vroni éjszaka mindig rettegett, onnan is elkötheti őket akárki, meg se hallja, keresni se lehet, hiszen kín. A front alatt csak az istállókba néztek be, náluk egyetlen egyszer. Amikor délután hazaértek a kórházból, s az öregot hármában nagy nehezen becipelték a házba, Vroni töprengve fogta a lovak kantárát, mitevő legyen. – Tudod, mit – mondta Annának –, kös-sük be őket az istállóba. Ami elő van írva nekünk, azt úgyse háríthatjuk el. – Februárban egy éjszaka egyszerre riadtak föl a távoli csetepatéra. A kislány szorosan átkarolta Vroni nyakát az ágyban, reszkettek mind a ketten. Ez csata, mondta Vroni halkán, ez nem lövöldözés, visszajön a háború. A kislánynak is, neki is eszébe jutottak a lovak, az ágyról se mertek azonban leszállni, nemhogy az udvarra kimenni. Az iszonytató lövöldözés másnapra elhallgatott, a környék hirtelen megint tele lett katonával. A kisebb faluig szerencsére nem jöttek föl, csak a hírük. Meg hogy hamar viasszaszorították a németeket, akik a Dráván áttörve majdnem följöttek idáig.

Az öreg Probst feküdt az ágyban, gipszben, Vroniban néha igen gyűlt iránta az indulat. Az öreg nappal aludt, szunyókált, ételt csak kérésre fogadott el, éjszaka nyögött, képzelgett magában s maga alá csinált. Rézi időnként fölajánlotta, följön éjszakára, virraszt, Vroniék egyszer már aludják ki magukat, de Vroni ezt nem fogadta el. Tavaszalón kénytelen volt félnapra magára hagyni. Akkor épp Rézi se ért rá, s mire a nagyobb faluból hazaért, az öreg ott feküdt arcon a szoba közepén. Halott volt. Hova akart eljutni, hogyan bukott ilyen furán arcra, Vroni dermedtségében nem is talál-gatta. Eltemették vasárnap. Vroninak igen jó alkalom volt, hogy az udvaron s a temetőben végre lelkéből kisírja magát. A temetésen ott voltak Mess komáék is. Már köztudott volt a környéken, hogyan jártak, elvitték a télen mindenüket. Vroni erről is kívánt volna beszélni velük. Elhívta őket temetés után, röstelkedett, mióta tudja szerencsétlenségüket, mégse jutott ki hozzájuk a hegyre. – Krumplin élünk, szösz szerint vegye a komaasszony – mondta Messné –, krumplin. Azt nem vitték el. – De kiderült, kaptak egy kis zsírozót, hogy majd visszaadják. S még ezt-azt. Vroni odavitte Mess komáékat az ólhoz, amelyben három nagyobbforma malac volt. Fölajánlotta az egyiket. – Ránk romlanék most már, ha le is vágnánk – mondta Mess koma –, késő már fölfüstölni. – Vroni még azon a héten vitt ki sonkát, szalonnát, zsírt saját vágásukból s lisztet a hegyre. – Nem önzetlenül teszem – mondta zavartan –, hanem itt a tavasz, s nagyon kellene nekem most már a férfiség.

Az uráról Vroni semmit nem tudott mondani Mess komáéknak, se a temetés napján, se azután. Nem volt híre. A környéken eddig csupán az az egykét férfiember került elő, aki megszökött a katonaságtól. A frontról senki se jött. Ugyan azt pusmogták, a szépszájú Félix már itt lapul az Ignác-malomban Ilonnál, de Vroni se a pletykákra, se Félixre nemigen volt kíváncsi.

Akik megszöktek a németektől s bújkáltak, a front elvonultával úgy gondolták, most már nyugodtan előjöhetnek. Helmann Egid még az orosz őrnagyhoz is átmerészkedett a Licht-féle boltba. Az őrnagy napközben ott tartotta hivatalát, hátul az udvarban, az üzlethez nem engedett hozzányúlni. Egyébként a báró kastélyában volt szállása. Gárdistái az udvaron vagy a bolt előtt ácsorogtak a téli napsütésben, szotyoláztak, ahogyan az orosz katonáktól látták. Helmann elmondta, hol s hogyan szökött meg a németektől, akik bekényszerítették a hadseregbe, s most szeretné ebben a mostani világban is föllendíteni a kocsmáját. Az őrnagy hallgatta a tolmácsolást. Amilyen apró ember volt, akkorát hahotázott, arca egyre sötétebb lett, úgyhogy Helmann végül megijedt. – Zsivjo – köszönt el Helmann, úgy emlékezett a szerbből, ez azt jelenti, éljen. Már az utcán járt, még mindig hallotta az őrnagy dühödt hahotáját. Tavasszal a városból egyenruhások jöttek ki a nagyobb faluba. Azt mondták, az új rendőrök, de régi honvédsapka, ruha volt rajtuk, egyiken-másikon csak a zubbony, alatta civil pantalló. Helybeli karszalagosok járkáltak velük, végül összeszedték a sváb katonaszökevényeket. Helmann kocsmájába reggel nyitottak be. Még mielőtt bármit kérdeztek volna, Helmann a kármentőn át kilépett az udvarra s futni kezdett a kerten fölfelé. Az egyenruhások észbekaptak, lőttek Helmann után s üzőbe vették. A lövöldözésre az őrnagy pillanatok alatt ott termett. Hozzáfogott ordítani, mindkét kezében pisztoly volt. Tudtára adta az egyenruhásoknak, ebben a faluban ő a parancsnok s nem engedi, hogy akárkik csak úgy kurkásszanak a házaknál. Az egyenruhások tisztázták magukat. Az őrnagy biccentett, ebbe az ügybe nem avatkozik bele, s elvonult. Az egyenruhások a községházán előbb kicsit helybenhagyták Helmann, aztán a szökevényeket magukkal vitték a városba. Odabent már egyikükhöz se nyúlt senki. Takarítottak a lebombázott Iparmalomban, meszelték a rendőrkapitányságot, az egykori határőrlaktanyát, ahova Helmann épp egy esztendeje vonult be, rendet csináltak az udvaron. A faluban két napra rá katonai autó állt meg a Licht-féle bolt előtt. Oroszok ugráltak ki belőle s szaladtak hátra a bolt udvarába. Néhány perc múlva az őrnagyot közrefogva, pisztolyt nyomva a hátába jöttek ki. Elhajtottak vele a báró kastélyához, onnan a városba. Helmannék már azzal érkeztek haza, hogy az őrnagyot a városban föbelőtték. Nem lett volna joga ittmaradni a faluban, dezertőr volt.

Az új rendőrök, az egyenruhások többször is megjelentek a nagyobb faluban. Egy délután két teherautóra való jött, a templomnál lefordultak az alvég felé, a pusztai kazlak mögött megálltak, s széjjelszóródva fölmentek az ottani szőlőhegyre. Valaki jelentette nekik, az agyagfal alatt, az omladék pincében az SS-től hazajött svábok lapulnak, fegyver van náluk. Az egyenruhások félkörbe körülvették az akácost, berontottak az omladékhöz. Senkit nem találtak, még nyomot se. Vizsgálták a környező présházakat. Már szürkült, a közelben öregember ólálkodott. Őt kezdte faggatni a parancsnok. Az öreg nem értett magyarul, csak tárta széjjel a karját bármilyen beszédre. – Nem tudsz vagy nem akarsz – ripakodott rá az egyik rendőr –, mit gondolsz, hol vagy te itt? – Megragadta az öreg pitykés mellényét. Az öreg megtántor-

rodott, pókhálós kék szemmel nézett a rendőrré. Amikor az elengedte, megszeppenve, többször is megkérdezte: – Tik oroszok vagytok? Itt már nincsenek oroszok. – A parancsnok rászólt a rendőrré. – Hagyd, nem megyünk ezzel semmire. Különben is nincsen itt szar se.

Az Ignác-malomban négy rendőr jelent meg. Félix minden kutyaugatásra azonnal leszaladt az alsó malomba s megbújt a homályban. Ilonnal egyik este kivették a hátsó kisablak rácsát, hogy azon, ha muszáj, Félix ki tudjon bújni s bevehesse magát a nyárfásba, onnan a horhosba. Ilon a rácsot óvatosan visszatámasztotta, az ablak alá a patakra kis pallót tett, hogy Félixnek ne kelljen sokat ugrálnia. Az öreg Ignácné erről nem tudott, az öregasszony nem szerette, hogy Félix itt lapul, s reszketve mindig Ilon szoknyáján ül. Ha akkor csak úgy eltűnt szó nélkül, menjen most is a díszes barátaihoz. Ignácné, ahányszor meglátta Félixet, morgott. – Jól nézünk ki, magyar létünkre egy ilyent rejtegetünk. – Ilon goromba lett az anyjához, az öregasszonynak attól fogva csak úgy hangtalanul járt a szája, tekintete kerülte Félixet. A rendőrök kutatni kezdtek, Félix hallotta, hogy készülnek lejönni a lépcsőn. Csöndesen levette a rácsot s kibújt a kisablakon. Nem sejtette, hogy az egyik rendőr közben a malom mögé került, ott téblábol, nézegeti a malomkereket. A rendőr észrevette Félix fejét, meglapult, s amikor Félix kinyomakodott a kisablakon s lehuppant a föbe, rákiáltott. Kis futás után utolérte Félixet. Előbb hátulról átkarolta, Félix dulakodott volna, a rendőr ököllel arcul ütötte. Aztán visszataszította a malomba. A rendőrök annyi időt adtak, hogy Ilon a legszükségesebbet összeszedje. Az öregasszony az istállóajtóból nézte mindezt. Óhózá nem is szólt senki. A rendőrök közrefogták Félixet s vitték befelé a nagyobb faluba.

Vroni megtudott mindenféle híreket, amikor átment a szüleihez a nagyobb faluba, odaát is csak ezeket beszéltek. Rudi, a tavalyi német, levelet küldött az öregeknek, írta, hogy Szegeden van, kórházban fekszik sebesülten, s várja, hogy hadifogolynak vigyék. Vroni két hétre rá kapott váratlanul hírt az urától. András szaladt ki a levéllel a mezőre. Vroni soká olvasta. Le kellett ülnie a barázdába, hogy meg tudjon szólalni. Ott állt Anna, Pauli, a keresztfiú, meg a kis András. Probst Sopronból írt. Vroni azt se tudta, merre, miféle ez a Sopron. S amit az ura írt, nem volt igen vigasztaló. Látszott az írásán, kiérződött a sorokból, mennyire bajban lehet. Egy szükségkórházból írt, ott feküdt hetek óta. Nem írta, hogy várná Vronit, látogassa meg, csak annyit, meg szabad látogatni, aki jön, beengedik hozzá. Mert ő civilnek számított. Vroni a földeken keresztül szaladt, át a nagyobb faluba az apjához. – Ugye eljön velem – mondta sírását visszafojtva. – Maga nélkül nem merek. – Az öreg megsimogatta a lánya arcát. – Mikor gondolnál utazni? – kérdezte. – Mihelyt lehet, édesapám. – A kisebb faluban hamar híre ment, hogy Probst Pauli életjelt adott. Meg hogy Vroni készül hozzá. Sorra jöttek az emberek, mindenki alkalmat kerített, hogy ellássa az asszonyt valami jótanács-csal. Megütköztek, hogy Vroni, ahelyett hogy kisírná magát előttük, most inkább barátságatlan. Pénteken hajnalban útnak indultak, úgy számolva, vasárnap mindenképpen odaérnek. Vronit Anna vitte át kocsival a nagyobb faluba, onnan sietve szekereztek az állomásra. A vasút hat kilométerre volt, a szomszéd falu mellett haladt. S ők azt se tudták, jár-e mindenütt vonat vagy sem. A postán, a községházán megnyugtatták az öreg Kovácsot, bátran induljanak csak. A háborúnak vége, ezt mondta mindenki, kell rendnek lennie. Vroni fölszállás után, amíg a vonat állt, még mindenfélét a lánya lelkére kö-

tött. Mire vigyázzanak odahaza, mit mondjanak a keresztapjuknak, ha jönni talál, Anna ne hagyja, hogy András folyton olvasson, segítsen csak ő is a munkában. Éjszakára jól zárkoljanak be, akármilyen neszt hall is, Anna ki ne menjen az udvarra. A vonat nagy nehezen indult, csühölve kapaszkodott s bekanyarodott a szurdikba. Vroni nézte az állomás gesztenyefái alól integő vékonyka lányt. Megint kihullottak a könnyei.

Az úton többször is át kellett szállniuk. Olyan helyen is, ahol nem gondolták. Kétszer lekésték a csatlakozást. Vroni a vonaton, s ha vesztegeltek valamelyik állomáson, mindig jól magához fogta cekkerjét. Az öreg fonott utazókosár az apjánál volt. Vroni félszemmél ezt is őrizte. Apja hol ide, hol oda kíváncsiskodott s várakozás közben le-letette a kosarat. Töméntelen nép tülekedett mindenütt. Sok helyen piszok, háborús belövések. Vroni furcsállta, ha ők meghúzódva ennének, nemcsak kinézik szájukból a falatot, sokan szóvá teszik, adhatnának egy karaj kenyeret, falat szárazkolbászt. Vroni nem sajnálta volna az ételt senkitől, de nekik is csak annyi volt, hogy az úton ne nélkülözzenek. S persze, hogy legyen mit otthagyni az urának a kórházban. Vroni nem tudta elképzelni, Pauli mit ehetik ott, milyen lehet a koszt, de ha annyira beteg, mindenképp muszáj megerősödni. A nép közt igen sok csereberélő akadt. Vroninak már ismerősek voltak hazulról. Bejöttek az udvarra, bekiáltoztak, mindenféle ruhát, városi furcsaságot kínáltak élelemért. Az állomásokon, a vonaton rendőrök, fegyveres katonák furakodtak át minduntalan a tömegben. A férfiakat zaklatták, Vroniék észrevették, egyet-egyet el is vittek magukkal. Vroni a sötétben arra riadt, hogy apját két egyenruhás faggatja. Azt hitte, csak néhány percre szundított el, de a vonatablakon át látta, igen messze, vékonyan derengve már föltetszik a reggel. Vroni előszedte az ura levelét a köténye alól. Az egyenruhás épp csak rávilágított a zseblámpájával, aztán visszaadta. Vroni látta a sötétben át is, az egyenruhások milyen mogorvák, s érezte, nagyon fél. Az öreg szerencsére jól beszélt magyarul, pontosan el tudta mondani, hova mennek s miért. Ha el nem szólja magát, hogy a veje azt írta, bármikor bejuthatnak hozzá, mert ő már civilnek számít, talán nem is kérdezősködnék tovább. Erre azonban az egyik egyenruhás fölfigyelt. – Szóval katonaszökevény – förmedt rá az öregre –, bújtatja valaki? – Az öreg megbátorodva előlről kezdte a magyarázatot. Ezen a civildolgon megintcsak megakadtak, az öreg tudománya elfogyott. Az egyenruhás rászólt Vronira, adja csak azt a levelet. Előbb a címzést vizsgálta meg, aztán az írásban kezdett fürkészn. – Ez németül van – mondta. – Az ura német katona volt? – Vroni ijedten bólintott. – Szóval SS. Önkéntes? – faggatódzott az egyenruhás. – Nem az, muszáj volt neki – vállalta át az öreg Vronitól a szót. Az egyenruhás elhúzta a száját. Közben megérkeztek a soproni állomásra. Az egyenruhások odaintettek egy vasutast. Az, akinél a levél volt, halkan kérdezősködött, a címet is megmutatta a borítékon. Vroniék csak annyit láttak, hogy a vasutas bólogat, magyaráz. Az egyenruhás a másikkal kezdett el beszélni. Visszajött hozzájuk s átnyújtotta Vroninak a levelet. Intett nekik, menjenek utána. Kivitte őket az állomás előtti nagy térre. Elmondta az öregnek, hogyan jutnak el majd erre a bizonyos címre. Csak ha útközben érdeklődnek, mondta, ne kórházat kérdezzenek, hanem gimnáziumot. – Sajnos még sokára engedik be magukat. Várakozzanak addig az állomáson vagy üljenek le itt a téren. – Vroni letette a holmiját a padra. Hirtelen a cekkerbe rejtett boros üveget kezdte kigöngyölni. – Kínálja meg már ezt az embert – súgta

németül az apjának. Mire azonban megfordult, az egyenruhás visszament az állomásra.

Vroninak nem volt nyugta. Megvirradt teljesen, az állomás előtti teret besütötte a nap. Nógatni kezdte az apját, hogy induljanak. Az iskola valóban nem volt messze az állomástól. Könnyen odataláltak. Valakitől megkérdezték mennyi az idő, azt mondta, félhét. A városban egyre-másra megszólaltak a harangok. Vroni nagyon fájlalta a lábát, az iskola előtt nyomban letelepedett a lépcső alá. Az öreg félfenékkel ráült az utazókosárra. Vroni időnként fölállt, átment a túloldalra s vizsgálgatta az ablakokat. Hátha kinéz Pauli valamelyiken. Az ablakok nyitva voltak ugyan, de nem mutatkozott senki egyikben sem. Zajt lehetett hallani odafönről, beszédfoszlányokat. Az iskola magasabb volt, mint odahaza a városi gimnázium vagy a kórház. Kezdték ki-be járni a kapun. Az öreg megérdeklődte valakitől, hány óra lehet. Nyolc, felelte a befelé siető fiatalasszony. S mikor lehet ide bemenni? Tíz előtt nem. Vroni újra az ablakokat nézegette. Fönt kihajolt egy bekötött fejű férfi. Vroni intett az apjának, hamar kérdezze meg már, van-e köztük egy Probst nevű? A férfi odafönt lassan ingatta a fejét. Aztán eltűnt az ablakból, majd újra megjelent. S megint lassan ingatta a fejét.

Vroni később néha álmodott ezzel az utazással. S ha ébren gondolt rá, akkor is olyan volt, mintha csak álmodta volna az egészet. Amikor beengedték őket, az udvaron át a hátsó épületbe kellett menniük. Vroni az emeleten óvatosan kinyitotta az ajtót s benézett a terembe. Sok ágy volt, Probst az ablak mellett feküdt. Vroni inkább csak megérezte, hogy ott van, ő az. Látni szinte semmit se lehetett belőle, az orra hegyét, azt legföljebb, hogy fekszik ott valaki. Pauli éppen aludt, zihálva, nyöszörögve. Arca sovány volt, beesett, csupa borosta. Nagy borostája is, fején a haj is teljesen ősz. Vroni szájához kapta a kezét, befődte a kezében levő zsebkendővel. Már nem bírta a sírását visszafojtani. Probst lassan kinyitotta a szemét, nézett rájuk. – Pauli, mi vagyunk – szólította Vroni egészen halkán. Percek teltek el, mire Probst elmosolyodott. Az öreg Vroni mellett állt, egyre bólogatott a vejére, szemében gyűlt a könny. – Vigyetek haza – suttogta Probst s újra behunyta a szemét. Egy közeli ágyról óvatosan leszállt valaki s intett az öregnek. – Két napja megint nagyon rosszul van – mondta az idősforma férfi. – Pedig már egészen jól volt. Még levelet is írt maguknak. Igaz, legalább egy hét beletelt, míg megírta. Nem tudjuk, mi lehet vele, de most igen gyöngén van. – Probst fölnyitotta a szemét. Intett Vroninak, hogy üljön le hozzá az ágyra.

Vroni elkezdett a gyerekekről beszélni. Annáról, aki úgy karbantartja a gazdaságot, akár egy felnőtt férfi. Andrásról, aki most is, hogy nincsen iskola, csak olvas, olvas, de azért áldott jó gyerek. Franz hazalátogatását Vroni szándékosan nem említette. Az öreg a beteg férfival beszélgetett, annak sorát hallgatta. Az ablaknál álltak, lepillantgattak az udvarra. Az elülső épületből fegyveres orosz katonák csapat férfit tereltek ki. Az udvaron sorba állították őket. Volt köztük, akin honvédegyenruha volt, volt, akin német. – Elöl foglyok vannak – magyarázta halkán a beteg ember –, őket aztán őrzik is. Mihelyt valaki jobban van, már viszik. Összevisszaság van itt. – Az öreg nézte, hogyan lökdösik odalént az embereket. – A maga vőjének szerencséje volt – folytatta a beteg, amint a csapat odalént eltűnt a kapualjban. – Olyan nagyon beteg volt, amikor a transzport ideérkezett az állomásra, kitették a vagonból. Tán nem akarták, hogy útközben meghaljon nekik. Az oroszok egy padra fektették, a civil nép meg behozta ide. Itt már a kutya se keresi.

Mihelyt lábra áll, hazamehet. – Az öreg figyelmesen hallgatta. – Ezt a vöm mesélte magának? – kérdezte s visszalépett az ablaktól. Az ember bólintott. – Meg ez a kis menyecske is itt, az ápolónővérke. – Probst a két idős férfira fordította kérdőn a tekintetét. Vroninak hirtelen eszébe jutott az élés, amit hazulról hoztak. Elővette a sonkát, a kolbászt, kendőből a kenyeret. A cekkerből a boros üveget. Probst csak a fejét rázta az ennivaló láttán. – Nekem ilyet nem szabad – mondta csöndesen. – Majd odahaza. – Az öreg elvette Vronitól az ételmet s odaadta az ápolónőnek. – Majd szépen elosztjuk a rosszcsontok között – mondta a fiatalasszony s kiment a teremből.

Vroni visszafordult az ágy felé. Probstról félig lecsúszott a rossz pokróc, amivel be volt takarva. Vroni hirtelen meglátta az ura lába szárát. Pauli lába irdatlanul meg volt dagadva, látszott rajta, mozdítani nem bírja. Mind a két láb olyan volt, akár a feszes zsák, a bőre áttetsző, szinte széjjelnyílt. Vroni ilyen színű bőrt még soha nem látott. Olyan volt, mintha lila lenne, de mint-ha elomlóan rózsaszín is meg ezüst is. Lehajolt, hogy megigazgassa a pokrócot. Közben hozzáért az ura lábához. Végig akart simítani rajta, Probst azon nyomban fölajdult. Vroni kétségbeesetten kapta el a kezét. Így is úgy látta, akár a tészta, ez a futó kis ujj nyoma ottmaradt mélyedésként a lábon. Betakarta Probstot. Leült szorosan mellé, hogy a párnáját is megigazíthassa. Probst újból fölnyögött. Az öreg ott állt az ágy végében, megindultan nézte. El kellett búcsúzniuk. – Lábra kapsz, hazajössz, pihensz – vigasztalta az öreg kicsit tanácstalanul a vejét. – Kiülsz az udvarra, nézelődöl. Fölülsz a lányod mellé a kocsi. Meglátod, hogyan kezeli az a Sándort. – Szorongatták egymás kezét. – Az otthoni jó levegő mindezt kiveszi belőled, fiam – tette hozzá az öreg. Probst intett, most már menjenek csak. Szemén lassan túláradt a könny, többször bólintott. Aztán oldalt fordította fejét, a pokrócot kintlódva föl húzta magán egészen a feje búbjáig.

Amíg Vroniék odajártak, a hétvégén Vadkertiék házába ismeretlen család költözött. Egy asszony két nagy lányával meg a nagy fiával. Teherautón hozták őket, rendőr is jött velük. A rendőr nyitotta ki az ajtót. Amris Vendel még aznap bement hozzájuk az udvarra ismerkedni. Az ismerkedést azzal folytatták, hogy berúgtak Scheurerék kocsmájában. Amikor Vroni kedden este tájt lement, hogy elmondja Rézinek, megjöttek, s magát az utat, szintén ott ültek s lármáztak. Vroni megijedt, Amris Vendel mintha pisztolyfélével hadonászott volna. Rézi arra, milyen szegény bátyja állapota, elsírta magát. Neki semmi híre nem volt Scheurerről. Áthúzódtak a kocsmából a lakásba s együtt sírtak. Vroni a hosszú úton, meg most idehaza, állandóan elsíratta Pault. Nem hitt benne, hogy viszontlátja. Attól a naptól kezdve, hogy hazaérkezett, még zaklatottabban leste a postást. Gyerekeinek csak nehéz szívvel tudta azt mondani, apjuk majd lábra áll s akkor hazaengedik. – Mikor áll lábra? – kérdezte számtalanszor András, szeme szinte csillogott az örömtől. Mivel volt cím, hetenként írt levelet az apjának. Egyszer jött lap Sopronból, ebből sem tudódott ki, megkapja-e Probst a fia leveleit. A lapon annyi volt, még ugyanott fekszik, s tudatja, jól van. Vroni elő-elővette a lapot. Bizonyos volt, az ura nincsen jól. Nem hihette, talán inkább épp most hal meg abban a szegényes, rossz szagú kórházban. Úgy érezte, becsapják. Nem Paul; ő mi mást írhasson szegény. Az élet csapja be, érezte Vroni, először, mióta az esztét tudta. Olyat talál ki, most már számlálatlan, hogy ne tudjon hinni benne. Egyszerre csak összecsukta tenyerét, meggyűrte a lapot. Majdnem bedobta a sparherd torkába, a tűzbe. Megdőbbenve csapta helyre a kallantyút s

taposta el a kipottyano parazsat. Megpróbálta kisimitani a lapot. Pauli, zokogta hangosan, Pauli.

Anna magából kikelve jött vasárnap estefelé haza. Vele volt Pauli, a keresztfiú. Anna lélekszakadva mondta el, hogy a Vadkertiék idegenjei kinyitották az utca felől a boltajtót, táncolnak, dorbézolnak odabent, törnek-zúznak, mindent kidobálnak az utcára. Amris Vendel a kisebb lánnyal a járdán dülöngél, mindenki szeme láttára csókolóznak. Vroni hallotta a harmonikaszót, amíg megetetett s járt-kelt az udvaron. Mióta ezek az idegenek itt voltak, mindig hangoskodtak. Részegeskedtek, Amris Vendel volt köztük a legrosszabb. Ő volt a legféktelenebb. Már meg sem lehetett különböztetni tőlük. Pisztolyt honnan szerzett, senki se tudta, de azzal ágált, mutogatott mindenkire. Valami öreg oldalkocsis motorra is szert tettek, zörömböltek vele a környéken. Az oldalkocsiban bort hoztak, libát, kacsát. Minden napjuk lakodalom volt. Vendel még pávát is kerített valahonnan. Vendel a kisebb lánnyal bújkált sülve-főve, szemérmetlenkedtek a gyerekek előtt. Senki nem mert rájuk szólni. Vendel amúgyis azt üvöltötte a kocsmában, hogy egyszer kiirtja ezt a szaros falut. Időnként nemzetiszínű szalagot tett a karjára s vonult föl-alá énekelve az utcán. Együtt a jöttment asszony fiával. Az asszony lányai nagyon szépek voltak, hosszú szőke haja mind a kettőnek. Amris Vendel azzal fenyegetődzött, hogy itthagyja ezt az egész bagázst, megszökik együtt a kisebb lánnyal. Pestig meg se áll. Az asszony, beszéltek, három napig az ágy lábához kötve tartotta a lányát. Ha Vendel be akart menni, azzal állta el az útját, ami épp keze ügyében volt. Erre a vasárnap esti duhajkodásra a fiatalok odahúzódtak a bolt tájékára, az utca túloldalára. Nevetgélve, szörnyülködve nézték, mit művelnek odabent. Legjobban Vendelen csodálkoztak. Ő közülük való volt; akárcsak ők, még félig-meddig gyerek. Az öreg Amris nem mert szólni, Vendel egyszer már úgy helybenhagyta, hogy a szomszédba is áthallatszott a jajveszékelése. Adna nekem az én öregapám, szólalt meg valamelyik fiú a sötétben. A páva odaát a bolt udvarán a lármától fölingelve rikácsolt. Csúfabb volt a hangja s hátborzongatóbb, mint az uradalom gyöngytyúkainak a pusztán.

Hamarosan másik család is érkezett a faluba. Üres házba az is. Häferték egy éjszaka eltűntek hazulról. Az asszony a két gyerekével. Senki nem vett észre semmit, csak két-három nap múlva derült ki. Häfert üzent valahonnan Németországból, hogy ott van, már ide nem jön vissza, menjenek ki utána. Valószínűtlen volt mindez, s ki hozhatta ebben a világban az üzenetet. De Häferték elmentek, az épület meg itt volt bezárva. Most előtte állt a teherautó, szegényes motyó rajta. Vékonypénzü jövevények, ácsorogtak, lepakoltak, férfi, nő, három gyerek. A rendőr, aki velük érkezett, föl akarta feszíteni az ajtót. Akkor hirtelen előkerült Häfertné anyósa, köténye alól elővette a ház kulcsát s odaadta a rendőrnek. A családról kiderült, hogy az Alföldről jöttek, városiak, az ember foglalkozása cipész. Csöndes népnek látszottak, Fuisz Antalék volt a nevük. Miből élnek, mi kerül náluk a fazékba, nemigen tudta senki. A férfi csak ismerkedett, az asszony jóformán ki se jött a házból. A három kislány kirajzott az utcára, keresték a helybeli gyerekek barátságát. A heti egyszeri iskolába, amit a nagyobb falu káplánja tartott, rendszeren eljártak. Nem számított nekik a nyelv, hogy alig tudtak az itteniekkel beszélni. A cipész megkapta Häferték földjét, szőlőjét. Eleinte tanácstalannak látszott, mi legyen a sarjas, elvadult kukoricával, az érésbe forduló búzával, árpával.

Aztán mégiscsak nekifogtak a kislányokkal kapálni. A falubeliek a mezőn forogva látták, hogy nehezükre van. Az asszony most se igen mutatkozott.

Fuisz Antal Ferenc kezdett átjárni a nagyobb faluba. Egy nap rendőrrel s egy sváb karszalagossal jött meg onnan. Fölballagtak Häfertné anyósához. A rendőr berúgta az utcaajtót s be az udvarra. Az istállóból kivezették a két ökröt, amit az öregasszony a menyétől hazavitt. Nem lehetett tagadni, mindenki tudta, az öregasszonynak azelőtt nem voltak ökrei. A sváb gazda karszalagos megmutatta az öregasszonynak a végzést, hogy az ökrök a régi házhoz valók s törvény szerint a suszternek járnak. A rendőr a disznóólhoz lépett. – Melyik volt ezek közül a menyéé? – kérdezte az öregasszonytól. A karszalagos fordított. Az öregasszony sipitozott, hogy mind az övé, vette a télvégi vásáron. – Minek egy magányos öregasszonynak három malac? Kettőt elviszünk. – A rendőr a baromfit kezdte számolni. A sváb karszalagos tolmácsolt, hogy ennek is a fele a suszteré. A falu nem sajnálta az öregasszonyt, de Fuisz Antalék még aznap észrevették, nemigen köszönnek nekik vissza az utcán. A cipész másnap előhúzta a színből a szekeret, nézegette a pókhálós jármot. Be szeretne volna fogni az ökröket. A jármot fordítva tette a rúd elejébe. A nagyobb ökör, mivel hosszú időn át az öregasszony istállójában tipródott, kitepte magát a kislány kezéből, földobta a hátsó felét s ágaskodó farokkal robogott körbe az udvaron. Fuisz Antalék szívdobogva igyekeztek visszaterelni az istállóba. A cipész napokig mélabúsan ült a kút árnyékában. Szombaton megleste a borbélyt, amint a ládájával haladt házról házra. A borbély vasárnap reggel is bement Fuisz Antalékhoz, megmutatta, hogyan kell az ökröket befogni. Mivel neki amúgyis kellett alkalmi fuvar, aki a hegyről a rőzséjét hazahozza, együtt kiszekereztek. A cipész frissen nyírva ült a borbély mellett az ülésdeszkán. Szorongatta a keze ügyébe eső löcsöt. A kislányok a szekér derekában vihorásztak.

A cipész hálát érzett az idős, még jó tartású sváb gazda iránt, aki imént váratlanul átjött ide hozzá. Elkezdett neki az életéről beszélni. A sváb szőlőszomszédot, úgy látszott, érdekli is, nem is, amit hall. Haladt a soron, kerülgette az útjában topogó susztert. – Mindig a kezemet figyelje – magyarázta –, hogy hogyan csinálom. Nem olyan nehéz az, csak érteni köll hozzá. – Nevetett. A cipész úgy érezte, kicsit rátartian. De nem kedvetlenedett el, beszélt tovább. S figyelt. – Maga benne volt abban a hogyhívjákban? – kérdezte hirtelen a svábtól. A sor végére értek. A sváb szomszéd hallgatott, nézett a suszterre. – A bundot gondolja, ugye? Abban én nem voltam. – Fuisz Antal kicsit zavarba jött. – Én mindenkor magyar érzelmű voltam, megkérdezhet akárkit a környéken. – A cipész újra megbátorodott. Kibökte, amit mondani akart. – Tudja, mire gondoltam? Meg kéne itt a faluban is alakítani a pártot. – A szőlőszomszéd a szélső vesszőkről csípkedte a kacsokat. Erre nem válaszolt. – Mért – gyözködött most már a suszter –, svábokkal nem lehet kommunista pártot csinálni? Maguk itt rendes, dolgos emberek mind. – Kérdőn nézett a szomszédra. – No – mondta az. Lecsípte egy vessző tetejét, nézegette, aztán messze elhajította. Fölvette a kapáját s elindult a szőlő másik végébe. – Tudja, szomszéd – fordult vissza –, magának ezzel a foglalkozással nem ide köllött volna jönnie. Mi svábok télen is harisnyában, facipőben járunk. Nincsen csizmadivat, még cipő is csak ünnepen járja. Magának a régi suszter mellett nemigen lenne itt munkája, fölvarrnivalója. Úgyhogy vagy közénk való gazdaember lesz magából, ha győzi, vagy... – Fuisz megpróbálta a következő sort úgy kacsolni, ahogyan a szomszédtól látta. A nyár

eleji mezőről mindenféle neszek hallatszottak föl ide a hegyre. Távol borult, a hatalmas cserfa, amit a cipész először most vett igazán teljességében észre, elfoglalta magának az égboltot. A cipész, ha gondolatai nem akadályozták benne, azt is érezhette volna, nem volt itt világégés sose, ő maga se annak következményeképpen sodródott el idáig. Rossz álom volt minden, s joga van tenni-venni ebben a szőlőben mint a sajátjában. A szomszéd a kapálással előbb ért a pászta felén túl, mint ő szemben evvel a babrálásával. – Na lássa – egyenesedett föl a sváb a maga bakhátán –, megy ez, csak akarni köll. Hanem mondok magának valamit, szomszéd. – Újból ájtött, s lecsipkedte a kacsokat, amiket a cipész a vesszőkön hagyott. – Ha már beszélünk, s ha már maga annyiféle emberrel találkozik, rendőrrel, mifenével. Intézkedhetnének, hogy ez a dorbézoló fajta lemenjen a falunk nyakáról. Tudja, kikre gondolok. Nem mondon én – tette hozzá –, lehet, hogy köll ide párt. Nem vagyok jártas. De rend mindenféleképpen köll, ha az én meglátásom ér valamit.

Nem volt szükség, hogy Fuisz Antal bárhol panasszal legyen a Vadkerti-féle idegenek miatt. Ahogyan jöttek, úgy el is mentek. Amris Vendel nagyon szeretett volna velük tartani. Az asszony káromkodva taszigálta lefelé a teherautóról. A lányok vihorásztak s integettek Vendelnek. Vendel sokáig üldögélt a bolt lépcsőjén s ivott az előtte levő üvegből.

Vendel a következő napokban még gajdorászott, aztán megcsöndesedett. Inkább a kertek fölött járkált, a dombokon, mint az utcán. Egyik éjszaka ismeretlenek jól elpáholták. Ódöngött az udvarukon, amely éppen olyan gyöpös volt, akár a Harmat cigányké. A tönkrement motort szedte széjjel, hátha meg tudja javítani. Az öreg csalánszákon, amit maga mellé terített, gyűlt a sok alkatrész. Vendel végül nem tudta, melyiket hova tegye vissza. A Vadkertiék házát, a boltot a rendőrök lepecsételték. De előbb ájtöttek Vendelért s rendet tétettek vele. Vendelnek föl muszáj volt takarítania a lakást, visszaraknia a polcokra, ami a boltban megmaradt. Sok nem volt, a faluban mindenki tudta, hogy az idegenek épp csak betámasztották az ajtókat, amikor elmentek. Ebben a kavarodásban érkezett meg váratlanul Vendel apja. Honvédegyenruhában. – Ez nekem senkim – morogta Vendel, amikor megpillantotta a nagyra termett, deresedő férfit. Gyerekkora óta nem látta az apját. Utoljára akkor, amikor az anyját temették. Épp olyan váratlanul került elő aznap is, mint most. Az öreg Amris elcsodálkozott, hogyan tudta meg egyáltalán a halálesetet? Amris János egyszer a városban kilépett a kocsmá hátsó ajtaján, mert észrevette, a felesége készül belépni az utcain. Már a fisztulás köhögéséről fölismerte, s tudta, az asszony még gyűjti a bátorságot, hogy bejöjjön. Ez azután volt, hogy Amris már harmadik napja nem tudta elszánni magát a hazamenetelre. Többé nem látta senki. Ugyan egyszer valaki azzal a hirrel jött, hogy látta városba menet, a téglagyárban tolja a csillét. Amris most hetykén vette szemügyre a falut, csak magyarul volt hajlandó beszélni. S azt mondta, az új magyar hadseregben szolgál, az oroszok mellett harcolt. A falu megrémült. Lesz most már két Amris egy helyett. De János nem ivott, a fiát is kordában tartotta. Két hét múlva mindketten elutaztak. Az öreget itthagyták. Hiába mondogatta, hívta őt is a fia, a falunak mindegy volt, s nem is igen hitt neki senki.

A falu lassan túl volt az aratáson, a gabona behordásán. Itt-ott egy elmaradt tavaszi árpasávocska, közepesen fizető zab álldogált arrafelé is, ahol Probsték földjei voltak. Vroni nézegette a dél felől, a cserfán túl fölgyűlő

felleget. A kukoricák elkezdtek zizegni, csapdosták a ló szügyét, amellyel az öreg Kovács ekekapázott. András kantáronfogta a lovat, ne tapossa meg túlságosan a sorokat. Vroni meg Anna kapált s a fattyúkat tépdeste. Kint a saráglyához kötve a másik ló, a Sándor, egyre nyugtalanabban topogott. A dülön mindenki a felleget nézegette. Reggel még úgy indult, hogy igen meleg nap lesz. Állt a levegő, az öreg, aki hazulról jött s már a föld végében várakozott Vroniékra, azt mondta, lepedékes rajta az ing. Na még egyet forduljunk, vélte most, s amint körültekingettek, úgy vették észre, mindenki úgy sóhajtozik, na még egyet, még ezt a kicsit. A felleg föltozkodott a cserfa fölé, közepe egyszerre csak kifehéredett. Hirtelen ézengés hallatszott. S erősödött a szél. Mire befogtak volna, itt volt a szélvihar. S akkora csöppek hullottak, félni lehetett. Akkora zúgás támadt, kiáltozniuk kellett egymásnak. Kcpogott hátukon a záporral elegyes jég. Anna a lovak közé vágott. A nők fejükre borították szoknyájukat, Vroni odahúzta a fiát maga mellé. Az ülésdeszkán az öreg két marokkal fogta a kalapját, nem volt az arcát mivel védenie. András az anyja szoknyája alól nézte, nevette, a kocsi derekában hogyan ugránoznak a kisebb-nagyobb jegek.

A falun dőlt végig a víz. A szurdikokon le, az udvarokon ki, sebtén az utcán, le a rétek, a Karasica-patak felé. Az eső már elállt, a levegő megcsöndesedett. Csak ez az áradat csobogott. Vroni csakhamar összezsapott valami ebédet. Közben kisütött a nap. Az öreg Kovács elindult haza mezítláb a sáron. Anna lefeküdt, kellett neki az alvás, Vroni látta, András valami olvasnivalóval megy ki az udvarra.

Az uradalmi kertészet stráfkocsija három tájt állt meg a ház előtt. Vroni odabent inkább csak megsejdtette, mint meghallotta. Arra riadt, mintha András, a fiú szólítaná. Fülelt, de András hallgatott. Kiment a tornácra, a lépcső előtt Paul állt s szorította magához a fiát. Vroninak meggyökeredett a lába. Az ura ráemelte borotvátlan, meggyötört arcát, a megindultságtól mélyről fénylő szemét. Vroni lépett le a lépcsőn, félúton megállt, aztán ott állt az ura előtt. Egy pillanatig görcs fogta egész testét. András elhúzódott az apja mellől. Probst nézte az asszonyt. Lehajolt s ügyefogyottan szájoncsókolta. Odakint a stráfkocsi fordult, a kocsis még egyszer beköszönt. – Meglátott az állomáson s azt mondta, üljek csak föl. Majd erre kerül. Különbem nem tudom, hogyan kerülök haza. – Vroni nyelt, hevesen bólogatott rá. Halkan sikoltva Probst nyakába borult. Nem szólt, mintha az ura mellének dőlve is még tovább bólogatott volna. Bal kezével elkezdte simogatni a férfi zubbonyát. András szégyenlősen elfordult. Nem tudta, az apja vagy az anyja sír, ahogy így egymáshoz simulnak. Fölment a tornácra, hogy alvó nővérét fölébressze.

Probst odabent a házban mindjárt azt kérte, vessék meg neki az ágyat. Vroni, Anna közösen húztak friss, jó illatú ágyneműt, Vroni segített vetkőzni Probstnak. Megfogta az ura lábát s óvatosan fölemelte az ágyra. Úgy tetszett neki, most nem olyan dagadt s csúnya, mint a kórházban volt. Összeszedte a levetett holmit, az egyenruhát, inget, alsót, átszaladt vele a nyárikonyhába s belökte a kemencébe. A gyerekek közben megfogtak egy tyúkot. Vroni elvágta a nyakát, mert a kislány nem bírta, Anna aztán kopasztott, bontott. Vroni fölterte levesnek. Andrást fölshalasztotta a pincébe borért. Probst nem kívánt inni. Feküdt jól fölpolcolva az ágyban, nézte, hogyan sűrög boldogan a család. Inkább csak válaszolt, mint kérdezett. Időnként becsukódott a szeme, félálomba zuhant s halkan nyöszörgött. Kopogtattak az ajtón. Fuisz Antal

Ferenc, a suszter lépett be. – Jó kis felhőszakadás volt, ugye, szomszédaszony – mondta óvatosan köszönve. – Hallom, megjött a kedves szomszéd. – Fuisz halkan beszélt, úgy látta, Probst alszik. Paul kíváncsian kinyitotta a szemét. A suszter bemutatkozott. – Gondoltam, megismerem már a kedves szomszédot – mondta, s odahúzott egy széket az ágyhoz. Vroni kiment a konyhába, hogy ránézzen az ételre. Behozott onnan egy poharat s letette a kancsó mellé. – Használja, szomszéd – biztatta a susztert –, én nem érek rá kínálni. – Megint kiment, hogy utánanézzon, Anna hol tart az etetéssel. Szaladva jött Rézi a lányával. Nemrég érkeztek haza a városból. Rézi már a kapun kívül hangosan sírt. – Most már ne sírj, te – szólt rá Vroni –, hazajött, nem halt meg. – Vroni vidám hangon mondta ezt. De észbekapott, hátha Rézi a Scheurert siratja, akiről még mindig nem volt hír.

A vacsorához Probstot már nem lehetett fölébreszteni. Olyan mélyen aludt, belesüppedve a párnákba, feküdt mozdulatlanul s nyöszörgött. Egyre hangosabban. Vroni szánakozva nézte, már nem szólította. Tett-vett a szobában. A vizet, amit arra tett föl, hogy ha a gyerekek már lefeküdtek, tetőtől talpig megmosdassa az urát, félrehúzta. Anna azt mondta, elalszik kint a konyhában, csak még kimegy kicsit az utcára beszélgetni. Amikor Vroni fölriadt, hogy zörgetik az ablakot, hirtelen nem tudott eszmélni. Most aludt el vagy már hajnal van? Az ajtó előtt fegyveres rendőr állt, a háta mögött karszalagos. A világosságnál Vroni fölismerte az egyik tehetős gazdát a nagyobb faluból. – Probst Pált keressük – mondta a rendőr. Vroni ijedten az ágyra mutatott. Pauli aludt, a párnáktól az arca nem látszott, csak a keze, ahogyan nyugodott a dunyhán. A rendőr odalépett. A karszalagos elkezdte rázni Probstot. – Pauli, komám, ébredj. Hallod, ébredj. – Előbb magyarul szólongatta, aztán egyre sürgetőbben németül. Probst nem nyitotta föl a szemét. Tehetetlenül hánykódott, nyöszörgött, ahogyan a karszalagos egyre jobban rázta. A rendőr szó nélkül nézte az alvó arcát, a tehetetlen vergődést a karszalagos kezében. Félszemmel Vronira pillantott. – Hagyja már abba – szólt rá halkán a karszalagosra. – Nem látja, milyen beteg ez az ember? Mit kezdjek egy ilyen állapotú emberrel? Föl se lehet ébreszteni, nemhogy magunkkal vinni. – A karszalagos még próbálkozott. – Menjünk – emelte meg nyersen a hangját a rendőr. A falon az óra elkezdte ütni a tizenegyet. A rendőr megvárta, amíg elüti. Aztán rákiáltott a karszalagosra. – Nem hallja, jöjjön! – Vroni ki se kísérté őket. Nézte kétségbeesetten az urát. Arra rémült, hogy újra nyílik az ajtó. A karszalagos jött vissza, az ágy lába mellől fölvette Probst jó karban levő katonabakancsát. – A tizedes úr parancsolta – mondta zavartan, lesuntt fejjel. Megforgatta a bakancsot a fényben, hóna alá csapta s kiment. Vroninak mindez már alig hatott a tudatáig.

– Feküdj le, kislányom – szólalt meg nemsokára –, akár a konyhában, akár itt. – Kintről behallatszott, kezdi fújni a szél a körtefát. András gyámoltalan képpel nézett az anyjára. – Te meg fordulj szépen a falnak – ült le hozzá Vroni. – Aludjatok, fekszem én is. Úgy látszik, még jön eső. Szaggat mindenem.

(Folytatjuk)

Sorsváltozatok

A dél-dunántúli nemzetiségek életéből

III.

– Nem tudok hinni az iskolai, úgynevezett nemzetiségi nyelvtanításban – vélekedik a gyönki evangélikus lelkész. – Így vagyok kénytelen mondani: tanításban. Van erre okom. Két lányom jár olyan iskolába, ahol órarend szerint tartanak német órákat. De egyik se beszél igazán a nyelvet. Mert nem ismerik a nyelvjárás ízét-zamatát! Sok minden elveszett a negyedszázad alatt, amíg nem volt ildomos németül beszélni. Hivatalosan sose tiltották, de 1945-től 1957-ig az volt a levegőben, hogy a német nép bűnös, ne kérkedjék a nyelvével se. Bár javult a légkör, a procedura utóhatása ma is érezhető. A szülők, akik végigélték a megpróbáltatásokat, nemigen plántálták el gyerekeikben őseik nyelvét. Egyáltalán azt, hogy ők németek. A fába, ha szöget vernek, bár azt kihúzták, a nyoma ottmarad.

– Azért találok furcsának az ön véleményét, mert – ne haragudjon a kifejezésért – megszállottan gyűjti a környék németiségének tárgyi és szellemi örökségét. Olyan házi múzeumot rendezett be, amely védeltséget kapott.

– Nincs ellentmondás. Azért mentem ezeket az értékeket, mert már csak szórványosan találhatók. Évekig keresgéltem egy múlt századbeli német nadrághoz a kabátot, végre megtaláltam, de nem itt, hanem a szomszédos községben. Szétszórattunk, megszámláltattunk – ahogy a Bibliában olvasható.

– A zsidóság magára talált Babilon után.

– A saját államában. De mi Magyarországon vagyunk. Ez a mi hazánk, amihez – a magam nevében beszélek –, hűségesek voltunk, és maradunk. Ami persze annyit is jelent, hogy a többségi nyelv erős hatását érezzük. Olyan a mi vidékünk, mint a Babel.

– Ha jól tudom, az volt akkor is, mikor a németiség még összefüggő településeken élt. Legalább ötféle tájnyelvet beszéltek itt.

A lelkész a paplak fölött magasodó templomra mutat, amelyen most fejezik be a tatarozást. A torony keresztje ezüstösen csillog.

– Ott összejöttek, és megértették egymást. Bárha különböző nyelvet hoztak magukkal az őshazából, itt megtörtént a szintézis. Most? Csak magyarul éneklük a zsoltárt. Annak idején köznyelven, irodalmi nyelven szólt az ima, amit az ember megértett és nyomban a maga tájnyelvére lefordított a tudatában. Így vert gyökeret benne az ige. Könnyen tehette, mert bírta az anyanyelvét. Ha manapság németül tartom az istentiszteletet, nem tudom, hány emberben talál viszonzásra, ez a nagy gondom nekem. De azt hiszem, az iskolában vagy bármely más helyen is. Mert az iskolában irodalmi nyelvet tanítanak, de hiányzik a tájnyelv ismerete a gyerekekben, tehát mint idegen nyelvet próbálja küszködve-botladozva befogadni. És ez nagy baj.

– Az itteni németiség – az ön kifejezését veszem kölcsön – Babilonja előtt is történtek olyan események, amelyek megzavarták az embereket.

– A múlt század negyvenes éveiben jött az alispáni rendelkezés, ami megtiltotta a bevándorolt németiségnek a saját népviseletét. Emlékszem egy passzusra, ezt kihirdették a templomban is, hogy aki német viseletbe öltözött férfivel találkozik, büntetlenül leverheti fejéről a széles karimájú lapos kalapot, s levághatja róla a strimflit, a térdharisnyát. Meg is tették ezt buzgón, úgyhogy a férfiak öltözéke kezdett hasonlítani a magyarságéhoz. Talán csak abban különböztek, hogy csizma helyett papucsot, facipőt, olykor bőrcipőt hordtak. A nőknél más volt a helyzet, amikor bejöttek, a viseletük egyhangú. Szegénység húzta őket, mire megteremtették a maguk környezetét, kihalt egy-két generáció. De a következők átvették a magyar nők színes ruházatát, sőt fokozták annak varázslatos pompáját. Gyönyörű színekben tobzódó ruhákat viseltek a második világháborúig. Aztán eltűnt a borvörös, az olajzöld, a parasztrózsaszín öltözék. Mindez akadályozza a gyűjtőmunkámat, de azért összehoztam a német lakószobát, a századbeli férfi, legény, asszony, leány öltözékét és használati tárgyaikat. Meg is mutatnám, de a gyűjtemény, akár csak ez a nép itt a körzetemben – tíz falunak vagyok a lelkipásztora –, szeretszét van.

Nem tudok megnyugodni a lelkész szavaiban, hiszen ő állítja, hogy a második világháború előtt még élt ezen a tájon a népviselet. Ezek a ruhák hova tűntek?

– Amikor jött a kitelepítés, a ruhák elvesztek. Elég volt abba a szegényes csomagba élelmet és a legszükségesebb ruhát begyömöszölni. Akik itthonmaradtak, nincstelenek lettek. Egy részük, miután a ruhák értékes anyagból készültek, eladta. Nemrégiben Sárközben találtam a mi német ruháinkból. A másik? Szétszabdalták! Egy bőszenyéből három szűk szoknya kikerült. Aztán már bolti holmiban jártak, mint a magyarok. Akik pedig – kevesen voltak – kivitték, ugyancsak fölshabdalták. Ön is tudja, hogy a kitelepült németek évekig barakkokban laktak, más gondjuk volt, mint a viseletük megőrzése.

– Mostanában, viszont bőszenesen megfizetnék, ha hozzájuthatnának.

A tiszteletes helyesel.

– Az öregebbek, mikor hazajönnek, mondhatom így, sóhajtoznak; mindenünk megvan, pénzünk, jómód, nyugalom, de a hazánkat ott kint nem találjuk. Nem egy vissza akart települni. Hogy itt temessék el. Mert a gyökereik ideforrtak.

– De azt ön se gondolja komolyan, hogy az emberek most is népviseletben járjanak dolgozni.

– Az a baj, hogy nemzetiségi rendezvényeken sem találunk méltó öltözetet. Meg hogy a fiatalok olyan idegenül bámulják, mintha az afrikaiak bambuszlevél ágékkötőjét látnák. Ez azért fájdalmas dolog, nem?

– Ha itt ilyen a helyzet, mi van máshol? Hiszen ez a község az egyetlen Tolna megyében, ahol az óvodától a középiskoláig megvalósult az anyanyelvi oktatás, amivel – gondolom – együttjár a kulturális örökség megbecsülése is.

– Ön mondta. Én változtatlanul állítom; ha a fába szöget vernek, bár kihúzzák, a nyoma ottmarad.

– Dehát mit csináljunk? – néz rám méltalankodva a gyönki általános iskola igazgatónője. – Azt nem kívánhatja senki, hogy valamennyi nyelvjá-

rást gyakoroljuk! Mind az ötöt, ami a körzetben található. Mi megtanítjuk a gyerekeket a köznyelvre, az anyanyelvet sajátítsák el otthon. De hogy érzékelje, milyen eltérések vannak itt azonos fogalmak jelölésére, elmondok néhányat: Az egyik faluban például nemek szerint ragozzák a „kettő” számnevet: Két férfi: *zwe Männer*; két nő: *zwei Weiwer*; két gyermek: *zwei Kinder*. A másikban a *zwei*-t használják, a harmadikban a *zwei*-t, a negyedikben a *zwei*-t. Egyik helyen a kacsza *Hingl*, a másikban, ami egyezik a köznyelvvél is: *Ente*. – Mikor először jártam az egyik faluban, kiszólt a férfi az udvarról: *Wo kaschtna?* – Tudok németül, és nem értettem. A férjem világosított fel; azt kérdezi, hova megyek. Nálunk ezt így kérdeznék: *Wo keht hin?* – Az irodalmi nyelvben így mondanák: *Wo gehst du hin?* – A községek ugyan egymástól néhány kilométerre vannak, de a nyelvjáráskor között a kétszáz évvel ezelőtti, a régi tartományi határok feszülnek. Sajnos előfordul, hogy a pedagógusok megmosolyogják a gyereket, ha a hazulról hozott nyelvjárási szavakat használja, ahelyett, hogy megmagyaráznák, mi van ennek a hátterében, vagy segítenék, hogy beépítse a tájnyelvet a köznyelvbe, az irodalmi nyelvbe.

– Ezért van az, – szól közbe az igazgatóhelyettes –, hogy a legtöbb helyen a könnyebbik megoldást választják; magyarul beszélnek. Tavaly végeztem egy felmérést az iskolánkban, ahol a tanulók 45 százaléka, ami 225 gyermeket jelent, tanulja a német nyelvet. Ennek fele nemzetiiségi származású, a másik vegyes házasságból jött, és már csak idegen nyelvként ismerkedik a némettel. De más is kiderült; a 225 gyermekből 46-nak a családja beszéli a németet, a tanulók közül 5 él vele rendszeresen, 25 pedig megérti, de nem beszéli.

– Későn kapunk észbe – teszi hozzá az óvónő. – 1975-ben indult az óvodában a nyelvvoktatás, akkor még elég sok kicsi beszélte a nyelvet. Hat év múlva alig néhány. Mi sokat nem tudunk tenni, évenként 100–120 szót megtanulnak, nyolc-tíz verset, egy-két mondókát, az már a befogadó készségen is múlik, hogy ezeket megőrzik-e, és esetleg megindul bennük az érdeklődés a nyelv iránt. Akkor következhetne a komolyabb tanulás. De nemcsak az iskolában, hanem otthon, vagy baráti körben. Ez már az egyénen múlik.

– Csakhogy ez az idegen nyelv tanulásának a képlete. – mondja az egyik tanár. – Az anyanyelvet – a neve is jelzi – otthon kell elsajátítani. A többi mellébeszélés. Az is, ami most itt elhangzott. Mi pedagógusok, bár nagyjából németek vagyunk, elhanyagoltuk a saját nyelvünket. Hogyan taníthatnánk eredményesen? Magamra is vonatkoztatom. Én a stífuldai frank nyelvjárást tanultam a szüleimtől, a feleségem a hessenit, mert ő Bonyhád mellett született. Elégé különbözik. Tehát mit csináltunk? Magyarul beszéltünk. A gyerekeinket kirekesztettük egy nagy lehetőségből, elvettünk tőlük egy nagy kincset.

Ugyanezek a pedagógusok szépen felkészítik a gyerekeket egy-egy nyilvános szereplésre. Látványosan, megkapóan forgolódnak a színpadon, a televíziós vetélkedőben.

– Népdalokkal, mondókákkal szerepeltünk – említi az igazgatóhelyettes, – ezeket a März Reinhardt nevű idevalósi mérnök gyűjtötte. Három-négy számunk van.

– A többit meg a nyugatnémet kutatók könyvéből, a *Die Donauschwaben erzählen* című kötetből vettük. Szégyenlem, ezt nekünk kellett volna

össze gyűjteni, és nekik tőlünk megkapni – teszi hozzá a tanár. – Persze, többet kellene ezzel törődni és kevesebbet a disznóhízalással, meg a brojler-csirke neveléssel.

J. András a villanyrezsót javítja, ő a szociális otthon karbantartója. Arcán öt évtized küzdelmének a nyomai: a hosszúkás, piros hegesedést egykor kévehányó villa tépte, homlokán kerek sebhely, a körmös traktor kapcsolójába ütötte, amikor a gépállomáson éjjel-nappali munkára rendezkedtek be. A gyér világítás miatt a kezével kellett kitapogatni a különböző fogantyúkat, amikhez ő akkor még „ügyetlen” volt, az őshazában csak a marokszedő sarlót szorongatta.

– A mi nyelvünk is változott. Ezt nem a németek vigasztalásául említem. Sajnálom a szép és eredeti székely szavakat, amiket apámtól, az öreg-apámtól hallottam. Meg a szókiejtésüket is. Dehát, itt másként beszélnek az emberek, és egyszer csak azt vettük észre, ehhez igazodtunk mi, akik most már jó középkorúnak számítunk. Az öregjeink közül néhány, igen az még bírja a mi nyelvünket. Én meg, alighogy idejöttünk, tanulgattam németül. Már az iskolában kedvem támadt hozzá. Előfordult az is, hogy „lepipáltam” a sváb gyerekeket. Például a negyedik osztályban jobb jegyet kaptam németből, mint a Hamburger Tóni. Bár akkor még nem tudtam én, hogy ennyire hasznát veszem. A lányom német legényhez ment feleségül. Háromszor jártunk a nászommal Stuttgart környékén, bizony nélküle is megértettem magam.

– De amikor idekerültek, némelyiküknek nem volt szimpatikus a német szó.

– Így igaz, ahogy nekik se a mi beszédünk. Én értékes embernek tartom a legtöbbjét. Mi az őshazában el se tudtuk képzelni, hogy olyan szerszámokkal, gépekkel lehet dolgozni, amilyeneket már akkor, mikor bejöttünk, itt találtunk. Kettes eke, traktor, vontató, önetetős istálló, és nem is tudom hány dolog láttán bizony tágra nyílt a szemünk. Mostmár ugyanolyanokkal dolgozunk mi is, mint ők. És mást is tapasztaltunk. Például, ha önekik volt egy talpalatnyi helyük, akár a domboldalon is, ha szántani nem lehetett, fölászóták. Ha csak egy cső kukoricát tudtak termelni rajta, amiből egy baromfi egy napig megél, ők azt is számításba vették.

– Az unokái keverékek lesznek.

Ravaszkásan rám kacsint.

– Lesznek? Már van egy háromesztendős fiú unokám! Gáspár a neve, ilyen név van a székelyeknél is, akárcsak a németeknél. De nem is a név számít. Azt mondják, mi székelyek csavaros eszűek vagyunk. Hát ők se együgyűek. Tudja, ha mindig ugyanabból a búzából vesszük a vetőmagot, elcsökevényesedik. De ha keresztetik, nagy lesz a kalásza.

A nap végén, búcsúzóul, bekopogok a tiszteleteshez. Még nem gyűjtött villanyt. Nyújtom a kezem a homályos szobában, mert nem tudok anélkül elmenni, hogy újból megkérdezném, valóban hiába minden, amiről nap-nap után hallunk? Az iskolák, a klubok, a könyvek? Megszorítja a karom.

– Nem az számít, mit mondunk, hanem amit cselekszünk. És újból állítom: becsülöm, amit tesznek, de a családoknak kellene megújulni. Senki se válthatja meg a népet, hacsak önmaga nem teszi ezt.

– Mint a nép közül egyik, ön hol tart ezzel a hitvallással, a mindennapokban. Tehát a cselekedettel.

Lehajtja a fejét.

– Alig beszélünk otthon németül. Felvidéki a feleségem.

– Dehát akkor, most az ön munkájára gondolok, a gyűjtéseire, amire a papi munka mellett feltette az életét, azért van mindez, mert a jövő a múzeum falai közé szorulás?

Már alig látom az arcát, csak hallom, hogy elcsuklik a hangja.

– Én lelkész vagyok, furcsán hangzik, ha azt mondom, nehéz hinni. De leginkább önmagunkban.

Megyek a buszváró felé. Eszembe jut az idős asszony, akit a dombóvári német klub estjére hetekig hiába invitáltak. Hogy is mondta? „Wen die Schlange gebissen hat, hat auch von der Eidechse Angst!” – Akit a kígyó megmar, a gyíktól is fél!

Anyanyelvi tábor Bárban. A dombok alján országút kanyarog, a Duna szélén erdő. A tisztás közepén áll a tábor, állandóságát jelzi a szilárd épület, időszakosságát a körülötte felvert sátrak és a vezetői bungalow előtt felállított napernyők. A legnagyobb alatt ült a tábor „vezérkara”; horvát-szerb pedagógusok, újságírók, a szövetség emberei. Beszélgetnek a „gyerekeikkel.”

Itt nincs uniformizáltság. De megvan a tábor rendje, pontosan beosztva a foglalkozások és a szórakozások váltakozása. Mindez azonban úgy, hogy ne legyen benne semmi rideg vagy feszélyező motívum. A hatvan gyerek elsősorban Bács megyéből vagy a Dráva és a Mura mentéről jött, néhányan érkeztek Jugoszláviából is.

Közösen beszélnek meg a programokat, az elérendő cél a beszélgetésekben és a játékos rendezvényekben rejtőzik. A tótszerdahelyi tanár, akinek tankönyvei jelennek meg anyanyelvén, a nagy deszkapavilonba hívja a gyerekeket. Elhalkul a zivaj, és az egyik szőke fiú felolvassa a dolgozatát. Miről van szó?

Tótszerdahely történetéről. Hogy a község Muraközből népesedett be a XVIII. században, majd a gróf Batthyányak, Feketék és Inkeyek jobbágycént viselték súlyos terheiket az itt élők. Szántójuk, legelőjük kevés volt, a termőterületet erdőirtással növelték, de a termést gyakran elvitte a megáradt Mura. Summásként dolgoztak Somogy és Tolna megye nagybirtokain, 3–4 generáció is együttlakott a kis zsúpos házakban. Kultúrájuk régi; „kai”-horvát nyelvjárásban évszázadokkal ezelőtt megjelent a Biblia, a Tripartitum. A XIX. században összegyűjtötték a vidék népköltészeti értékeinek és népdalainak a javát. S hogy egy asszony a faluban, akinek a háza előtt a kék Krisztuskereszt áll, ma is éneklie ezeket lakodalmakban. Meg ha a kanadai rokonok közül valaki meghal, és a toronyban megszólalnak érte a harangok, Teta Teresija kiáll az udvarba, és elsiratja énekével a messze szakadtat, akár csak az urát, aki a Don menti hómezőkön végezte életét.

Néhány másodpercig csend van a felolvasás után. Aztán hárman eléneklik a dalcsoportot, amit az ötvenes években Sztálinvárosban dolgozó Partizán brigád tagjaitól gyűjtöttek. Szomorú, melankolikus dalok, tüzes, pattogós számok váltakoznak.

Egy hét múlva német szótól hangos a tábor. A kép azonos, a napernyő alatt ugyancsak pedagógusok, a szövetség emberei, újságírók, rádiósok. Kollégám a riporter munkáira tanítja a gyerekeket. Kézről kézre jár

a mikrofon, interjúk készülnek a szülőföldről, a szokásokról, a mai életről, a szülők munkájáról, a család helyzetéről. Vállalkozó, hetyke kis fiúk, drukkos lányok kérdezzgetik egymást, kollégám kisegíti őket, amikor gondjuk akad a kifejezéssel. Ilyenkor némi zavarral hallgatnak, aztán még nagyobb hangerővel folytatódik a komoly játék.

Ülünk a réten, mellettem Komárom megyei tanárnő. A község, ahol tanít, négyötödében német anyanyelvű. Szinte valamennyi gyerek tanul német nyelvet az iskolában. A magyarok is, akiknek nagyszülei, szülei 1947-ben települtek át Dél-Szlovákiából. De a tanácson nincs német nyelvű felirat, a község kapujában álló helységnévtáblából sem derül ki, hogy többségében német anyanyelvűek élnek a községben. Formális dolog, de rejtőzködő tulajdonságot takarhat.

Erdők koszorújában húzódnak a hosszú, fehérfalú, barna oszloptornácos házak. Az öreg malom turbináját leszerelték, a pataokban kacsák, libák fürdenek, a vaskorlátos híd előtt Nepomuki János lefejezett szobra, karingjén száradt sárfröcskölés.

Innen került ki az első „oszlop” 1946-ban, amikor a németek kitelepítése megkezdődött. S itt rendezik néhány éve a német nyelvi, honismereti és irodalmi tábort. A Hazafias Népfront és a Megyei Könyvtár képviselői mellett itt vannak a község vezetői, a járási és a megyei vezetők. A megnyitó beszédet székely ember, a Hazafias Népfront titkára mondja.

Rövidesen elbúcsúzik a társaságtól, a gyerekek elfoglalják a tábort, tíz napra övék a szép vidék. A népfront-titkár háza a szomszédos kisvárosban van, irodája a városka közepén, udvarból nyíló helyiségben. Kicibálja az újságot, amit a postás a külső szárny és az ajtók közötti nyílásba nyomorított, aztán leülünk a dohos szagú irodában.

– Azért siettem, mert készülödnöm kell. Erdélyi körútra megyünk. Negyvenen az erre élő székelyek közül. Én vagyok az útikalauz. Minden második évben meglátogatjuk a rokonokat. Remélem, örülnek az ajándéknak, amit magunkkal viszünk; a bukovinai székely mondák hatodik kötetét. Kakasdon élő honfitársunk gyűjtötte. – Egyébként nem csupán hivatalból mentem a tábornyitásra, mint magánember is érdeklődöm a német szokások iránt.

A felesége német, a megye nyugati részéből származik, ott találkoztak. Gyerekei? Magyarul jobban tudnak, de németül is tanulnak. Anyósa, apósa csak törte a magyar nyelvet, úgy szállt sírba.

Nyugdíjas korú gépíronőjének húga a Bácskából származik. Hatéves koráig „csak” németül és szerbül tudott, a mohácsi apácánál tanult meg magyarul. Most a nyelvjárási különbségekről mesél a táborlakóknak. Saját élményeiből: „A hesseniek így szólították meg az anyámat: *Wesche!* – a földaiak pedig: *Basl!* – Aztán összezsírozódott a nyelvük. Nem is olyan messze van egy kis házcsoport, ott mindkét tartományból élnek utódok, de egyöntetűen így nevezik: *Hellplatte* – *Lapostető*. – Egy kövér fiú megjegyzi: Akár csak a bab. Erdélyben úgy mondják: – *paszuly*. – Paszuly, paszuly! – ízlelgetik a kifejezést a gyerekek. Sose hallották volna?

A nemzetiségi szövetségek elemzéseiben gyakran olvasható, hogy megszűnt a kulturális munkában az egykori táncközpontúság. Előtérbe került a hangszeres zene, az amatőrszínjátszás, a bábozás, a képzőművészeti és a honismereti munka.

Megalakult a német szövetség képzőművészeti szekciója. A nemzetiségi bábozásban a pécsi Bóbita (ma már a Pécsi Nemzeti Színház hatodik tagozata) és a Janus Pannonius óvónőszakközépiskola művészi és nyelvi segítséget nyújt. Dél-Dunántúlon a pécsi és a szekszárdi német, továbbá a mohácsi délszláv báziskönyvtár szolgálja a nemzetiségi olvasók igényeit. „Esemény” volt a nemzetiségi írók, költők jelentkezése saját köteteikkel. A 70-es évek közepétől 1980-ig 50 nemzetiségi írótól származó mű került ki a nyomdákba, köztük a szekszárdi Ludwig Fischer, az újpetri Engelbert Rittinger könyve, és a Budapesten élő horvát költő, Marko Dekity verseskötete. A nemzetiségi klubok száma, mióta a 60-as évek elején az első Pomázon megalakult, gyors növekedésnek indult. Pécsen, Siklóson, Mohácson, Bonyhádon, Szekszárdon nagy vonzáskörzetű klubok működnek.

Kezembem a bonyhádi német nemzetiségi klub naplója: 1979 szeptember 26-án jegyezték be először eseményt: ez a megalakulás volt, 55 taggal.

A tagok névsora? A lakosság valamennyi rétege – pártmunkástól a háztartásbeliig – szerepel. A környező nemzetiségi községek (Baranya és Tolna megye határáról) lakói is elhozzák ide kis közösségük hagyományait, kultúráját, őseik és a ma élők üzenetét. A megbékélést, az együttműködést sugallja az első rendezvényre invitáló Einladung-on (meghívó) található mottó is, Engelbert Rittinger tollából:

Glauben muss man haben
dass man das Ziel erreicht
Auch Kraft zum Sorgen-tragen,
Gemeinsam ist es leicht.

Hitünk legyen
célunk megvalósításához,
erőnk a gondok viselésére
mindez könnyebb együtt.

A kezdeti összejövetelek valóban reprezentálták az együtt-egymásért kissé jelszó-szerű, de nemes tartalmat hordozó törekvéseket. Az első program ugyancsak 1979. szeptember 26-án volt, amelyen a nagymányoki és messze földön híres Kretzer-Moser duo szerepelt. Majd két hét múlva (a megállapodás és alapokmány szerint kéthetenként jönnek össze nagyobb rendezvényekre) a szűri táncegyüttes és Göndöcs Éva néni estjén volt zsúfolt ház. Akárcsak a mórágynémet kör bemutatkozásán, majd Lakner Aladár gyónki lelkész néprajzi előadásán. A mecseknádasdi tánccsoport és énekkar fellépésén több mint száz klubtag és érdeklődő tapsolt. Aztán, ahogy a klubnak helyet adó bonyhádi Vörösmarty Mihály Művelődési Ház naplójából kitűnik, ritkultak a rendezvények. Lehet, hogy a háztáji szőlő, a kiskert hívta el az embereket a tavasz-végi és nyári időszakban? De az őszi hónapokban is csak két iskola fellépését jelzi a napló. A következő év néhány eseményéről már csak cédulákon találok szűkszavú feljegyzést.

A klub tagjainak elmondása szerint minden nap betérnek ide néhányan, olvasnak, szórakoznak, beszélgetnek, a német kórus próbáit is itt tartják hetenként egyszer. Tudom, hogy több hazai nemzetiségi együttes, külföldi művészeti csoport lépett fel a klubban, amelyről a rádió és a televízió hírt adott. Mégis, a felbuzdulás mintha hanyatlott volna?

Elégia

*Itt mindig csak virrad. Motoznak
a homályban templomszolgák,
túlírt vers: bőfög az éjszaka,
az utakat mind tisztára hugyozzák –*

*de azok még tegnapi részegek.
Hová mennek, te virradat, veled?*

*Manézsza a bohócok, küretre olcsó
máriák vonulnak. Akinek oka
van, halni készül. Kilúgozza magát
az ország, e cifrapalota.*

* * *

*Itt nincs család.
Csak elesett apák.
Csak együtt élő,
párhuzamos testek.
Anyákért sírnak a fiúk,
de az anyák elesteledtek.*

*Nincs szerelem.
Csak talonban hagyott
szeretők, combjaik közt
ökölbe szorult kézfejükkel,
és kis csöcsük dagad,
nem várnak, nem álmodnak,
könnyebb az éjszaka.*

És újra megvirrad.

* * *

*Itt mindig csak virrad. És a virradat gyárat
üzen, a gyárnak embert, embernek féldecit, de
iható-e a bánat, iható-e legkisebb
fiúnak lenni, a föld, a tűz, a vas
iható-e?*

*Kegyetlen laboráns a virradat.
Előhívja a torz árnyékokat.*

*És ahogy a halandók indulnak földre, gyárba,
a Nap valami ordót aggat mindjük nyakába.*

* * *

*Virrad, virrad. De még
befagyott óceán az ég.
Évszakainkról mit se tudnak
Istennél bambább csillagok.
És nincsenek itt évszakok,
csak szétszedhető évek, századok,
játék tavaszokra renonsz nyarak,
magány-életfogytiglanok.*

* * *

*De megvirrad. Néma az éjszaka.
Nem kérdez munkástól
munkát, költőtől verset,
haldoklótól halált.
Közel a csönd, és egyre távolabb egy
kialvó fényű bálterem,
benne osztálynyi majomszigetek,
éj-messze alvadt-zongoracsönd.*

* * *

*Majd megvirrad.
Miféle virradat jöhet?*

A téli etetés nyara

Mikor jön el?

Hordalékok: „Pipi Nénihez hozzá se szagolhatunk...” Ez azt jelenti: amikor hozzánk került, és már csaknem teljesen vak volt, nemcsak a feje tolla kezdett hullani, vöröslő bőrét, hanem (az ijesztően lenőtt kávájú csórt se feledjük) az ürülék is szíre-szóra folyt belőle. Így értem: szóltunk hozzá váratlanul, s mielőtt ránszűkítette (próbálta volna nézéshez szűkíteni vagy tágitani) mocsaracska fél szemét, már összeccsinálta magát. Folyékony ürülék jött a leginkább, és ennek, meg a kalitka ritkán takarítható aljának volt az a bizonyos szaga. A kalitka alja azért volt ritkán takarítható, mert Pipi Néni, aki, azt hiszem, már akkor is csak ködöket látott, nem tudta, mi történik, a zajt hallotta, és minden ösztönével riadozott. Vagdosta magát a rácsok között; a fáradt homok, köles, elázott és penészedő újságpapír kiemelése csak a legnagyobb csendben történhetett. Az ilyen műveletnek pedig még legkisebb csendje sincs. A legnagyobb és a legkisebb csend közötti zajokra Pipi Néni szagkiegészítőt eresztett, és ebben az volt a fő baj, hogy félnünk kellett, a szervezete nem bírja ki az örökös hasmenést. (Vagy ilyesmit.)

Kibírta.

Vaksága a téllal jött el, de erről nem fogunk megtudni soha részleteket. Erről csak a soha-részleteket tudjuk. Kibírta 1980–81 telét, talán még úgynevezett fiatal madár volt, vagyis élete első évét sem érte volna meg, ha a vakságba – az éhségbe ezért, vagy egyéb folyományba – belepusztul a Makk Hetes közelében. Ha ez így van (ha most lesz tehát három éves valamikor a nyáron), fiókái sosem voltak, az életben csak a tél túlélésének kérdésköréig jutott el.

Nem volt ott kérdés.

Most, hogy idáig eljutottam, lemezt váltok (a lemezjátszón, mert megszoktam madarainkkal a háttérzenét, sőt, ha magam zenélek, ők szolgáltatják a háttérharsogást; a még iménti zene és a további írógépkopogás ugyan-csak harsogást vált ki náluk, és Pipi Néni is hasít egyet-kettőt a hangtérbe, csiípp-pel; pontosan meg nem határozható hangok; de a lemezről is azért nem mondok többet, mert pontosan meg nem határozható; amit el akarok mondani, az sem határozható meg pontosan, nem mondható el úgy; de ha ezeket a szempontokat figyelembe venném, akkor: a) mégis megfosztanék sokakat bizonyos megközelítő tájékoztatástól, vagyis azért hát ezt-azt el lehet mondani; b) elkezdene lebomlani az az összetartani való szétség, vagy széttartani való összesség, amelynek negyvennégy és fél éve a meglétem, ezen belül harmincnégy-harmincöt éve az úgynevezett írói szándékom adja a formális tartalmát; c) mivel ezeknek a szavaknak is mind alaposan oda kellene szagolnunk a nem tudom miféle állagához, kideríteni, jelentik-e, amit jelenteni vélünk velük; és így tovább; a lemezem se divatos, jó tíz éves már, és valami bazári árleszállításon, mint látom, 44 F 20 c-be került, itt a hurkasütődében pedig, vagyis a butikban, azaz hát ahol a lemezeket árulják, nyilván nem a magántaxiban vagy ennek a b., jav., novellának, vagy elbeszélésnek a magánkiadásában, tehát itt 800,- Ft-ért vette nekem valaki örült; vagy nem is olyan örült, mert jól zongoráznak, szopránszaxofonoznak, dobolnak,

stringelnek – néhol – rajta; a c: C? a tárgyi világba bonyolódok; de amikor a zene szól, és a felügyelőné a nap-nap-nap-nap utáni kalitkafelzöldezést végzi, és mind a hetükkel beszélget, Pipi Nénivel köztük is a leghosszabban, a leginkább úgy, és ők ráharsognak a zenére és a gépelésre, ez nem a tárgyi világ, és minden rendben; nem kell annyira elhinni, hogy a pillanat más-és-más-és-más; más, de nem kell elhinni, hogy annyira foglalkozni kell azzal, hogyan is más; a telek is mások és mások, és erről lesz itt szó mindjárt, csak elteszem a lemezt, azaz a dupla lemezt, az volt 44,20 – kontra 880; kinézek az ablakon) kinézek az ablakon, a párkány teli. Vannak vagy 44,20-an, szóval 50-en, 60-an. A kukoricagrízen. Tavaszodik lassanként, de hideg a szél, és az etetésnek még jócskán van értelme. A télről: január végéig azt hittük, hogy az idén végre megvaó., jav., megvalósítható a féltávú etetés. Tehát csak a ház és a Lánchid közötti szakaszon. A ház és az Erzsébet-híd (Rudas fürdő) közötti táv elmarad. Majd csinálják mások, vagy valami lesz. Akkor, ha jól emlékszem a tárgyi világra, február elején leesett a hó. A felügyelőné délben azzal jött haza: mégis elkezdte. A teljes távon. (Hozzácsapta a kis féltávhoz a nagy féltávot.) Másnap már én folytattam. Ez azt jelentette: háromszoros szotyola, burizs, kenyér és egyéb adag. (Az egyéb adag változó; az apróra vágott sajtkockák az itthoni hét madár kalitkarácsai közül szárazon kikerülő, megmaradt nagyobb sajtdarabokból készülnek; a háztartási hulladék mennyisége is attól függ. Nyilvánvaló, hogy jövőre is meg kell tartanunk a teljes távot. Én az az ember vagyok, aki nem tudja elképzelni magáról, hogy hurkasütődéje, lemezboltja, himzett blúz üzlete, kiskocsmája, magántaxivállalkozása, építési irodája van stb., és legalább ő maga magánkiadásban nem tartja meg az esőekkel rohasztó – az idén kimaradtak! –, kabátot bőrig lúgosító, térdig lábhajszálcsövező teljes távot. Ezzel meghatároztam hovatarozásomat. Mio., jav., miközben, persze, a himzett blúzon és az építési irodán kívül – természetesen, teszem hozzá, *nem nekem vannak ezek a dolgaim!* – a többi efféle szolgáltatást készséggel használom, ha jó; csak valahogy ezek miatt nem lehet hirtelen más „teljes távokat” feladni. De hát ez nem kérdés, így aztán nincs is rá válasz.) A felügyelőné Pipi Nénivel beszél. Közli vele éppen, CB-s telefon nélkül, csak úgy bele a Pipi Néni vakvilágába, hogy „csipcsirip”! Énekli neki, hogy „Pipi Néni, csipcsirip! Pipi Néni, csipcsirip!” Ezt én is szoktam énekelni a Pipi Néninek, és van még az az alapkérdés, amelyet viszont másutt írtam meg, tehát itt nem...

Pipi Nénit a Makk Hetes melletti ház falának tövében egérnek hitték. És az, aki megmentette (aki hazavitte, s akitől hozzánk került), hozzá mint egérhez is odament. Ezek szerint! Engem ez teljesen elindít; az ilyesmit indítanak el teljesen, a magam régimódiságában. Mert az írói fantáziám sújtottsága is efféle. Nem valami hasonlókcal bajlódunk? Mi is, írván? Odamegyünk a falhoz, bár nem látjuk egészen jól elködösülő képzeletünkkel, hogy mi is az a mozgó lény. De nemcsak rácsodálkozunk, ahogy a teljes távon a járókelők többsége teszi az emberre, aki etet, és persze, ő maga nem kezd etetni, vagy legfőlőbb szemérmesen, hogy ne látszódjék, nem, hanem oda is megyünk, kényszerképzet és abszurdum jegyében; bár egérnek látjuk a nem-tudjuk-mit, ám oda, rajta, nézzük.

/, „Csak” (a /: félreütés; tehát a sor egy ferde vonallal kezdődik, és a másik ferde vonal nem zárójel, a zárójel a görbe; és itt a záró zárójel, a nyitó zárójelre) egy veréb volt. Annak, aki megtalálta, nem voltak ilyen csakok és csalások, mert hazavitte. Függetlenül, hogy cicája van és kutyája van, s én például a cicákat nem szerettem...

A cicákat is egyre jobban elfogadom. Valahogy így alakulnak a dolgok. Am mindezzel (a szépen alakuló emberi felfogásommal) egy CB-s telefonhálózathoz, a majdani háztartási kiskompjűterek világához stb. csak olyan vagyok, mint egy hellén öbölben a sziklához vágódó ósanyaglőtyűedék, amelyből még egy vízi csíbor sem kelt ki, nem hogy Odüsszeusz. Vagy élet. Életelen vagyok ezzel az egésszel, én érzem.

Az emlékezetem is milyen, ime! Fél kiló spenót, fél kiló sóska a bentieknek, szotyola, köles a kintieknek. Gipsz (!!) a falakhoz (festetni, javíttatni he-tük miatt itt nem is álom, annyi se! marad a gipszkeresés; gipszet keresni könnyű, könnyű hosszan keresni a gipszet, de ez is lehetetlenné válhat: egy *téri* boltban közlik, hogy az *utcai* telepen ők mindig kapnak; bár náluk nincs; megyek a telepre, karácsonyos hely, hat kiló gipsszel jövök az *utcán*, diadaljelként rakom ki az asztalra a konyhában; nem a konyhaasztalra, mert ez csak egy összehajtható tábori asztal a konyhában, és éjszaka Poci alszik rajta, a hatodik madár, most Poci a nagyobbik szobában harsog a többiekkel a rádió zajaira, én kirakom a gipszet, a sósát, a spenótot, az uborkát, a paprikát, a hallban a gyógyszereket: vitaminok! „csak ezek használnák az influenza ellen”, olvasom az újságban; a hallban, egy másik rakodófelületen: vitaminok! a felügyelőné már járt itthon, levele is itt van, olvasom: de jö-jünk ki a zárójelből, és elmondom, mitől függ például, hogy egy vak asszonytól a másik *téren* mikor veszik az emberek jobban a söprűt, kijöttünk:), de a többit elmondtam a gipsz és vidéke felől. A levél: „Dr...” (Megszólítás.) „1)...” (Magánjellegű – jó! – közlés.) „2)...” (Magánjellegű, anyagi természetű közlés.) Magánjellegű, anyagi, de közösségesített közlésem: a felügyelőné az első útja során nemcsak a gyógyszereket vette, hanem... de ez a levélben is itt áll: „3.) Van az Attila úton Philasol Vitamin; megyek oda is...” Ez a Philasol eredetileg Hűvazán volt, és Budafokra, a dombok közé, a pincék egyikébe kellett menni érte, jó kis kirándulás volt. Akkor ez megszűnt, és maradt a Philasol, de azt nem mindig kapni (gipsz – hurka); most itt az Attila úton, mint kiderül, nem Philasol van, hanem Jolovit, de az is nagyon jó. Jó. A 4. pont magántermészetű, munkáimmal kapcsolatos, ne fedjek valami határidőt, telefont. „5.) Vak asszonyt felhívtam 2 percre...” Nos, itt jön a seprűvételi függvény. A felügyelőné egy szeles napon (ma) beszélt vak ismerősünkkel, a seprűárus asszonnyal (66 éves, özvegy, unokája, fia és veje él, férje és három gyermeke meghalt). A seprűárus asszonyt, „a Pipi Nénire Gondolót”, a felügyelőné ismeri személyesen, és nagyon becsüli, a felügyelő nem ismeri személyesen, ám ő is nagyon becsüli. Volt egy ilyen dolog: a seprűárus asszony elmondta egy alkalommal, hogy rászóltak a boltból, amelyiknek a kirakata előtt árul; ne takarja el a kirakatot. A felügyelőné bement a boltba, és megérdeklődte, hogyan áll ez a dolog, miért mondták a seprűárus vak asszonynak, hogy „ők nem maszekok”, mint a seprűárus asszony (ezek a bazárosok, vagy kik), és hogy egy maszek itt ne állja el nekik stb. A felügyelőné megkérdezte tőlük: „Tudják maguk, mennyit keres ez az asszony? Mennyivel egészíti ki a nyilván nem fejedelmi egyéb járandóságát? Ezer forintot keres...” („Ezer forinttal egészíti ki...”.) Elszégyellték magukat körülbelül, pontosabban a Mancika (Icuka), mert az Icuka (Mancika) éppen nem volt jelen. Hanem a dolognak nem lett logikus következménye, ugyanis a seprűárus asszonyt a felügyelőné a következő héten valamivel odább látta viszont. Amikor megtudakolta, miért költözött arrébb, a bazárosok miatt-e, legyintett csak. Nem, most már maradhatna felölük, de inkább arrébb költözött. A felügyelőné a seprűárus asszonyt a múlt

héten nem látta egyik helyén sem ott a mintegy húsz méternyi sávon. Mivel a telefonszámát elkérte már, felhívta, és beszélgettek. A végén a seprűárus asszonynál csengettek, a postás jött, de még visszaszólt (a seprűárus asszony), hogy „üdvözlöm a Pipi Nénit”. Ő az, egyébként, akiről másutt megírtam már (részben ezt): hogy ha a felügyelőné szól hozzá, ő azt feleli: „Ó, a Pipi Nényi...!” Nekünk így bizonyos fokig a seprűárus asszony a Pipi Nényi társa, barátja. A szél miatt nem ment le ma, magyarázta a felügyelőnének a seprűárus asszony, szeles időben ugyanis, mondta, nem nagyon vásárolnak az emberek seprűt; és nem vásárolnak, ha esik az eső, amikor havazik, ha árleszállítás van s ha áremelkedés van, akkor, meséli a seprűárus asszony, ő nagyon nem örül, mert hátha a seprű ára is kénytelenül emelkedik. Negyvenöt óta árul seprűt, előtte (öt éves kora óta vak, bányahimlőtől) gyári munkás volt, készítette ő, meséli, neoncstól egérfogóig (!) mindent. Üdvözlöm a Pipi Nénit, mondja. A levél hatodik pontja: „6.) Ők csudálatosan énekelnek...” Most is ezt teszik. A kisebbik szobában ülök, ők még a nagyobbikban vannak, a délelőtti helyükön, de már nem szól nekik a rádió, viszont az írógépkattogás tökéletesen megteszi, és Szpéró az egyik fő harsogó, recsegteti a hangját. Samu, Éliás is csipog, fürtyög stb., s Poci belecsetteg néha, Svunics a maga dalát zengeti, és Pipi Nényi sem marad néma. A 7. pont személyes, de idézhető: „Jó lesz itthon együtt.” A felügyelőné tizenkettőkor már itthon volt; a felügyelő fél tizenkettőkor. A legnagyobb ritkaság, hogy mindketten elmennek otthonról. Ma ez történt. Amikor a felügyelő hazaért, a felügyelőné épp a második útján járt lent. Visszavitte például az üvegeket, és negyvennégy forintot kapott. A kilincsen a felügyelő egy nagy ezüstös zacskó szotyolát lelt. Schlachtoczkék, milyen régi barátai a házból! Szpéró barátai! De erről egyszer majd máskor. A felügyelő levitte a szemetet, és Schlachtoczkyné asszonnyal találkozott, aki Schlachtoczký úrhoz igyekezett (ő a kocsinál munkálkodott éppen). A felügyelő megjegyezte, milyen remek színben vannak mindketten (Schlachtoczkék), jöllehet ő a legritkább esetben szokott embertársai küllemére megjegyzést tenni. Annyira örült azonban, hogy Schlachtoczkék ilyen régi madaras barátai (a fő-fő etetők egyike a Sch.-házaspár itt a környéken!), s így történt a dolog. Hiába, mondta Schlachtoczkyné asszony, a nyugdíjas (kor? állapot? a nyugdíj?)... dolog jó dolog, ilyesmit állapítottak meg. (Azért csakcsak jó dolog, effélet. S a felügyelő sóhajtott egyet. Zárójelen kívül:) a felügyelő sóhajtott egyet. Nem is tudta volna megoldani; ha most őt kérdezik, könnyelmű „igen” szaladhatott volna ki a száján. Ott futott volna ez a könnyelmű *igen*, mint egy álomban, egérvént a Makk Hetes felé, és ő seprűvel szaladt volna utána, álomban, és ez a seprű egészen lágy egérfogóvá változott volna. Tudod-e, mesélte aztán a felügyelőnének a felügyelő, mit csináltam ma a Rákóczi téren? Ezt azért írom be, hogy mindenki elnevesse magát. Itt az előbb, ugye, elnevezték magukat. És sejthették, hogy valami madaras dolog jön, hát persze. Ez így történt: végigmentem a teljes terepen, jókora szél volt. Pedig már tizenkét fok most kora délután a hőmérséklet. De a kosztosaim vártak; néhány rigó étkezését végig kellett várnom nekem is, mert maflák, elröppennek, verekedni a másikkal, kergetőzni, aztán bámulnak, és nagyobb madaraknak jut az ennivaló. Holott ezért a szalonnás burizspépért jól megdolgozunk a felügyelőnével, megfizetjük és megszenvedjük ügyét (ügyüket). Haza kell hozni, hetente vagy tíz kilót, az ugyan csak tíz-tizenkét kiló kukoricadara társaságában, haza kell hozni csaknem tizenöt kiló szotyolát hetente, és tisztos mennyiségű kölest. A burizst össze kell főzni a szalonnával, és ez azt is jelenti, hogy a konyhában harminc

fokig szökken a celziusz, s a szag enyhén szólva kellemetlen. A platnik foglaltak stb. Akkor ezzel az anyaggal (meg a többi nevezettel) végig kell járni minden időben az etetőtávot. Erről egyebütt írtam. Ha boka feletti hóban kell gázolni, vagy ha latyak van, a cipők beáznak (erről talán itt írtam). Mi az írás, tehát, kérdezheti valaki. Ha a szerző bevallottan nem is emlékezik rá, mit írt műve elején. De hát ez előfordul. Például azért, mert nem azzal kell törődnöm elsősorban, hogy a művem elején mi volt. Azzal inkább, hogy itt most mi van. A Rákóczi térre visszatérve: azt csináltam, hogy elmentem itthonról a köleses, a burizsos, a szotyolás, a kenyérdarabos, a szalonnás (külön darabkák), a háztartási hulladékos zacskókkal, és végigjártam a terepet, néztem a tegnapi sírgödört, rajta a salakos avart, melyet rákotortunk, az Éliáshoz hasonlító halott verébre. (Másutt írtam róla.) A hetes autóbusszal mentem át a pesti oldalra. A Rudasnál, ahol a törökfürdő mellett, évekig húzódozó építkezés drótkerítésével elzárt parkmélytérbe szorom le a madáreleséget, a gellérthegyi rigóknak, meg más apróbb madaraknak, olyan volt a szél, hogy a kalapomat a műanyagzacskós és bőrszatyros kezemmel kellett fognom, a szatyrok elborították a kalapomat, és a bőrszatyor a fogsoromat püfölte. Nem repült el semmi, se kalap, se szatyor. Utána a *Condemned* beat-rock-pop-country-swing-folk-dzsessz-tánc-szimfónikus-gregorián feliratú autóbuszváróbódé drótüveg táblája mögött kerestem menedéket. A táblákat verdeste keretükben a szél. Az úttesten már nem vöröslött, csak körvonalakokkal feketélt egy tegnap elütött rigó holtteste, az egyik kosztosom lehetett, és elütötték. Ott tegnap minket is majdnem elütött egy autó, ahogy a felügyelőnével átmertünk. A zebrához közeledve az autó szinte még gyorsított. Utánamutogattam, hogy hülye, és amilyen gyors a képzeletem, eltűnődtem, nem fordul-e vissza (majd visszafordul! különben is, a Rudasnál ez nehéz), akkor megtörténhet, hogy... Bármikor bármi megtörténhet, és az elég nagy baj lenne. Reméljük, anélkül élem le az életet. Mármost a Felszabadulás téren szálltam le, és semmi sem fenyegetett, hogy felindulásból elkövetettért nem térhetek haza, majd azt olvashatom, hogy a nagy állatbarátról kiderült, hogy kötekedő ag(g)resszor. Békésen ballagtam, a huszadik – és bármelyik – századi ember zaklatottságát nem hoztam le sétálni. Mindezt miért mondtam el, ezt a részletet. Ahogy etettem, még itt a ház és a híd között, egy kedves ismerősünk feleségével találkoztam, s ő mesélte, hogyan láttak vadászok által cserbenhagyott (feleslegesen lelőtt; tény, hogy mindenesetre otthagytott, a hóban vérző, kiszenvedő) állatot. (Özfélét.) És hogy orvvadászok stb. Ó, jaj, kiskompjüter, okvetlen-video stb. Egyszer ő (hogy egyszer ő) azt mondta: orvvadászoknak, amikor ilyeneket túl sokan csinálnak, egy kicsit már egymást is el kellene találniok. (Ezt két másik, haldokolni hagyott állat láttán mondta.) Valaki feljelentette embertelenségért. Másik történet, másról. Nem kedvelem különösebben a galambokat, de ez egyéb kérdés. Ez a más valaki meséli mármost, hogy galambokat etettek (ők sem szeretik különösebben a galambokat, de télen ez is más ügy), és egy nap mit láttak. A galambetető helyen ott van két kitekert nyakú galamb, egy nekik szóló figyelmeztető táblával (papírfecni, nagy betűk): „A galambokat etetni tilos”. Erre ő is letépett egy darab papírt valahonnét, és odairta: „Bár téged látnálak itt kitekert nyakkal!” Ez történt. Másnapra, meséli, el volt pucolva a két galamb, a két papír. Nem helyes, hogy ilyen ag(egy g-vel, tűnődöm, vagy két g-vel?)ressziók törnek az emberekre. De ha csak a mai – március hetedike – hőmérsékletet nézzük, a hirtelen havas esőt,

a tizenkét fokot, a nulla-celziuszító szelet stb., az is sok. Innen jött ez az írói pontosságigényem, hogy bevalljam a múltat. Be kellett belőle ennyit.

Ez a jelen is. Azzal is bevalljuk.

A múlt állandóan a jelenen keresztül megy át jövőbe, és szép s elvont tény, ám milyen hosszú egy nap, ha valaki éhes, és holnap is éhes lesz, s így tovább. A Bródy utcán mentem, gipszet kerestem, sóskát és spenótot vettem (utam a világ legjámborabb légi-földi folyosója volt! ám a-világ-állapotáról-mint-az-emberi-lényről is szót kellett ejtenem!) (hű, de óvatoskodom! hű de, hű del és nincs igazam?), majd közben (így!) megéheztem. Öröm régi egyszerűségemet. Nem járok színházba, hangversenyre, diszkóba, vacsorázóhelyre, szállodába. Kalapjaimat évekig nem tisztíttatom. Nem direkt, csak így jön ki a lépés. Én örülök a legjobban, ha a kalaptisztítatásról kiderül például, hogy remek, embert-emberhez-közelhozó mulatság tud lenni. A túl régi, száz évnél régebbi üzletek se jók mindig így. Pár hete a személyi igazolványhoz szükséges fénykép készíttetéséről derült ki, hogy ilyen nagyon emberszabású és egyszerű valami, a Tolbuhin körúton. Mit mondjak, valamivel arrébb, egy bútoros üzletben is teljesen olyanok, mint ami nekem a világ volt, mikor (ötvenes évek, vagy sem) anyám megvette a karácsonykénti egy Verne Gyulát, később Hemingwayt; ennyire futotta a pénzből, de ez megvolt. Mentem haza, elkészönve anyámtól, a Belvároson át, és a papírboltok is izgalmasok voltak, képzelem, milyenek, akkortájt; ám az efféle az ember mindig vagy jókor alapozta meg, vagy soha. Az íráság is micso-da? Meséltem, hogy csitítsam, ismerősünk feleségét: ez az íráság is: az egeres dolgot mondtam el neki. Az a hölgy, aki a Makk Hetes mellől a Pipi Nénit hazavitte, lehet, egy szót se kedvelne épp az én műveimből, de én ezt nem is várom tőle. Íráságilag viselkedett. Nem azt mondtam, hogy íróilag; íráságilag. Mert az íráság, magyaráztam nagy szélben, távolról, bokraim közül, ahol kölest és szotyolát töltöttem hűséges etetőpoharaimba, e több évesekbe, az íráság ilyesmi: az ember egeret lát (nem nevetendő!), azt hiszi, egeret, és odamegy. Holott mi a fenét kezdene egy egérrel, világos. De az íráság: ilyen vállalkozás. Nem a kecsegtetése. Valaki megvesz tízmillióért egy belvárosi borozót, nyilván nem egérrel tévesztette össze a verebet. Nem írásági dolog. Meg rengeteg dolog nem az. Viszont, például a seprűügy, írásági dolog. A vak asszony, barátnénk, mondja a felügyelőné, vagy jobb szó inkább, a Pipi Néni barátja, nagyon pontosan gondolkodik és szól mindenről. Önmagáról például nevetve mondja: „Rongyul vagyok...” De közben jól van. Vagy: hallotta a felügyelőnétől, hogy egy irodalmi folyóiratban – nem ez az most, persze, hiszen az az írás már megvan, s másutt – róla szó lesz. „Üdvözlöm az író urat”, üzeni többnyire. Érdeklődött, melyikben, s melyek az irodalmi folyóiratok. Mást nem mondott, csak utalt rá, hogy figyelemmel fogja kísérni a dolgot. Egy-két hét múlva a felügyelőnét ezzel fogadta: „Nem voltam aztán benne a...” Ide a lap címe értendő. Mondja neki a felügyelőné: hogy az még csak egy későbbi számban lesz, az az írás, amelyikben ő szerepel; s ennyi pénzt kiadott most akkor valamire, ami neki nem hasznos (ötvened részét csaknem a seprűk eladásából havonta keresett pénznek). Az dehogy baj, így ő (a vak asszony), mert az unokája nagyon szeret olvasni; és sok mindent talált a folyóiratban. Tehát ezt a folyóiratot is nagyon várja egy vak asszony, ugyanis tudni fog róla, és így. Majd én mindig viszem neki a Kortárs, a Jelenkor, az Új Írás, esetleg a Magyar Nemzet, a Népszabadság, az Életünk stb., a Győri Műhely, a Nők Lapja, az Élet és Irodalom, a Tiszatáj, az Új Tükör, a Magyar Ifjúság

adott számát, az Alföldét, vagy egyáltalán. A Bródy sarkán sajtot vettem. Óvárit kértem, mert egyszerű vagyok, s ők, az itthoni madarak, óvárit kapnak (száraz, nem sós., jav., sós, tehát: nem sós jellegű óvárit), s ez jutott az eszembe. Kérek egy jó szelet óvárit, csak úgy, ott helyben. Előtte a patikában sok vitamint vásároltam. Abban a patikában történt: vásárolni akarok egy nap valami sor gyógyszert, ám egyszerre elakadok a sorolással. Mit isk., jav., mit is kellene? Mondja ám akkor a gyógyszerész nő tovább: „...” Ez a feleségem kultúrált, enyhe gyógyszere, hát persze, s kapni épp itt, ez az, rögtön mondtam tovább a többit, s jót nevettünk, otthon is, és legközelebb elmeséltem a patikában, otthon is milyen jót nevettünk. A sajt, mint megtudtam, csak olyan vége darab lenne. Hát akkor mi van már megvágva, kérdezem, nem teljes tömb, érdeklődtem. Tenkes. Most ezt nem a Jelenkor-nak mondom. De az volt, megvágott tömb, tenkes sajt, és kértem is egy szeletet. Nagyon megfelelően jelölte ki a szelet kérdezővastaságát az eladó, és én örömmel válaszoltam, ez az. A patikás kezemet tisztára töröltem, a kendőt és papírtokját zsebembe gyűrtem a kesztyűm és a pénztárcám mellé; ha nagyon akarom, kezdek volna előlről a tisztálkodást. Sebjaj, sajtozáshoz láttam. A múltkor ez történt: a vásárcsarnokban (nagycsarnok; Tolbuchin körút) kenyeret kértem., jav., kértem, valami parasztkolbászhoz, meg hogy a kenyér maradékát a Dimitrov téren a kis madaraknak szórjam. Kaptam is kenyeret, s ahogy rakom el örömmel, hallom, mit mond az eladó a következő (törzs-szerű) vevőnek: hogy inkább nem ad neki kenyeret, mert olyan szárazas. Ejha. Épp az én kenyérem maradt darabját minősítette úgy a deszkán. Most fordítottja történt. A tenkes sajthoz kiflit kértem, kis sós buciából kettőt. De az eladó, itt a Bródy-Makarenkó sarkon, nagyon rendesen azt mondja, eléggé hétvégiek. Jó, akkor eszem csak a tenkest. Jön rögtön valaki, hallom, kér a sóskiflikből, kap hármat, viszi. Ez történt. Hamar kiértem a Rákóczi tér villamosmegállójához, közben jártam a Bródy háztartásiban, de gipsz ott még nem volt, s a gipsztanácsot is egy bentebb terünrőn kaptam, a pesti oldalon. Büszkén említem, hogy ezt már írtam itt, erre emlékszem; tényleg regeteget dolgoztam már úgy életemben összesen, eddig, és a memóriám nem lett frissebb. Persze, nem ilyen egyszerű. A Rákóczi téri csarnokban, gondoltam, bár hétfő nem sok jót ígér így, kaphatok esetleg aprószemű szotyolát. Bementem, semmi; jövök ki, a zsebemben ott volt már a maradék tenkes is, szép darab, hát ezt eletetem. A megálló felé visszaközeledve látok sok galambot. Ők úgylis népszerűek, nekik nem adok, de a verebek kis csapatban csoportosultak keménylevelű növények és alacsony vaskorlátocskák között. Elkezdtem a meccset, ívelgettem be a sajtdarabokat, eleinte velős vitások, verébverekedésből, aztán elmélyültebb labdafogás-várás, és ki-kiszemeltem egy-egy maflább, fázósabb „Samut”, „Éliást”, „Szpérót” vagy „Zakariás Böbét”. (Őt a Dimitrov téren lelték kb.) Eletettem a maradék tenkest, és nagyon jó volt az egész. Utoljára a Mátyás templom melletti téren volt nekem ilyen. Aztán beljebb hatoltam a városba, vissza, és meglett a gipsz. Mulatságos, hogy ugyanabban a csarnokban, azon a téren (nem a Rákóczi) whiskyt és cognacot árulnak (így!), és három pulttal arrébb egy huszasból meg lehet ebédelni, véres hurkát, kenyeret, uborkát. De most, influenzában, inkább vitamint eszem, nem iszom útközben. Hazaértem, nem is tudom, mit akartam mondani.

Csak összejöttek a dolgok. Például az ag(g)resszivitás. (Meg kellene nézni, hányb., jav., hány betű. Mit mondjak, semmi kedvem hozzá, és azért van az írói adottságom, hogy ezt pl. megoldjam egy megoldással.) (Kire va-

gyok most „resszív”, kérdezi Főmedvém, egy-egy írásom főszereplője. Ő a mondás könyvelője, ő könyvelheti el magáénak a mondást: „Pipi Nénihez hozzá se szagolhatunk...” Hányszor, megannyiszor, ott kuporgunk a kalitkája mellett. A felügyelőné meg én, és beszélünk a Nénihez. Ő meg csak emel egyet a fején, kimondott madárvakfej – ezért nem hallgattam végig az imént Főmedvémet, aki fejkönyvutót keres, azaz főkönyvelőt, hogy főkönyvelje a mondásokat, melyeket ő magának főkönyvelhet el.) Például az agresszivitás. Ez is divat volt, égtájon előbb, azután medenceileg, a „például...” Főmedvém, igaza van, jóval régebben pléhbámulnak mondta, vagy Pléh Dame-ul volt a váldozat; mondd ezt Pléh Dame-ul...! nem volt könynyű; vagy, mondások: csak pléhbámultam...! S akkor jöttek a „például”-ok. Az íróságilag levő dolgok sokkal régebbiek, ki tudja, honnét erednek, és akiben az íróság van, tulajdonképpen és valóságosan *megsértve* érezhetné magát mindannyiszor, ha egyáltalán feltételezik róla a divatozást stb. Minden megvolt már a balatoni magányos nyaralásaimkor, írom, ami aztán lett, minden megvolt már tinnégy éves koromban, írom sz3liden, amikor más fél évig hittem, hogy végem, csontdaganatommal, jav., fentebb, szeliden, milyen furcsa alakja a „sz3l/”., jav., elrontottam, a „sz3lid” szó a „szelid”-nek. Ezt soha (nem ezt az alakot! a fölöslegesség miatt rontottam el? nem tudom, tovább!) nem lehet elmagyarázni annak, aki nem tudja. Honnét van és hogyan van az íróság, és abban nincs divat. Egy bizonyos rangon felül, mely rangunk már gyerekkorunkban kialakul belül, nincs divat, nincs melékség, csak más milyenség van, és ez agresszív, olykor oda-és-vissza, olykor észre-nemvevőleges; és Főmedvém hiába akar az észreadni szóval jönni itt, le sről, neki sem dőlök be. Nem is dőlsz ki, mondja Főmedvém, s ez a felügyelőné elve, nem kidőlni. Ez mind igaz lehet, ezt soha életedben nem érvényesíted, mit is kéne érvényesíteni, se baj, azért csak nem kidőlni. A veréb, akit tegnap eltemettünk, kidőlt. Vajon hogy? Ott nem jár villamos, a sinek fel vannak szedve, s a Kioszk salakos terepén át kellett volna repülb., jav., repülnie haldokolva, hogy ott haljon meg. Térdelünk mellette, beszélünk, tudja, hogy hozzá; hozzá szólunk. Ez életünk legfontosabb hozzászólása. Az előbbi félreütés azért volt, mert a felügyelőm., jav., a felügyelőné megkérdeztem nemrég, mi is volt még a vak asszonnyal, és ő most mondta, és most megint, de megéri, nem hagytam abba a gépelést, ezek vajon emberi görcsök-e, vagy hozzátartoznak az íróiságilagossághoz, kéd., jav., ez fizikai vétés, kérdezem. Hogy ideges, a vak asszony, ezt mondta egyszer a felügyelőnének, hogy ő is nagyon ideges. S hogym., jav., miért ideges, kérdezte a felügyelőné, hogy miért ideges, ezt kérdezte, de nem úgy, hogy hát maga aztán miért ideges, hanem úgy, mint aki talált valamit-valakit, ahogy a madaraink kerültek, úgy kérdez ilyesmit az ember, a felügyelőné teljesen íróilagos, csak nem író, azaz csaknem. És hogy azért ideges, mondta neki a vak asszony, hogy a seprűket hogyan tudja eladni. Ez fantasztikusan egyszerű dolog, és mindenkinek ki kellene tudni találni. A seprűeladásért ideges; hogy elad-e stb. A madarak téli etetéséről beszélgettünk a felügyelőnével. (Most itt mindegy, kimarad-e valami, így értettem az előbb, hogy „nem emlékszem”; félreütésből húztam alá, de nem akartam az oldalt újrairni; ami fontos, az fontos, csak hogy az ember akkor leáll így, mert aggályos, mert tizennégy éves korában nem arról volt szó, hogy a VW-jának van-e már hosszúnadrágja, hanem a saját első csőnadrágját is alig kapta meg; mindezzel nem óhajtok *vitába szállni*, és a VW csak hasonlat, minden hasonlat, és Goethe író volt, írom, mert olvasom, hogy állítólag valaki nem tudta,

meg hogy miket nem tudnak, viszont fantasztikus dolgokat tudnak W., jav., a „maiak”, én nem tudok, mert nem is akartam, megtanulni már angolul, vagy egyéb nyelven, franciául is ezt az egyetlen mondatot tanultam meg: „Nehéz szívvel jöttem el otthonról Szpéro miatt”. Képzeltető, mit szenvedtem, amikor angol prózát kellett fordítanom. De hát miért nem volt német vers? Nyers vers? Ki tudja? Miért nem hajtottam rá? Igaz. Talán mert... nem tudom. Ha így vesszük, semmit sem tudok. Nem mondhatom, hogy mert úgy voltam nevelve. Pipi Néni hogyan volt nevelve? A neveltetésének mi köze volt a szerens., jav., szerencséjéhez? Annak, hogy John Lennonék azt mondták, adni kell a békének esélyt, mi köze van Pipi Néni esélyéhez, ami neki meg lett adva? Homérosz vakságának mi köze van hozzá? Honnét tudnám? A téli etetés esélye a nyara? Van-e olyasmi külön, hogy adjunk esélyt a téli etetés nyarának? Hová lett vajon az öngyilkos Lehel jégszekrény ruhája? Ez így történt: mi is? Mert közben lebonyolítottam egy fontos telefont; Éliás ügyében. Ő nagyon beteg volt megint a télen, és most a betegségből hátramaradt – abból maradt vissza valóban? – valami szemgyulladás; az úgynevezett harmadik szemhéj, a pislogóhártya előbukkanása a tünet. De a telefon megnyugtatót: a madár a pislogóhártyával a szemét védei, jav., védi, mert valami apró gyulladás van rajta stb. Mennyivel természetesebb egy pislogóhártya, mint egy „jav.” szó! A madár, még házi környezetben is itt, mint egy elbeszélés! De ezen már nem lehet segíteni. S hogyan lehetne? Miféle esélye adódna ennek, miféle esélye volt valaha is? Ma délután, ahogy Szpéro szabadon volt a kisebbik szobában, Svunics kaliban, Pipi Néni szintén, ott mellettem, és a nagyobbik szobában, csukott ajtó mögött, persze, szokás szerint, kalitkában Böbe, Poci és Éliás, szabadon Samu, velük a felügyelőné, nagy kiáltozást hallottam. A felügyelőné hangját! „Samu...!!!” Ezt. Sejtettem, baj van, vagyis hogy valami. Ez volt: Samura rájött a verekedhetnék, az agresszivitás. Nem is verekedhetnék volt ez, hanem talán irigyelt valamit Éliástól. A fűfészket, melyet a felügyelőné épített neki. És oda-kapaszkodott a kalitkája rácsára, Éliáséra, és verekedést kezdeményezett. Alig lehetett szétszedni a két madarat. Mint akik meg akarják egymást ölni. Hiába, ők csak ilyen lények, mondtuk. És miattuk van az ebé., jav., egész minden, mondtuk, miattuk tudna az ember belehalni, ha velük valami van, abba, kevés híján stb. Ezt nem lehet jól kifejezni. Miattuk van az egész élet így; hogy nem pihenünk stb., nem „kapcsolódunk”, „ki”, ahogy Főmedvém mondja stb. Végül a felügyelőné még a röpidő alatt bekalitkázta Samut. És csinált neki is egy fűfészket a kalitkájába. Kétszer engedte ki, kétszer kellett visszazárnia. Örjögve ment Samu Éliáshoz, s hiába került fehér takaró a kalitkára, alája is bebújt, s támadott. Ennyi történt. Hiába volt Samu... de hagyjuk a hosszúnadrág-dolgát. Csak tréfából mondtam valóban. A komoly dolog itt: a vak asszony, Pipi Néni. Meg valami még. Azt viszont nem tudom, nem találom, keresem, itt van a szobában, bennem, bennünk, az elbeszélésben, lehetőségként megvan, Főmedvém elképzeltető mondásaiban – melyekre nem lehet olyan egyszerűen azt mondani azért, hogy „a mi” mondásaink, kettőnké mind! –, megvan valami még, de nincs meg. Erre vonatkozik a „csak szagolhatjuk”). Beszélgettünk a konyhában, s hogy talán az utolsó burizsfőzés volt ez a mostani. S hogy nem kell szentségelni, mondta a felügyelőné, ha y., jav., a kávéfőző, most egy direkt „x” hibát is ideütök, megvan a kétismeretlenes, x, y, nem kell fell., jav., felforni, ha a kávéfőző nem működik, ha bepenészedett, ha mit-tudom-én, meg egyéb, hanem úgy kell venni, ahogy ő is a nap-mintnap., jav., mint-nap-mintnap kalitkafelzöl-

deezést a forró konyhában, a burizsfőzést stb., de hát persze, tette hozzá, ezt én is tudom, és nem így mondja ő. Nem így mondom én sem, és egyáltalán nem vagyok „úgy” fáradt. És soká, soká csinálni fogom, ahány terepet csak elbírok, tat., jav., tartom a mit-tudom-ént, lesz vers, fordítás, cikk, könyvek számos fajtája, csupán hogy azért azt ne feledje, mondtam a felügyelőnének, azt ne, hogy az a burizs, az a felszabdalt kenyér, a hazahordott ez-az, ez mind: szinte pislogóhártya! Nem úgy felelősség, értsd. A rigónak majd csak valahogy jó lesz az a burizs, meg a többinek a többi. És a mieink is meglesznek valahogy, ha két fű nem úgy illeszkedik (ezt én sem úgy mondtam), de hogy az örök dolgoztatás, ahogy olvastam valahol, hogy egy írónak azt mondta az ol., jav., osztálytársa, évtizedek múltán: hát te még mindig dolgozatokat írsz tulajdonképpen? S hogy ez még mindig a legjobb, a legfantasztikusabbul igaz, helyes és fontos tevékenység is legyen az ember számára...! És megfeleljenek a dolgok, azért5t., jav., azért ez is szempont, már csak pl. azon okból is, hogy ne kelljen kétszer írni ugyanazt, amikor stb. Kétszer küldeni stb. Figyelni kell valami megmondhatatlanra, de nem olyan tisztán vakon, ahogy a Pipi Néni emeli a fejét a világba, hanem ahogy a seprűárus asszony. Idegeskedni a stb. Ez mind van, s akkor hogyan is állunk? Ezt a felügyelőné tudja a legjobban, s nem is így mondtam neki. Csak beszélgettünk, és a platnikon ott voltak a burizsos lábosok, és bízunk benne, hogy most azért már csakugyan tavasz lesz, és az még mindig meglett. De a téli etetés nyara, Barátom, mondja Főmedvé, a téli etetés nyara! Az egy olyan évszak, amit... Hanem itt abbahagyja. Ez a mondás, a „szaglásról”, már foglalt a Pipi Nénié.

S ha nem irtam volna (nem akarom megkérdezni a felügyelőnét, aki az írás elejét már ellenőrzőleg olvassa, vagyis hogy stb., azaz a legtermészetesebb, hogy övé az első munkaolvasás), nem akarom megkérdezni, irtam-e: borzalmas állapotban került hozzánk a vakulás tele után a Pipi. Hullani kezdett a tolla, és a szeme kocsonyamocsara is iszonyú volt. Mert még volt benne (már nem volt) remény; abban, hogy hátha mégsem. Kivörösödött a feje. Atka elleni gyógyszerrel kezeltük, a tollhullás miatt, és kétszer feljajdult, mert csípte azt a vékony fejbőrt a szer. És állandóan összezsínálta magát, s ennek volt az a furcsa szaga. Nem tudom, irtam-e ezt. Talán igen, azt hiszem, irtam. De ez nem egy olyan „írás”, hogy Bevezetés, Tárgyalás, Befejezés. Hát csak dereng nekem is, reményteljesen, hogy a legfontosabbakat összeírtam itt megint; és miközben a Pipit mindegyre látjuk a térben, valamit épp mi nem látunk belőle: azt, hogy mi az, hogy ő nem lát se minket, se semmit. Egy biztos: hogy egész nap el lehetne nézni őt, és...

És ez az „és...” ugyanolyan divat volt, mint az említett másik. Nem kell kényesnek lenni. Egyszerűen – próbálkozunk. Így, úgy. És közben nem tudjuk a legegyszerűbbeket sem. Hogy például, ha jön a nyár, miként a tél. Onnét és eminnét. Ha már nem etetünk, mi múlt el. Mi kezdődik, ha újra etetni kell. Mi lesz, ha ez mind nem lesz. Verébjeggyel, mondják a potya nézőkre egy távoli földrész. Szellemes, úgy vélem. Arra, ami majd mind nem lesz, verébbérletünk van. Szinte látom magam, ahogy megtalálom – mert én mindig ráteszek egy lapáttal, mi csak mindig ráteszünk –, vagy a felügyelőné, megtalálja azt az ülést, a megfelelő ábrával. Vak veréb ülőhelye. Ülünk a kocsí sarkában, és enyhén zötyörög velünk. Mintha csak a Mester utcán villamosoznánk. (Oda kellett volna menni gipszért, ha emitt nem kaptam volna. De kaptam!)

Hát ennyit most, erről a mesterségről.

Madárszárnyasoltár

*Tandori tanít most minket verset írni
Vagy lenni csak mint vak veréb Pipi néni
Légterünk növeljék kitárt szárnyasajtók
Találjon békén madarat s medvesarkot*

*Nap szállta kor a salátatriss pillanat
Mikor az elfekvők bűze alábblohad
S fiókacsörét táva elhasal a szél
Kerti asztalok tűzfalak plakát-közén*

*Felügyelő: gyermekségünk odaveszve
Ki sem kérdezi melyünknek volna kedve
Örökké élni verébbel zöldikével
Rezgőfü tyúkhúr míg ez-az magot érlel*

*Hogy mit akarnánk mivégre behajózni
Ha már „a többi néma csend” Al-királyfi
lett Hamlet a dán: töprengő tenni törpe
S vérrel sárral itt Horatio megy öltre*

*Nagybátyám amikor Apcon eltemették
Fehér lepedőbe göngyölték a testét
Egy szál összehányt öltönyét a Patyolat
Nem tisztította meg a kért idő alatt*

*Csupasz tagjai a dermedt hullaházban
Deliriumos terek szemgödrébe zártan
Mint téli etetőbe fulladó madár
Fertőtlenített porhó Pártatlan a táj*

*Egyszerű beszéd Meglehet és a többi
Ahogy az eső kezd ősszel pötyörögni
Nem is kell egyéb magunkat megsíratnunk
Ez se kevés hogy egymást a szívig hassuk*

*Otthoni pályán könnyebb a játék Mester?
Választhatunk is trükk nélkül vagy cselekkel?
Rezignált hattyúk lehetünk? Úszni látszó
Tükörképünk fölött háromszínű zászló*

Ösztöndij-kerülő lények Acél-röpde
Üvegtetőjét verdesve mindörökre
Míg mac k ó mac k ó r a f ű r e f ű Bajnoki
Láza lohadtán Oidipus-vak T r a d o n i

Mire ébred? Verébféj-billentyűk félre-
Útései Szpéró halálát túlélbe
Harsogó gépzongora-zaj Mind e himnusz
Fészekalj-pihényi tollvonás A kínhoz

Épp-közelítő nemzeti dal Tarkóját
Ferdén éri a fény Automata-órák
Mérlik a „vigyázz”-állás-időt Lent erkély-
Tribünök alatt lüktet a stadion-mély-

Park Benne tunya vécésnéni-galambok
Fölé sikló jelsai tél Mollra hangolt
Mérleghinta-nyikorgás „Várj nemsokára”
Esti dal é d e s É l i á s -nak A játszma

Elveszett Halottak apja Bukott gyerek
D' O r é hajnali arany sugár-fegyverek
Tűzében F ű z e t -lapjai közt a résen
Angyali-sanda Szent Ferencként kihussan

PANDORA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

(J. M. R. Lenz: *A katonák*, Békés Pál–Rozgonyi Ádám: *Szegény Lázár*)

A prózai évadot záró két bemutató műfajnak szánt, de valójában a művekben uralkodó esztétikai minőségre utaló alcíme azt sugallja, mintha a két darab ábrázolásmódját tekintve igen közeli rokona volna egymásnak. *A katonák* tragikomédia-ként szerepel a színlapon (ellentétben az 1776-os első kiadás címlapján olvasható „Eine Komoedie” megjelöléssel), míg az ősbemutatóként színre került *Szegény Lázár* a szerzőpáros a „vig-játék fanyar felhangokkal” alcímmel látta el. Azonban a két darab és a két előadás esztétikumában és gondolatiságában is erősen különbözik egymástól. Salamon Suba László a Lenz-dráma groteszk komikumából azokat az elemeket emelte ki, amelyek a groteszk világ általános komorságára, részleteit is uráló félelmetességére utalnak. Wolfgang Kayser a groteszkról szóló monográfiájában írja, hogy a groteszk világban a lényeg mindig „valami ellenséges, valami idegen és embertelen”, s hogy „a groteszk az elidegenült világ.” *A katonák* előadásában ezekre a jegyekre ismerhetünk. Békés Pál és Rozgonyi Ádám művében viszont a „fanyar felhangok” nagyon halkán szólalnak meg, illetve háttérbe szorulnak. A helyzet hordozta komikum kimerülése után bekövetkező, tudható fordulat nem hordoz több fanyarságot, mint „az igazság mindig alulmarad”, vagy a „nehéz az élet” bölcsességei. Szegvári Menyhért rendezése is inkább a mulattatásra helyezi a hangsúlyt, s bár a közönség egyik fele ezzel igen elégedett, a másik felében hiányérzet marad az ígért, de meg nem valósított „fanyarság” következtében.

*

Salamon Suba László tavaly Büchner *Leonce és Lénájával* vizsgázott még főiskolásként. Mostani darabválasztása és rendezése több ponton kapcsolódik az előző évad bemutatójához. A tudatosan (fel)épített életművek sajátossága, hogy az egymást követő, egymás környezetében elhelyezkedő műalkotások kölcsönhatásra lépve egymással, többletjelentést kapnak, többletminőséget nyernek külön-külön is, és az egyes művekben továbbgyűrűző létproblémák, élettények, motívumok és szemléletmódok egymást is értelmezve – gyöngítve és erősítve – hoznak létre újabb és újabb esztétikai és gondolati tartalmakat. Az interpretatív művészetek körében ritkábban bukkann fel ez a jelenség, de Salamon Suba László tavalyi Büchner-rendezése és az ideai Lenz-bemutató között olyan kapcsolódási pontok találhatók, amelyek egy tudatosan felépítendő életmű első „évgűrűinek” látszanak.

Az *Enciklopédia* első kötetének megjelenési évében, 1751-ben született Reinhold Lenznek és a hat évtizeddel később világrajött Georg Büchnernek kapcsolatát nemcsak az mutatja, hogy 1835-ben Büchner novellát írt elődjéről, melyben megörökítette azt a folyamatot, ahogyan Lenzen mindinkább eluralkodott a szkizofrénia, hanem az is, hogy darabjaikban mindketten Shakespeare drámaírói technikáját keltették életre. Életútjukban is fellelhetünk párhuzamokat: szépírói működésük mindössze 3–4 évig tartott, s váratlanul szakadt félbe; Lenzen 26 éves korában tört ki az elmébaj, Büchner 24 volt, amikor tifuszban meghalt. Szemléletük egyik legjelentősebb rokon vonása a végzetnek tulajdonított szerep. Ha a tavalyi bemutató kapcsán azt irtam Büchnerről a Színház hasábjain, hogy életének és művészetének jelmondata a „sors bona...” mintájára az lehetne: sors fatalis, nihil aliud – akkor most Reinhold Lenz kapcsán ugyanezt mondhatom el. Lenz fatalizmusa a maga korában nem volt különlegesség, az 1700-as évek közepének, második harmadának uralkodó élet-

érzése és filozófiailag is megalapozott nézete volt, hogy „a világ vagy saját természetéből adódóan, fizikai törvényeinek következtében áll fönn, vagy egy Legfőbb Lény alkotta meg a maga legfőbb törvényei szerint: a törvények mindkét esetben megingathatatlanok, mindkét esetben szükségszerű minden.” Voltaire írja ezt *Filozófiai ábécéjének Végzet* címszavában, majd egy szellemes fordulattal így érvel tovább: „a végzetet tagadó elmélet képtelenség; sokan vannak azonban, akiknek az a végzetük, hogy tévesen gondolkodjanak, másoknak az, hogy egyáltalán ne gondolkodjanak, s megint másoknak, hogy üldözzék azt, aki gondolkodik.” Hasonlókat olvashatunk Holbachnál, *A természet rendszerében* (1770): „Gyenge és hivalkodó ember, azt hiszed, hogy szabad vagy! Hát nem látod azokat a fonalakat, melyek megkötnek? Hát nem látod, hogy atomokból állsz? hogy atomok mozgatnak, hogy töled független körülmények változtatják lényedet és irányítják sorsodat? Hát te lennél a környező hatalmas természetben az egyetlen lény, mely ellen tudna állni hatalmának? Hát azt hiszed, hogy a te gyenge óhajaid arra fogják kényszeríteni, hogy álljon meg örök járásában, vagy hogy változtassa meg folyását?”

Lenz drámaiban is a sors rendelkezésére való belenyugvás dominál, hiányzik belőlük a küzdés mozzanata, a sorssal szemben a hős legfeljebb csak önmagával tehet valamit. Van egy különös – a kortársaktól eltérő – jellemzőjük ezeknek a műveknek. Lenz ugyanis azok közé az alkotók közé tartozik, akik koruk bizonyos uralkodó elveit és eszméit kíméletlen logikával gondolják végig, s nem torpannak meg a premisszákból nem sejthető megdöbbentő következtetések levonása előtt. Ebben a következtetéses logikában Lenz Sade márkí pár évtizeddel későbbi teoretikus és művészi módszerét előlegezi meg. Első drámájában, mely 1774-ben *A nevelő úr* címmel jelent meg névtelenül (Magyarországon az Egyetemi Színpad mutatta be 1965 decemberében), a címszereplő házitanító ösztönelete összeütközésbe kerül a fennálló feudális rend tabuival és tilalmaival. De mivel az ember a benne rejlő természeti késztetésekkel szemben – ahogy ez a fenti idézetekben is olvasható – semmit sem tehet, vágyai szükségszerűek, ezért a főhős előtt nincs más lehetőség: azért, hogy megszabaduljon ezektől a belülről feszítő természeti erőktől, kiheréli magát. A darab megtalálható Brecht drámakötetében is, aki 1950-ben átdolgozás készítet a műből. Hasonlóképpen bizarr *A katonák befejezése* is (a művet a Magyar Televízió mutatta be 1978 februárjában), de ugyanolyan konzekvens a maga logikáján belül, mint az előző darab: a polgárlányok katonák által történő elcsábítása, s elzúllásuk úgy kerülhet el – vázolja fel a megoldást a zárójelenetben az ezredes –, ha kuplerájokat állítanak föl, ahol önként jelentkező polgárlányok mártíromságból (a többség megmentése érdekében) vállalják a szolgálatot.

A végzet érzete nemcsak a darab szűzségét hatja át, hanem a dialógusokban is felbukkan – Stolzius mondja, mikor megkapja a már elcsábított Marie levelét: „Egyik nap olyan, mint a másik. Ami ma nem, az holnap megtörténik, s ha lassan is, de jókor.” Ekkor már Desportes báró, a léha tiszt, elindította a diszműáru-kereskedő Wesener úr lányát a lejtőn, aki a mű kezdetén még az ifjú Stolzius posztókereskedő jegyese volt. A fabula erről a folyamatról, egy polgárcsalád elzúllásáról és széthullásáról szól, amit a kedvüket töltő katonák tréfái és mulatozásai színeznék és egészítenek ki. A két szféra és a két fő szálon futó jelenetsor között egyfelől levelek útján van kapcsolat, másfelől úgy, hogy a tisztek egy-egy képviselője Wesenerék körében bukkán fel (előbb Desportes majd Clair.) Lenz felfogása szerint a tisztek sem tesznek mást, mint amit a természetük diktál – De la Roche grófnővel ezeket mondatja Marie-nak: „Azt hitte, lányom, maga az egyetlen a világon, aki eléri, hogy ez az ember (mármint Desportes) szülei haragja, családja döllye ellenére, esküje, jelleme, az egész világ ellenére fiú marad? Ez azt jelentené, hogy maga fel akarja forgatni az egész világot.” E plebejus társadalomkritika szerint – a részletek realisztikus festésében bármennyire fölülmúlja is Lenz a kortársait – a világot *nem lehet* megváltoztatni. Hiszen Lenz korábban említett megoldási javaslatai nem a társadalom megváltoztatására, hanem bizonyos ellentmondások (számunkra ma már bizarr) meg- és feloldására irányulnak.

Salamon Suba László darabválasztásának és rendezésének érvényességével kapcsolatban elég, ha arra utalok, hogy a végzetszerűség *élménye* azoknak a koroknak, osztályoknak, nemzedékeknek a sajátja, melyeknek alapvető tapasztalata és létélménye, hogy nem vehetnek részt önnön sorsuk és a társadalom alakításában, hogy külső erők eszközeként és tárgyaiként léteznek csupán, hogy a társadalomban olyan folyamatok és mechanizmusok működnek, amelyek felismerhető, de megállíthatatlan katasztrófák felé sodorják őket. Ebben a helyzetben szándék és lehetőség elválnak egymástól. S mindez kinek a bűne? Tévesen úgy szokták gondolni, hogy a fatalizmus feloldoz minden bűnhődés és büntetés alól. Épp ellenkezőleg: a végzetszerűséget vallók mély *etikai* érzékenységgel reflektálnak a világra. Ahogy Holbach írja idézett művében: „a fatalista mélységesen fog szenvedni, látva, hogy a szükségszerűség minden pillanatban szigorú büntetésekkel sújtja a halandókat, akik félreismerik hatalmát, vagy érzik ugyan ütéseit, de anélkül, hogy fel akarnák ismerni a kezet, amelyetől erednek. Látni fogja, hogy a tudatlanság szükségszerű, hogy a hiszékenység ennek szükségszerű folyománya, hogy az elnyomás a hiszékeny tudatlanság szükségszerű eredménye, és hogy az erkölcsök elfajzása az elnyomatás szükségszerű folyománya, s végül, hogy a társadalmak és tagjaik bajai ennek a romlásnak szükségszerű folyományai.” Amikor az előadás kezdetén Stolzius (Sipos László) egy fejgéppel megvilágítva arkifejezésével a boldog vigyorgástól a rémült csodálkozásig jut el, akkor ebben a röpké pillanatban sűrítve éli át a mű folyamán lezajló történeteket. Vagyis mimikájából előre tudható – nem konkrétan, hanem a maga meghatározatlanságában –, hogy mi lesz a folyamat kiinduló- és végpontja.

Az előadás során – a darabban elhelyezett előreutalások kiemelése révén – a fő hangsúlyt nem a „mi fog történni” kérdése kapja (hiszen ez szinte bizonyosság), hanem a folyamat *mikéntje*. A színészközpontrú rendezői szemlélet a szereplőktől (Salamon Suba eddigi munkáival összhangban) igen intenzív, manírtalan és rutinmentes alakítást, az önfeltárlkozás kiszolgáltatottságát kívánja meg. Az erre vállalkozók azután számos élményteli pillanattal ajándékozzák meg a nézőt. Az apró jelenetekben felvillanó sorsok és élethelyzetek tovább árnyalják a három főszereplő: Marie (Andresz Katalin), Desportes (Kulka János) és Stolzius útjának pontosan kidolgozott és színészileg is remekül megformált stációit. Mindhármán a halálba tartanak, de más-más lépéseken át, és más-más okok miatt: e különbségeket a rendezés ugyanúgy kiemeli, mint – egyfelől – a Wesener család tagjainak eltérő reakcióját a Marie-val történetekre (a megtévelyedéstől a kárörömhöz át a beletörődésig), és mint – másfelől – a katonáknak (a darabban csak elvontan megirt, de a produkcióban karaktert idéző) más-más életvitelét és gondolkodásmódját. A Lábas Zoltán m. v. tervezte játéktér is a két fő szférát, a polgárit és a katonait jelöli, s ezek között az absztrakt diszletelemek között lehetővé válik, hogy a rendezés a két „világ” egymáshoz való viszonyának eltérő jellegét mutassa be: a polgári miliőben újra és újra „behatolnak” a tisztok a színpadon, míg ez fordítva nem, illetve csak akkor történik meg, amikor a Wesener család már széthullott.

Andresz Katalin alakításában a naivitás kacérsággal és felelőtlenséggel vegyül: a züllés grádicsain szinte kacagva lépdel lefele, s ennek következtében a végső pont, az apjának a sötét utcán prostituáltként való felkínálkozás szinte sokkolóan döbbenetessé válik. Amikor Desportes magáévá teszi, majd amikor a báró vadászának prédájává válik, a stilizált szeretkezést jelölő jajongása, nyüzszítése, e teljes kiszolgáltatottságban való feltárlkozása döbbenet csendet von a nézőtér köré. Stolziust Sipos László érzékeny, de pillanatnyi érzéseire úrrá lenni tudó alakká formálja: míg kezdetben szenved a történetek miatt, később ezt elnyomja a bosszú tervének kimunkálása. Alázatos, de nem alázkodó; egyszerű, de nem együgyű ez a jellem. Kulka János Desportes-ként cinikus és célratörő, mosolya kegyetlen, hangja hizelgő, de számító is egyben. A Wesener családból az apa, Galambos György, látszatra szigorú, de valójában erőtlenség, a megváltoztathatatlanba beletörődő jellem; Sólyom Katalin Wesenernéje viszont túlérzékeny alkat, aki beleőrül lánya romlásába: a színésznő mindezt pár szóval is hitelesen, tragikus erővel érzékelteti. A tisztok sorában Balikó Tamás, Safranek Károly, Újváry Zoltán és Pálfay Péter játéka volt emlékezetes, sze-

repeik eltérő súlya ellenére is közös jeleneteikben sikerült egységes atmoszférát teremteniük, s érzékeltetniük közös habitusukat, amellet, hogy egy-egy sajátos – kegyetlenebb vagy komikusabb – karaktert is megformáltak.

*

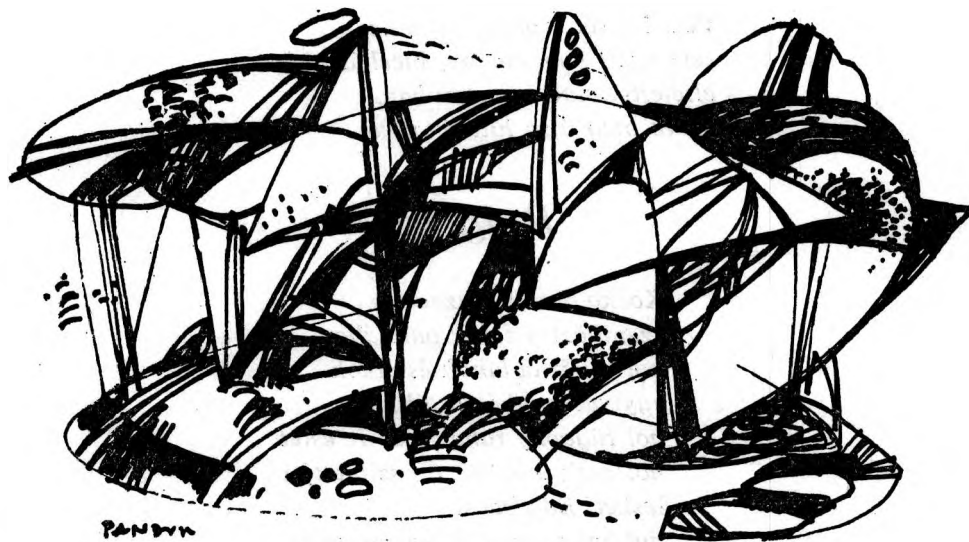
A Kamaraszínházban ősbemutatóként színpadra vitt *Szegény Lázár* két szerzője közül Békés Pál az ismertebb: többek között két kötet, a *Lakótelepi mítoszok* és a *Szerelmem, útközben* áll a 28 éves író mögött. Alkotótársa, a 29 éves Rozgonyi Ádám, filmdramaturg. Darabjuk – címével és tartalmával – az 1554-ben névtelenül megjelent *Lazarillo de Tormes* című kóperegényre utal. A szerzők azonban darabjukban a történet idejét – ahogy ezt a műsorfüzetben írják – hét évtizeddel későbbre helyezték. Az áthelyezés értelme nézetem szerint az, hogy erre az időre tehető a spanyol birodalom válságának elmélyülése. A darab hőse, Lázár, Lopez úrnál szolgál a feleségével, Anitával. Míg Lázár célja az, hogy saját fogadója legyen, hogy önállóvá, szabaddá váljon, a házigazda hidalgó célja az, hogy mindenáron bekerüljön a királyi udvarba. Ezért még arra is hajlandó, hogy analfabéta volta ellenére regényírást vállaljon, abban a reményben, hogy ily módon elnyervén a király tetszését, meghívást kap az udvarba. A témát Lázár sorsában találja meg, akivel egy gyónatószekben elmesélteti addigi életét. Miközben Lázár mesél, s a titokban felfogadott írnok a szomszéd fülkében szunyókál, Lopez úr Anitával tölti a szieszta idejét a kedvét (aki így gyűjti a pénzt a saját fogadóra.) Granada, a széplelkű szépészeti miniszter direktívái Lopezt arra készítik, hogy a Lázár által elmondottakat az írkokkal átírassa – ám váratlanul új király kerül a trónra, aki viszont nem a széplelkűséget, hanem a nyersséget és a keménységet kedveli. Granada – ugyanabból a Platón idézetből – levezeti az új irányelveket, eközben szemét vet Anitára. Ugyanezt teszi az írkok is; végül Lázár ráébred Lopez úr üzelmeire. Az inkvizíció azonban – bár látszatra igazságot tesz – mégis Lázárt bünteti a legjobban: börtönszakács lesz belőle, míg Lopez úr bekerül a királyi udvarba, Anita pedig az inkvizítor szolgálatába áll.

A darab szerkesztésmódjára jellemző, hogy a Lázár „gyónásai” során megelevenedő múltbeli jelenetek úgy épülnek bele a mű lineáris cselekményébe, hogy az epizódokban felbukkanó szereplők mindegyike a történet fő menetében visszatér, s alakváltozásaikban is megőriznek egy-egy fontosabb magatartásmódot. A technika ügyessége, a sok szellemes replika sem menti azonban az alakok, illetve a műbeli világ egysíkúságát. Hiszen szegény Lázáron kívül, aki azért szegény, mert becsületes, a többi szereplőt egyöntetűen az jellemzi, hogy becsstelenek, s még csak nem is nagyon eltérő módon. A gondolati mélység sem szédíti el a nézőt: a póruljára becsületes-ség és a jég hátán is megélő becsstelenség, a „szegények” kiszolgáltatottsága és a „gazdagok” mentelmi joga a hétköznapi élet *fetisizált* bölcsességeiből köszönnek vissza, s a darab ezeket a gondolati fétiseket erősíti meg. Az aktualizáló kiszólások is csak a felszínét érintik bizonyos társadalmi jelenségeknek, s az utalásnál vagy a pusztá megnevezésnél nem mennek tovább. A szójátékok között egyaránt találunk szellemeset és szellemeskedőt, könnyedet és erőltetetten humorizálót.

Ezek a fogyatékoságok az előadáson is meglátszanak. Szegvári Menyhért rendezése pedig még jobban elfedi a lehetséges kritikai hangsúlyokat azzal, hogy a nemiséget teszi a produkció szinte egyeduralgó tartalmává. A szexualitásról tudjuk, hogy a *Lazarillo* idejében a népi nevetéskultúrában lényeges szerepet töltött be. Rabelais (két évtizeddel a *Lazarillo* előtt) így ír: „Ha megzápul a fejed, legfeljebb tökkelütötnnek mondanak; de ha megzápul a tojásod, füttyültek az emberi nemnek.” A beszédnormák és -tabuk megmerevedése azonban már a század nagy gondolkodóját, Montaigne-t is arra készítette, hogy az *Essais*-ben ezeket mondja: „Mit követett el az emberek ellen a nemi aktus, holott oly természetes, oly szükséges és oly igaz dolog, hogy nem beszélhetünk róla szégyenkezés nélkül, s kizárjuk a komoly és illedelmes beszédből? Emelt fővel mondjuk ki az ilyen szavakat: *ólni, kifosztani, elárulni*; erről viszont csak a fogaink között sziszegni van merszünk.” A darab

azonban – ha sokszor szerepel is benne a szexualitás – nem a nemiségről szól, így rendezői hiba erre a vonatkozásra redukálni az előadást. Mert míg Rabelais-nál s másoknál ennek társadalomkritikai vonatkozása és funkciója is van, addig itt mindez pusztán öncéllá válik. Az így kicsiholt komikumnak pedig inkább az olcsó mulattatáshoz, mint a „fanyar felhangokkal” megszólaló, gondolkodtató szórakozáshoz van köze.

Csik György m. v. díszletei között és jelmezeiben a színészek otthonosan mozognak, a színpad központi terét határoló, félkörben elhelyezkedő lengőajtók dinamikus játékra adnának lehetőséget, a szereplők fő dolga mégis az, hogy – egy-két *arra* utaló hangsúllyal és gesztussal megtűzdelve – elmondják a szövegüket. A címszereplő Sipos László nehéz helyzetben van, mert neki valóban leginkább csak beszélnie kell, holott (az idei évadban nyújtott vígjátéki alakításaival is) bizonyította már, milyen jó érzéke van a karakter-formálásokhoz. Ezt a tehetségét azonban nincs módja kamatoztatni. Újlaky László – Lopezként – szinte csak a helyzetek komikumából él, és nem alkotja meg a feltörekvő kisnemes, a hidalgó jellegzetes alakját, játéka szövegcentrikus. Az Anitát alakító Vári Évát az előadás folyamán szinte kizárólag a színpad jobboldali előterét betöltő ágyban látjuk, ahol – ily módon – jobbára csak egyféle játékra nyílik lehetősége. Safranek Károly a szépelgő, majd a „népies” miniszter szerepében a rutinmegoldást választja: nem árnyal, hanem elnagyol. A rutinszerűség különösen a szépelgő figurájában szembeötlő, eszközei a *Cigánykerékben* s a *katonákban* használtakból köszönnek vissza. A mellékszereplők sorában három sikerült és három szerény alakítással találkozunk: Paál László írnokként, Pálfay Péter Pedróként, Kulka János nemesként szerez kellemes perceket az előadásban; Kulka a tragikumot, Paál a cinikus rafinériát, Pálfay a méltatlankodó együgyűséget hangsúlyozza. A kereskedőt játszó Kovács Dénes, a csendbiztos Bánky Gábor, s különösen az inkvizítor szerepében megjelenő Faludy László viszont nem találják meg a darabhoz s a többiek alakításához is illő játékmódot, s szinte civilként mondják el hosszabb-rövidebb szerepüket. Nem véletlen, hogy az előadást záró inkvizítori jelenetek teljesen hatástalanok maradnak, s hogy a befejezés emiatt „elűszik.”

Öncélú vers

*Hajnalban a házak megremegtek,
miként a lányok, miként a galambok,
matricás ablak és szalmavirág,
s az érted reszkető zongora-hangok.*

*Harminc kabát, egy halott szerető,
meg néhány asztalon úszó kacat
bolyongott: hideg hajótörés volt.
S eszembe jutott, hogy rég láttalak.*

*Szájamon a beton-szürkeséggel
egyszerre voltam csúnya és szép,
papírhajó szállt a zsebemben,
a lámpavas letérdelt eléd.*

*Aztán meg vicsorgó szobor lettem,
hó-talapzatom a magasba emelt,
egyfelé néztem: mindig le a földre,
sáros kiflit ettem, de nem érdekelt.*

*Végül a sötét utcán osontam,
sziszegett egy sovány, bicskás alak,
elfelejtettelek bánatomban,
aztán meg újra kitaláltalak.*

Palota

*Kocka-ábrák igazodnak
szemközt a fehér palotában
hol tükrö-ablakok és arcok
egymás nyakában állnak
hol függöny takarja el az estét
hol csak a vetkőzők sziluettjét
lesheti Ede bácsi
gukker-szemét hiába mereszti.*

*Egy nő most ruhákat tereget ki
de a zsinórt se látni
se a férjet ki nyugodni tért
s plafonra ragadt tekintetét
molylepke repkedi körbe
zúg a gyár és zúgnak
a fák is odakint
odakint hold-szagú a sötét.*

*Benne a palota nyújtózkodik
csillagjait fent köpködi szét
hová a lépcsők el nem érnek
ahol a hűvös álmok zenélnek
azok a hűvös álmok szerelmem
olajos tócsákban áznak
szikrázik bennük a bánat
és tudokol bennük az öröm.*

*Tóth úr a kilencről nem köszön
kabátja foltos a bal karján
ha rám néz eltűnődöm kajmán-
mosolya valóságán
ha rám néz eltűnődöm
kabátom foltos a bal karján
kajmán-mosolyom valóságán
eltűnődöm.*

*S nem is tudom hogy mire várok
lihegő asztmás királylányok
rohannak belém a kanyarban
részegen öregén zavartan
szívük: tengeri-kagylózúgás
valami messzi-tántorgó dallam
és a függönnyel álcázott
esték zokognak.*

ÚJ MUNKATÁRSUNK

Bagossy László Dombóváron született 1967-ben, Pécssett él; a Nagy Lajos Gimnázium 3. osztályos tanulója. Versei most jelennek meg először.

Megváltás, kicsiben

*Szeretem ezt a vágóhidat.
Tőprengő süllyesztői elébb
kicsit megemelik a pillanatot,
aztán eresztik hirtelen a padló alá.
És tegeződöm a fővágómesterrel is,
hisz annyi ketrecet
engedett átkutatnom érted.
Égő toll szaga nem zavart,
s az se ha éjszaki szél
kavarta hó szitált a koponyámra.
Csak a csőrös angyalt vihessem haza,
folyton ez járt a fejemben.
Leeresztett rugójú fotelemben
jól elfészkelheti magát.
S nálam még kerenghet is!
Szobám teljes légtére
a rendelkezésére áll.*

Ha lennének emlékeim

*Ha lennének emlékeim –
de hát csak most nyílt meg
csecsemő-szemem erre a senkiföldjére –
szóval akkor K. urat látnám,
amint résztvesz egy tereprendezésben.*

*De most inkább rozsdásodni hagyja
mérőszalagját, égni
izzó mezőbe szűrott léceit.
És nem mér, nem vesz részt egyáltalán.
Hisz nincs is tereprendezés.
Meg aztán emlékeim sincsenek.*

A MESTER ÉS MARGARITA KAPOSVÁRON

Ahogy Adyval tette Párizsban a nagybetűs Ősz, Bulgakov Moszkvájába egy napon nesztelenül beosont a Sátán, és sügött neki valamit, de hogy valójában miért jött és mit akart e földöntúli, mai gondolkodásunk szerint inkább mesebelinek, semmint reálisnak elkönyvelt lény, annak igazán csak Bulgakov a megmondhatója: ebből írta *A Mester és Margarita* című regényét, amely több mint negyedszázaddal a szerző halála után felzaklatta és meghódította a világ irodalmi közvéleményét. Századunkban talán csak Kafka hagyatéka hatott ilyen revelativan, noha a „betiltott” Bulgakov – ahogy Elbert János fogalmazza meg a Bulgakov-paradoxont az író drámáinak magyar kiadásához írt utószavában – miközben „mindig is az ismeretlenség homályába volt szorítva”, valójában „sohasem volt az ismeretlenség homályába szorítva”. Vagyis míg számos művét a siker tetőfokán levetették a színházak műsoráról, míg regényei, szatírái kéziratban maradtak, addig a *Turbin család napjai* – a legenda szerint Sztálin kedvenc darabja! –, a *Don Quijote*, a Puskin-dráma tíz-tizenöt éven át repertoáron volt. A Bulgakov-titokkal – különösen *A Mester és Margarita* megjelenése után – már tanulmányok és monografikus értekezések foglalkoztak, nem sok értelme lenne a kaposvári színház bemutatója kapcsán e kérdésnél hosszabban időznünk, bár aligha kétséges, hogy *A Mester és Margarita* a Bulgakov-oeuvre-nek nemcsak legkiemelkedőbb, hanem legtalányosabb alkotása is.

A Mester és Margaritát dramatizálni tehát vakmerő vállalkozás, mégsem a Kaposváron most bemutatott, Babarczy László készítette változat az első ilyen kísérlet: játszották Moszkvában, a Taganka Színházban, Ljubimov híres rendezésében, játszották a budapesti Thália Színházban is, s könnyen lehet, hogy további színpadi adaptációk is léteznek, amelyekről nincs tudomásunk, hisz a regény a világ legkülönbözőbb nyelvein megjelent. *A Mester és Margarita* már-már szállóigévé lett sorát, mely szerint „a kéziratok nem égnék”, sokan sokféleképpen idézték (elsősorban allegorikus-politikai értelemben, hisz a sztálini „tisztogatások” idején, amikor Bulgakovban a regény gondolata megszületett, nem volt ritka az az író, aki – mint e történetben maga a Mester – elégette saját kéziratát), de kevesen vették észre, hogy Bulgakov „fantasztikus realizmusának” kulcsa rejlik e mondatban. A Mester, a regénybeli író ír egy regényt Poncius Pilátusról és a Ha-Nocri gúnynévre hallgató Jesuáról, amelyben elsősorban a hivatalnok-Pilátus drámájára kerül a hangsúly: a római helytartó rádöbben, hogy Jesuának, a csavargó filozófusnak igaza van, mégis halálra ítéli, azaz nem mer kiállni a saját maga által felismert igazság mellett. A Mester később a tűzbe veti e kéziratot, s bár a vaskályhában lobog a tűz, a regény nem ég el: az ember alkotó fantáziája már nem „magánügy”, túlnő magán az alkotón, de hatalmasabb a hatalmasoknál is, a papírmáglyák nem képesek megölni a gondolatot. Ezért van szüksége Bulgakovnak a Sátánra, aki – Goethe szavaival – „Az erő része, mely / Örökké rosszra tör, s örökké jót művel”, ahogy a könyv mottójában olvassuk. A Sátán nemcsak a kéziratot menti meg a tüztől, nemcsak Margaritát, a Mester szerelmét szökteti meg egy Walpurgis-éj-szerű bála stb., hanem elsősorban arról gondoskodik, hogy a fantázia behatoljon az életbe, s bebizonyosodjék, hogy akár a szerelem, a fantázia is erősebb, mint az élet.

Ezért tűnik reménytelennek *A Mester és Margaritát* „lefordítani” bármely más műfajra: Bulgakov sokszorosan apellál az olvasó parttalan fantáziájára, miközben a cselekményszálát szigorú logikával szövi, s a legelképesztőbb, csodaszerű eseményeket lenyűgöző aprólékos realizmussal rajzolja meg. Babarczy László (aki évekkel ezelőtt egy Bulgakov-vígjáték, a *Biborsziget* színre vitelével már bebizonyította, hogy

érti az író világát) jó nyomon haladt, amikor a regény fantasztikumának tolmácsolását jószerivel rábízta az interpretáló együttesre, s ő maga elsősorban a cselekmény fő csomópontjait emelte ki, realista életképek füzéréként fonva őket egymáshoz. Igen ökonomikusan gazdálkodott, sikerült egy színházi estébe ügyszólván valamennyi kulcsfontosságú epizódot és szílat beleszönie, s ez már önmagában véve is öröndetes esemény. Ascher Tamás rendezése pedig erőteljes, szuggesztív, néhány pontján kimondottan virtuóz előadás, amelynek legfőbb erénye mégsem a technikában rejlik, hanem e magával ragadó, különös művészi szenzibilitásról tanúszkodó látványszínházat átszövő ihletett bensőségességben. A *Mester és Margarita*, úgy tűnik, az elmúlt évad legjelentősebb kaposvári bemutatója: a sziporkázó színpadi varázslat és a mély értelmű gondolatok e nemes ötvözetében ott az a poézis, az az átszellemültség és odaadás, amiről az együttes legigazibb produkciói megismerszenek.

De sikerült-e Ascher Tamásnak és színészeinek a bulgakovi fantasztikum megjelenítése? Nem is oly könnyű e kérdésre felelni. Az előadás mindjárt az első percekben megnyeri a nézőtér bizalmát, s így engedünk a „meghívásnak”, útnak indulunk e meglevenedő bulgakovi világba, mely – s ez minden bizonynyal sokunkkal így van – valóban hasonlít a mi saját bulgakovi világunkra, arra, ahogy a regény olvasásakor e fantasztikumot megálmodtuk; de csupán *hasonlít*, vagyis inkább illusztrálja, a gyengébb pillanatokban (például az „ördögi” petárdák robbanásakor) csak imitálja ezt, sosem képes felülmúlni. A kaposvári *Mester és Margarita* fölé bizvást kiírható lenne az ajánlás: „hommage à Bulgakov”, nem kellene senkinek se szégyenkeznie érte, egy intuitív, érzékeny rendező és egy korszerű, néhol már-már merész (gondoljunk a maga természetességében vállalt meztelenségre) effektusokkal operáló társulat nagyszerű tisztelgése ez a XX. századi világirodalom e kivételes alakja előtt. De az a meghitt bensőségesség, amit fentebb már említettünk, ennél se mélyebbet, se személyesebbet nem árul el; olyan produkció ez, ami pedig Kaposvárott ritkaság, mely elsősorban műveltség-élményből született, s így *alapvetően* másodlagos kulturális termék, akár egy Bulgakov-díszkiadás csodálatos illusztrációi. Megmaradva a bulgakovi allegóriánál, úgy is mondhatnánk: A *Mester és Margarita* írója valóban találkozott a Sátánnal, s ezt az élményét mondja el a regényben, Ascher Tamás viszont „csak” Bulgakovval találkozott, s ezt mondja el. Elmarad tehát a fantasztikum megjelenítése, ami nem lehetséges másképp, csak saját, primer létélményből, ám a fantasztikum ábrázolása oly szuggesztív, hogy aki nem olvasván a regényt, nem egészen tudja követni a kétezer évvel ezelőtti judeai história, valamint a harmincas évek Moszkvájában játszódó reális és irreális jelenetek összefüggéseit, az is a produkció hatása alá kerül.

Abban, hogy a cselekmény magva nem rajzolódik ki pregnánsan, talán némileg Babarczy dramatizálása is ludas. Mindenesetre az a jelenet, ahol a Mester a moszkvai bolondokházában elmondja Hontalan Iván megzavarodott költőnek a maga esetét, szükségyszerűen a nézőtér figyelem fellazulásával jár: egy órán át látványos, sziporkázó események sorát láttuk, s itt egyszerre a társalgási dráma hangnemében *elmondják* a sok szálú cselekmény fontos „kulisszatitkait”. Ráadásul Spindler Béla Hontalan Ivánja inkább egy vidékről felkerült, a nagyvárosban eltévedt vidéki ifjút juttat eszünkbe, nem azt a gyenge jellemű, ám dörzsölt fickót, aki mindaddig nagyon jól boldogult az irodalmi életben, amíg a Sátán ez a végsősoron íróháza fantáziájából előbújt csodalény fel nem borította a dolgok „természetes” menetét. Jordán Tamás is, aki pedig a társulat egyik legerőteljesebb drámai színésze, megelégszik az illusztrációval, persze aligha tehetne mást, s ezt impozáns szinten műveli. Kari Györgyi a Mester szerelméért az ördöggel is szövődő Margarita asszony szerepében, ha a belső átváltozást illetően némileg adása is marad Bulgakovnak, de igazi odaadással tud a szuggesztív látványszínház eleven „kelléke” lenni. Hamisítatlan művészi alázat jellemzi Hunyadkúrti György fanatikus Lévi Mátéját a betétregényben és Lázár Kati markáns Praszkovja Fjodorovnáját a reális moszkvai világban. Koltai Róbert, noha kesernyős jovialitása a „valódi” elmegyógyintézet professzor alakjához jobban illik, mégis a betétregény Pilátusaként súlyosabb; Máté Gábor is ket-

tős szerepet játszik, mindkét történetben a titkosszolgálat embere, iróniája akkor a legfrappánsabb, amikor az ördögi lények lakta lakásban, a nyomozást megszakítva, két másik társával együtt váratlanul (mondanunk se kell: ördögi szuggesztióra!) dalra fakad. Csákányi Eszter, aki eredetileg Margarita háztartási alkalmazottja, a Sátán éji bálján könnyed természetességgel válik csábos boszorkánnyá.

Színpadilag és színészileg a Sátán és az őt kísérő „különös lények” világa a leghálásabb. Wolandot, a fekete mágia professzorát Bulgakovnál ugyan több misztikum veszi körül, mint itt, ám Garas Dezső ezúttal nemcsak azt bizonyítja be, hogy a nagy mesterszínészek közül való, akinek szeme rebbenése is színpadi esemény, de teljességgel hitelesíteni tudja a maga intellektuális alkatú mágusát. Lukáts Andor Korovjovja hol narrátor, hol bűvész, hol a Sátán lovagi segédje, de Lukáts mutatványos virtuóztatásánál fontosabb és drámailag izgalmasabb a színészi jelenlétnek az a „belső” virtuóztatása, amely az állandó készenlétből fakad. Bezerédy Zoltán nem akarja elhíttetni magáról, hogy valódi kandúr, ahogy mondjuk, egy mesejátékban tenné, inkább „kandúrképű gazfickót” játszik, aki puha lépteivel észrevétlenül feltűnik és eltűnik. Lugosi György Azarellója nyers, faragatlan, vadóc, Kristóf Kata viszont Woland szobalányaként, tarkára mázolt pucérságával ugyancsak bizarr jelenség: mindketten hamisítatlan bulgakovi maskarák.

És végül a kaposvári *Mester és Margarita* igazi főszereplője: Pauer Gyula. Színházi-szakmai fórumokon, élő és sajtóbeli vitákban, különböző helyeken és különböző formában számtalanszor elhangzott már, hogy egy-egy előadásban, lévén a színház csoportmunka, hol az író, hol a színész, hol a rendező, hol pedig a tervező a „főszereplő”, ám szívesebben beszélünk irodalmi vagy rendezői színházról, színészcentrizmusról vagy (ami nem ugyanaz) sztárkultuszról, míg a tervezőt többnyire elintézzük egy-két méltató szóval. A *Mester és Margarita* igazi Pauer-színház. S a Pauer-színházban nem okoz gondot, hogy a háború előtti moszkvai enteriőrből egyik percről a másikra átvarázsoljon bennünket Pilátus kétezer esztendővel ezelőtti oszlopcsarnokába vagy a híres Koponyák Hegyére, ahol az előadás egyik leghatásosabb jelenete, a szinte-mozdulatlanságában is oly teátrális keresztrefeszítés látható; nem okoz gondot, hogy a moszkvai lakást, ahol a Sátán és serege átmenetileg tanyát vert, Walpurgis-éji bálteremmé tágítsa, vagy éppen a Patriarsie Pudrin sürgő-forgó járókelőket, a Varieté Színház színpadát varázsolja a helyére, ez utóbbi esetben természetesen a nézőtéri sorokba „helyezve” a drámabeli publikumot. De Pauer mindig invenciózus nagyvonalúsággal és aprólékos realista gonddal rendezi be a játékteret: a vaskályhában igazi tűz lobog és a Berlioz polgártárs fejét levágó villamos reflektora bennünket is elvakít. Pauernak nemcsak elhisszük a helyszínt, a tervező többet ad, mint amire tiszte kötelezi, nem egyszerűen hiteles helyszínt, a kor és a fantázia ihlette kosztümöket, a játék ritmusát lehetővé tevő, jól funkcionáló technikát: olyan segéd ő Bulgakov jobbán, akár Korovjov Woland mellett, ha kell, minden titkát ismeri, ha kell, nem tesz egyebet, mint alázattal mesterére mutat. Talán amikor az *Ördögökhöz* és az *Ivanovhoz* tervezte a játékteret, látott bele így Dosztojevszkij és Csehov lelkébe. Vagy különös vonzalom fűzi az orosz irodalom nagyjaihoz? Mindenesetre ezen az estén Pauer Gyula vérbeli mágikus színházi tervezőnek bizonyul: az előadás szuggesztivitása nagy részben tőle ered.

EGY KISEMBER NAGY NAPJA

A Pantagleize előadása Kaposváron

„Sztár vagyok, de nem ismerem a forgatókönyvet, amiben játszom” – mondja Pantagleize, a címszereplő Ghelderode „elszomorító bohózatában”. Így van, csak ugyan; Pantagleize a nap hőse lesz anélkül, hogy tudná, mi történik körülötte, vagy akár csak sejtene, hogy ami történik, azt ő robbantotta ki egy ártatlannak látszó mondatával. Ezzel tudniillik: „Milyen szép napunk van!” Amolyan előregyártott mondat, Pantagleize maga nevezi így, saját bevallása szerint minden reggel kiagyal egy hasonló banalitást, ostobaságot, közhelyet, csak hogy ne kelljen értelmes dologról beszélgetnie „a számtalan bábbal akik az utcai sokaságot alkotják.

Csak hogy az *aznapi* közhely, úgy látszik, jelszavá acélosodik azon a május elsején, amelyen a darab játszódik. Mintha vártak volna a kérdéses mondatra. Ahogy később valaki megjegyzi, „a levegőben volt”, csak ki kellett mondani. Mindenesetre a nyomában kirobban az utcai felkelés, a forradalom, mégpedig egy rejtélyes forgatókönyv szerint, amit Pantagleize, mint tudjuk, nem ismer, s nem is igen ismerhet, hiszen valójában *nincs* forgatókönyv, az események direktben – mondhatnánk, „cinéma direct”-ben –, spontán megrendezetlenséggel követik egymást. Az egész, a mozihasonlatnál maradva, leginkább egy filmburleszkre emlékeztet. Csak tragikus a vége. Pantagleize, „a nap hőse” holtan fekszik a kivégzőosztag előtt.

Michel de Ghelderode, a franciául író belga szerző még mindig meglehetősen ismeretlen nálunk. Darabjait eddig néhány amatőr együttes játszotta; a *Pantagleize* kaposvári bemutatója előtt mindössze egyszer került hivatásos színház műsorára. Kilenc drámája az Európa Kiadó gondozásában jelent meg 1982-ben. Ghelderode akkor már húsz éve halott volt, s ha túlzás is azt állítani, hogy darabjai halála óta a reneszánszukat élik Európa színpadain, annyi bizonyos, hogy jelen vannak a repertoáron. Szántó Juditnak, az író hazai szakértőjének tanulmányából tudjuk, hogy ez már életében is így volt: hol fölfedezték, hol elfeledték. Nem szenvedett huzamosabb ideig a színpad hiányától, de legjobb darabjait életének abban a rövid szakaszában írta, amikor szoros kapcsolatba került a Flamand Népszínházzal (ebből az időből, 1929-ből származik a *Pantagleize* is). Személyisége nem mentes az ellentmondásoktól. Belga létére azt tekinti sikernek, ha Párizsban játsszák; magányosan él, de számos neves, baloldali művész írja alá azt a levelet, amely utólag a náciizmus alatti meggondolatlan lépését igazolja (pontosabban mentegeti). Groteszk zárómotívuma sorsának, hogy élete utolsó évében terjesztették föl Nobel-díjra – tudta nélkül. Meghalt, mielőtt megkaphatta volna.

Életrajza a maga „eldöntetlenségeivel” közelebb visz a műveihez. Darabjainak értelmezése ma is vita tárgya. A *Pantagleize*-ben szükségszerűnek ábrázolja a forradalmat, de hebrencs szélkakasoknak a forradalmárokat. Szatirikus szemlélete egyaránt kiterjed a polgári rend képviselőire és hatalmuk ideiglenes megdöntőire. Pesszimizista-relativista világnézete moralizáló hajlammal párosul. A címszereplő ebből a szemszögből értelmezhető; az események sodrába került kisembert nem véletlenül azonosította a darab egyik rendezője a chaplini Charlot-figurával. Ahogy a burleszk-filmek Chaplinjét magával rántja egy utcai menet, úgy kapja el Pantagleize-t május elseje örvénye, amelyben eredetileg csak néző akart lenni. „Én nem veszek részt a felvonulásban, hanem kívülről fogom megfigyelni – fejti ki sztoikus magánbölcselmét –, ha ugyanis mindenki részt venne a felvonulásban, akkor nem maradna néző, következésképp az egész felvonulás elvesztené létjogosultságát. Ugyanez fordítva

is áll." A hősünkre jellemző tolerancia, amely kissé szószátyár monológjaiban nyilatkozik meg, nem működik ilyen nagyvonalúan a nap másik nagy eseményével, a napfogyatkozással kapcsolatban. A természeti tűnemény keltette spontán sötétség zornaliszta feltupírozásában ugyanis a misztikus középkor továbbélését véli fölfedezni, s minthogy szerinte az emberek a félelem miatt tömörülnek felvonuló tömegbe, a maga részéről a „szép napunk van” jelszavával akarja optimizmusra hangolni őket.

Mint látható, Pantagleize naiv szemlélődése nem nélkülözi a tisztességet és a konstruktív szellemet. Csakhogy a darab éppen a jóindulatú nézőszerep lehetetlenségéről szól. Pantagleize miután óhatatlanul belekeveredik az eseményekbe, többé már nem tud kievickélni kívülállásának szigetére; az örvény elnyeli, anélkül, hogy egyetlen percig megtagadná önmagát vagy az ügyet, amelyet csetlés-botlásai közben képviselt.

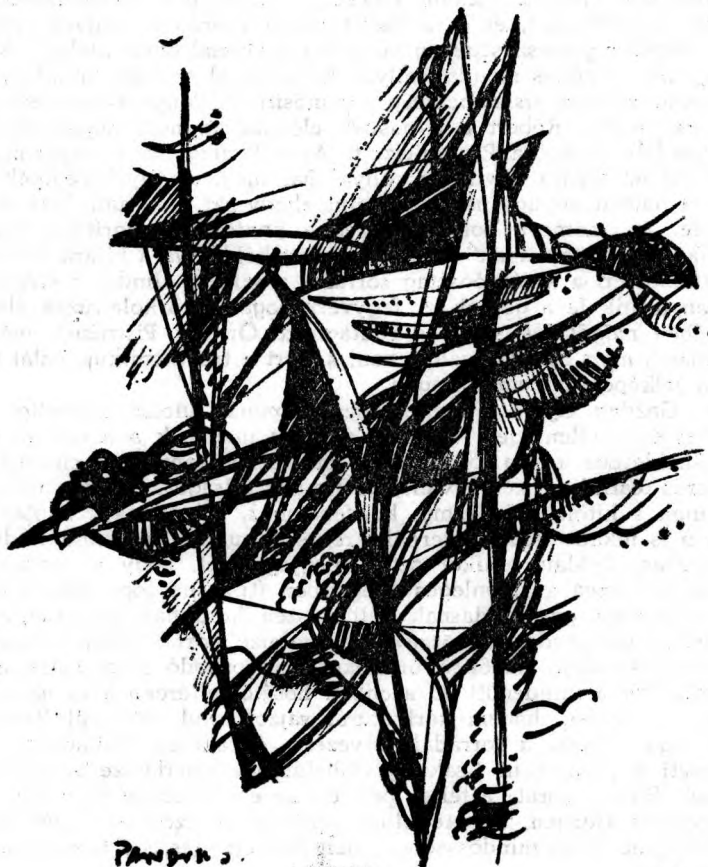
Semmi kétség, a mindvégig derűs címszereplő igaztalan halála a szerző pesszimesta világszemléletét hivatott igazolni. Csakhogy Pantagleize utolsó szavaival mégis a „jelmondatot” ismétli meg, és ez a haláltusában kipréselt „milyen szép napunk van!” a maga tragikus groteskségében némi heroizmussal övezi alakját. Nem mindegy tehát, hogy az ominózus mondat milyen hangsúllyal szól az előadásban; a végkicsengés ebben az esetben visszamenőleg is minősíti, sőt lényegében meghatározza a drámaértelmezést. Koltai Róbert a kaposvári előadásban nem magasztosítja hőssé, de nem is degradálja bohóccá Pantagleize-t. Az ő Pantagleize-e ugyanazzal a naiv hittel, ugyanazzal az arcára kövült mosollyal hal meg, amellyel végigélt pontosan negyven évet. A halálát éppúgy nem érti, mint ahogy azt sem, ami élete utolsó napján történt vele. A „szomorú bohózat” ezen a ponton szívszorítóan komollyá és tragikussá válik. Az „elvtársainak” holtteste között bóklászva a kijáratot kereső Pantagleize-t váratlanul éri a kivégzőosztag sortüze: a színész elindul a rivalda felé, és *velünk szemben* terítik le a golyók. A fegyverropogás a torkolattűzek éles villanásainak kíséretében *mögöttünk* szól, és Pantagleize Örkeny Pistijének módján még kétszer „föltámad”, mert mondanivalója van, s mert e tragikomikus, halál utáni üzenettel lép át a jelképes halhatatlanságba.

A rendező Gazdag Gyula a szépen megkomponált utolsó jelenettel feledtetni tudja az előadás egyenetlenségeit, amelyek részben magának a darabnak a számlájára írhatók. Ghelderode ugyan jól játszható burleszket kanyarít a címszereplő köré (jelenetzése erős teátrális érzékre vall), de figurái túlságosan súlytalanok, testetlenek, megíratlanok a kitöltendő drámai koncepcióhoz. Igazán csak Pantagleize „él” a darabban, s ő is inkább néhány verbális reflexió humorába, semmint drámai szituációba ágyazottan. Például amikor azt a megjegyzését, hogy az emberek fekete szemüveget viselnek ezen a különleges világnapon (ti. a napfogyatkozás miatt), valaki rögtön pesszimesta gúnyolódásnak itéli, hiszen korábban éppen ő adta ki az optimista jelszót. Ghelderode lefokozza a Pantagleize körüli világot, mintha hozzá hasonlóan „epileptikusokat, dühöngő örülteket, hangoskodó megalomániásokat, önjelölt látnokokat” látna mindenütt. Ő azonban hősetől eltérően nem naiv csodálkozással közeledik hozzájuk, hanem karikatúrát rajzol róluk. Például Rachel Silberschatzról, aki, úgy tetszik, a forradalom vezére, és akinek Pantagleize szerelmes odaadással követi a parancsait. Csakhogy Ghelderode mindössze néhány odavetett vonással skicceli föl a figurát; a teljes portrét, az emberiségbe szerelmes forradalmárnő meghatóan életidegen, szeretetteljes iróniával elrajzolt arcképét Pogány Juditnak kell befejeznie, noha mindössze egyetlen jelenetet (és egy hosszú halotti pózt) kap hozzá segítségül.

A négytagú „forradalmi vezérkar” röfre mért sorokban tán többet, annyival mégis kevesebbet, hogy ők végigjátsszák a darabot, így náluk jobban hiányzik a szerepvázlat kitöltő karakter. Még Bezerédy Zoltán jár a legjobban, aki a „jó néger”, Bimbala operettfiguráját a faji jelleg és a nyelvtörő szófordulatok segítségével könnyebben mintázza humorosra. Gyuricza István, Serf Egyed és Gőz István már csak a széles és szélelőbélű (azaz tartás nélküli) paprikajancsikat alakíthatja; az Innocenti pincért játszó Gőz István különösen nehéz helyzetbe kerül, mert róla az

utolsó pillanatban azt is megtudjuk, hogy értelmiségi, és emelt fővel vállalja a halált. A táncoskomikus-rendőr szerepe Spindler Bélától nem követel különösebb energiát.

Csalódásunkat végül is csak részben enyhíti – ha enyhíti egyáltalán –, hogy az „ismeretlen” Ghelderode egyik legjobbnak tartott darabja nem váltotta be az író hazai fölfedezéséhez fűzött reményeket. Valójában azt sajnáljuk, hogy a kaposvári színháznak ezúttal nem sikerült „fölülemelkednie” a szövegen, a maga szuverén látásmódját érvényesítenie egy jó *színházi* matériának tekinthető nyersanyagon.

Igenevek felől

igazítva szabdalva alakítva
 naponként mássá válva
 sőt
 mormolva a megjegyzendőket
 mint a zsebnótesz
 kitörlendőket elfelejtve
 és lámcsak
 beülve a volán mellé
 rutinosan fölkapatni a lejtőn
 csak a sebességváltón múlik
 s mindezeket higgadian uram
 hazaérkezni és tudomásulvenni hogy
 idegenek fogadnak
 aztán kiüríteni a lakást
 a villanyt lekapcsolni
 egyedülmaradni
 a végsőkig koptatott sötéttel
 s magunkért cseppet sem felelni
 a másnapi megvilágosodásig
 aztán zubog a víz
 megszokásból elbúcsúzni
 a tegnapi lejtőn leereszkedni

Térben is összetalálkoztak...

nem divatokkal
 csak a megszokott hajjal
 s a tövig koptatott körmökkel
 mohács nekünk eleven valóság
 kiszakíthatatlanul
 kopjafás temető és az újrakezdés lehetősége
 a gyorsan lefolyó víz megmérgettségünk
 időben elkésve talán mégsem
 elbáméskodva
 együtt jöttünk
 ha nem is azonosak
 esernyőt nem tartva
 magunk fölött
 sem a különösséget legendának
 hozzuk a barátainkat
 a sokarcúakat

*és a térben is összetalálkoztak vonulásaink
bár kitérőkkel
de hát a parti madarak is ugyanoda
ha nyár vége
vagy ha tavasz* *időközben kihullanak az elgyengültek
nekünk van még utunk
– a költészet nem kurvaságunk lepedője –*

KUKORELLY ENDRE

Néha hiszek

*Néha hiszek uram
van bennem jó adag hittan
az életet átveszem néha
ám gyakran messze pattan
olykor mulatságos vagy nekem
ahogy kiskanállal mértan
de tátva marad mégis
számtalanszor a számtan
az már dübörgés ha
négymilliárd protézis kattog
az már boldogság S akkor
kilóg meglepetten
a számból a nyelv
a számtanból a nyelvtan*

Tíz sor is túl sok, uram

*Amíg a vezető csodálkozik
félrefordul a kormány
s a csendőrség csendes utcabált rendez
Mosoly ül reményt keltő
száján és fogsora büszkén csattan
Az ember egy kicsit imádkozik
taps közben olyan-formán
hogy felváltva összeteszi a két kez
ét és széttárja eltő
kélten amitől az büszkén csattog*

LATIN KÖLTŐ A DUNÁNÁL

A XX. SZÁZADBAN

Berczeli Anzelm Károly

Herr Janus Pannonius. Szeged – így szólt a Japánból érkezett levél címzése. És a posta kézbesítette is neki. Mert mindenki tudta Szegeden akkoriban, ki Janus Pannonius: Berczeli Anzelm Károly. Az a római arcélű, düssörényű fiatal titán, akit seregestől követnek a rajongói, ha elindul szokott sétájára a töltésen, a Tisza-parton. Lányszöktető, kicsapott diák, aki gyalog járta be Itáliát, aludt annak kék ege alatt, a Colosseum tövében, a Fórumon. – S aztán itt, az egyetemen, végleg eljegyezte magát a latin szellemmel, Giambattista Vicóról írta doktori értekezését, a szellemfilozófia, a történetiség valamint a vitalizmus közös ősforrásáról. Versei az egyetem Zolnai Béla-szerkesztette folyóiratában, a Széphalomban, keltettek feltűnést, nálunk szokatlan, szinte testetlen racionalitásukkal, ilyen tekintetben messze túlhaladva a Babits-iskola intellektualizmusát is. Különösen hangzik talán, de későbbi viszonylagos elszigetelődésének, kritikái mellőzésének egyik fő oka ez a különös, majdnem elvont latinitás, a „gondolat” uralma, amit ugyan képek bizarr népi játékossága enyhít, s a rím és strófaszerkezet, ritmus szinte manírista formajátéka, hangzenéje élénkit, de lényegében éppen nem foszt meg racionalista jellegétől. Ha csak éppenséggel, mint formajáték, nem hangsúlyozza még ki is. Mindez külön helyet biztosított neki a hangszimbolista nyugatos líra után új utakat kereső, sokirányban tapogatózó fejlődésben. – S ma mégis – „Kicsoda ez a Berczeli Anzelm Károly” – fogja kérdezni a jámbor olvasó – pedig alig pár éve, hogy elköltözött közülünk. – Ja, igen az a Janus Pannonius-fordító – eszmélnék rá az irodalomban járatos kevesek. – Nemcsak fordító, de költő is, persze már jó pár évtizede messze Szegedtől, a feltápláló hűtlen édesanyjától, s az egyetemtől, a közönyösen hömpölygő Danubius mellett. Mert vándorolt ő is, mint Pannóniai János, igazi otthona neki is a latinitás volt, a napfényes Itália földje, a közömbös, ködös Danubius táján. Annak volt forradalmára: hívő, vágyó, boldogtalan számkivetettje: örök elégedetlen. Ebből született verseinek, gondolati lírájának nosztalgikus harmóniája, költészetét átható platonista melankóliája, amely olyan sajátos vonása Petrarca óta az olasz lírának. Az elérhetetlen szépség, az ideál, amely képben, gondolatban törekszik megváltani, formává, ezt a kaotikus világot. – Hamarosan konstatálni kellett, hogy korunkban alaposan megfogyatkoztak a „humanisták”, jobban mondva, a humanizmusból is politikai jelszó lett és nem annyira kulturális igény a gondolat formában kikristályosodásának tisztaságára. Ezt legfeljebb történelmi múltként találták élvezhetőnek, elfogadhatónak. Berczeli Anzelm Károlynak tapasztalnia kellett, hogy Janus Pannonius-fordításai nagyobb becsületet szereznek a nevének, mint eredeti költeményeinek makulátlan formanyelvi struktúrája. Ez némileg egyenesen korszerűtlennek tűnt fel, tünhetett fel ab-

ban a nemzedéki hangban, amelyet tudatosító kritikusai leginkább a Reviczky-líra hangulati zónájával rokonítottak. A gondolat, amely még Komjáthy után, nemcsak Ady, de Babits lírájában is, uralkodni látszott, csak úgy nyerhette el a korszerűség legitimitását, ha társadalmi-politikai tendenciózusság szolgálatába állott. Még Szabó Lőrinc is, mikor ettől függetlenül gondolati líráját, egykettőre a nem igazi, a tematikus költő, a tulajdonképpen nem is költőként, hanem műfordítóként kiváló, titkos minősítéshez jutott. Míg azután két gigantikus intellektuális költői teljesítménye, a Tücsökműve és a Huszonhatodik év, forradalmi jelentésváltozást nem hozott egész költői életműve értelmezésében, megítélésében. Neki azonban ehhez megvolt a maga robusztus alkati adottsága, s egész mások voltak a gyökerei, az alapélményei, Walt Whitman, Shakespeare, Goethe, George, Milton. Berczeli lényegében latinos katolikus színezetű alapkultúrája számára mindig idegen maradt az észak a maga zordon egzisztenciális töprengéseivel: az ő költészete nem a vívódás, hanem a megoldás költészete, csupa latinos derű, tánc – igaz, folytonosan a szakadék szélén, a mélységek felett. Korántsem leplezi le, tagadja le ezeket, de épp formajátéka bravurjaival átlebeg felettük, mint valami kötélteszt a mélységek felett. A harmónia, az ész diadalát hirdeti egy korban, amely az ösztönre esküdött és azt vallotta, hogy csupán a káoszról születnek új világok.

Nem lett volna szabad csodálkoznia azon az értetlenségen, az elismerésnek azon a tiszteletteljes hűvösségen, amely költészete, ezt a lényegében mennyei tűzijátékot, kora irodalmi közvéleménye részéről fogadja, jóformán végig kíséri. Olyannyira idegen volt annak számára, hogy tulajdonképpen lényegében nem igen érthette, méltányolhatta, miről is van szó. Úgyannyira, hogy legutóbb egyik kiadó lektori jelentése azt kifogásolta tervezett válogatott kötetének anyagában, hogy az nem egyenletes színvonalú, mikor pedig ennek a költői stílusnak legsebezhetőbb pontja épp a vele járó egyenletesség, a vers tökéletes zártágát biztosító hibátlan tökéletesség. Ezeknek a gondolati tűzijátékoknak mindenkor megoldással kell szolgálniuk, fölérve a tetőpontra, formajátékkal kell szétsziporkáznuk. S ez a bizonyos szerkezeti azonosság, a témák, a képek változatossága s a rímjáték, a tiszta rímek mindig újságként ható kellemes zenéje ellenére, bizonyos monotóniát, a biztos megoldás, a tökéletesség biztonságélményét eredményezi az olvasóban. Úgy hogy a Berczeli-versek külön-külön folyóiratban vagy napilapban kivétel nélkül mindenkor remekművekként hatnak, kötetbe gyűjtve, tematikus és formanyelvi változatosságaik ellenére, épp tökéletességüknél fogva fárasztóak, épp azonos színvonaluknál fogva. De áll ez ennek a stílusnak világirodalmi képviselőire általában. Így például a tudatosan latinos stílusra törekvő George verseire, versesköteteire. Vagy akár Petrarca szonettjeire, s a modernnek közül Carduccira, a Berczelinek oly kedves Pascolira, Ungarettire. Nem csoda, hogy oly természetes könnyedséggel tudja őket magyarul tolmácsolni. – Akár a Calderon-drámák észvesztő rím-akribiáit! – S ez már elgondolkodtató, ennek a formanyelvnek a rímjatekkal dúsitott, felcsigázott, felizzított gondolati trapézmutatványának, előszörre lélegzetállító, azután azonban a biztonság láttán megszokottá váló teljesítménynek arra való képességét illetően, hogy egyszeri, halhatatlan hangulatot, „lírai”, hangulatot tolmácsoljon. A kényes művészi tökély, amely inkább csak mintegy kioltani látszik, nem felidézni a lírának mégiscsak kötelező érzelmi spontaneitását. Mintha végig ez az egész lírai életmű egy magában meditáló, képekben gondolkodó elme különös, egységes, megszakítás nélküli életfolyamata lenne.

Amelyben nem tudni, hogy a képek szülik a gondolatot, a gondolat a képeket, de mindenesetre gondolat s kép könnyedén úszik, ring a ritmus hullámain, s a rímek sem szakítják meg ezt a finoman áradó fluidumot, csak felfelcsendülnek benne, mintegy eleve hozzátartoznak, mert keresetlenek s tiszták. Ezek a rímek, ezek a képek, ezeknek a gondolatoknak a transzcendenciával kacérkodó szubtilitása választja el mégis attól a klasszikus latinítástól, amelyhez minden romantikus elégikus – petrarkista? – modernségre hajlamosága ellenére Janus Pannonius még mindig tartozik: a rímek formajátéka s vele szervesen egybekapcsolódó képek tarkasága, s a gondolat metafizikus, új tér- és időérzéssel számoló transzcendensbe szárnyalása – amely azonban nála elegánsan, könnyedén, mindenkor formális zárt rendszerben kapcsolódva egybe, nem csattanóként, hanem megoldásként, szükségképp immanenciában szolgál azzal. Ez volt ennek az új latinos – de új-latinosságában mégsem olaszos és nem is franciás stílusú költészetnek a varázsa.

A szenzualitás hiánya az, ami elválasztja tőlük, mert általában ez a latinos franciás babitsi iskola hívei lírai stílusának – Radnótiénak és Sárköziénak is – egyik fő jellemző sajátja. Ez az impresszionista hedonista dekadens örökség, amely ott kísért még József Attila naturalista realizmusában is, Berczeli stílusától teljesen idegen. Érdekes módon ennek a csupa temperamentum, robbanó indulat feszültségében élő egyéniségnek a költői megnyilatkozásaiban a vérré vált kritikai ízlés, a ráció az uralkodó, ez teszi testetlenné ezeket az érzékletes képekben bővelkedő költeményeket: a tiszta gondolat uralma ruhazza fel átlátszó üvegtesttel. A Berczeli-vers mindent kimond. Talán ezért fogadják annyian hidegen, jobban mondva, találják hidegnek. Pedig ez a kristály izzik, a szellemi intenzitás magas hőfokát őrzi, azt sugározza. A gondolat a legmagasabb hőfok a lírában is. Szabó Lőrinc csúcsteljesítménye, a Huszonhatodik év beszél erről legmeggyőzőbben. Igaz, hogy a Szabó Lőrinc-gondolat nemcsak esztétikai, de érzéki is: vergődve születik a versben; Berczelié játékosan, könnyedén, készen, nem tudjuk, nem lehetséges megállapítani, hogy mi volt előbb, melyik szülte a másikat, a kép a gondolatot, a gondolat a képet, de egyiket se, sohase a rím, mint nem egyszer a legkitűnőbb nyugatos lírikusok – így nemcsak Tóth Árpád, de Kosztolányi – versstruktúrájában is, tettenérhetően. A Berczeli-vers készen látszik kipattanni, mint Athéné Zeusz fejéből. Ellenállás nélkül, anélkül, hogy együttalkotó közreműködésünket provokálva válna élményünkkel, ajándékba kapjuk. Így azután a laikus kritikus előtt – s mennyi az ilyen – abba a gyanúba kerül, hogy puszta versifikáció; nem történik benne semmi, a sima folytonosság üres látszatát kelti, épp úgy, mint egy bizonyos kritikai irányzatosságban a Petőfi-vers, az Arany-vers struktúrájával szemben, ilyenek minősült; pedig maga Arany mindenkor nagyonyis jól tudta, mily gazdag művészi jelentés, természetesség által észrevétlenné vált gazdagság rejlik ebben a szép, naiv, átlátszó könnyedségben, raffaeli bájban.

Nem mintha a Petőfi-vers struktúrájával azonosítani akarnánk a Berczeliét, bármennyire rokonnak vallja is az övével szellemét. Petőfi világa, a verseiben rejlő világnézet, valóban a *naiv* költő, a naiv költészeti világa, a Schiller értelmében *naiv* génusz csodája. A Berczeli-vers minden csak nem naiv, harmóniája ellenére keserű és modern, éppen ezért figyelemre méltó és rejtélyes és sohasem ex machina-szerűen kipattanó, hanem szükségképpen kiteljesedő a meglepő megható harmóniája.

Emellett ez a latinítás nem annyira dunántúli, mint például Babitsé vagy Illyésé, hanem sajátosan szegedi, tisztáji. Nem Nagyvárad ez. Nem

annyira kereskedő, mint inkább lateiner, ügyvéd, orvos szabadkőműves-nagypolgársága nem üti rá szellemiségére a bélyegét. Inkább ez kerül maga is hatása alá e tanya-város különös népi katolicizmusának. A latinitásnak az a különös népi változata, amit az ő költői stílusa képvisel, ennek a képnelvben kifejezésre jutó babonás népi misztikának a figyelembe vétele nélkül ki-elégítően meg nem fejthető. Innen lázadó költészetének kötelezőül érzett harmóniája, miszticizmusa, népi képzeletre valló játékosága – amely végső soron idegen magának a városnak vaskos realitásokra épülő zsíros elégedettségű lelkihangulatától. Szegedi tárgyú regényeinek differenciált lélekrajza éppúgy, mint színműveinek szellemi dinamikát igénylő pirandellói gondolatakrobatikája, s még inkább az ezekkel oly rokon gondolati líra sugárzó transzparenciája. Alkotásai mégis teli helyi, táji elemekkel, benyomásokkal, motivumokkal, társadalmi-gazdasági problémákkal. Hüen tükrözik, hogy a szegénység tája is ez, amint ezt Tömörkény karcolatai és Juhász Gyula egész lírája is vallja, tanúsítja. – A magyar ellentmondások különös vidéke. – Berczeliék számára az ellentétfeszültségeknek ez a szikrázó paradoxája már gondolati elvontságúvá izzott. Innen Radnóti és József Attila keserű iróniája, s részben innen Berczeli verseiben kép és gondolat egybeszővődött paradox tánca, amely épp értelmességével oly rejtélyes, mint maga az ellentmondásokban gazdag, érthetelen valóság – amely képpé oszolva nagyon is rokona a Semminek. A testetlen ráció, a testetlen képzelet nagyon könnyen kiköt a Semmi partján:

A Költő áll a dolgok kezdetén:
szavak varázsa, titkos mágia,
és képzeletben alkotott világ –
De aztán bomlik mű s remény

Többet lát? Meglehet, hiszen
most kezdi csak felfogni a Valót,
mely nem szegényebb, mint a képzelet –
A mítosz, mely fénylett a semmiben
s a tényeknél elringatóbb,
az Agy hűvös szavára szétesett. –

A Berczeli-vers szokott paradox képindítása, amely azonban mindig megoldásra tör:

hamisan cseng a költő szózata:
a Mérnök műve az új költemény

Költő és Mérnök: két határ – A kezdet és a vég? ... „Lehet, hogy állomás csak, nagyszerű nyitány” – feleli rá. Mindenesetre a régi istenek alkonya: jön az istendöntő új Titán, a Homo Faber.

Ez a képszülte gondolat, gondolatszülte kép transzparens szikrázás talán legjobban tettenérhető a *Tárgy s Alany* szinte bolzanói racionalitású és mégis mítoszba hajló elemzésében:

Figyelni kezdtem önmagam –
Így lettem Tárgy s Alany –
Jaj, így hasadtam kétfelé,
és lett a jobbik rész az – ördögé –

Tárgyként vígan, öntudatlan élt, „mint a bimbó, mely csak feslik és kipattan” – alanyként komor, békétlen, néha szorgos, számol, mér, kívül-belül, „elégedetlenül, pusztítja azt, mi végre teljesül”. – S ez a folyamat, ez a polaritás nem egyéni – kozmikus sőt transzcendens érvényű: ez derül ki a záróversszakból, amely felé a kép- és gondolatsor halad:

És így van isten is, kit megszülttem magamnak,
hogy utamon bizton haladjak,
s legyen, ki ösztönöz –
De sorsunk is közös,
mert ő is alkotott velem,
felbuzdulva az öntudatlan ihleten,
de mihelyt eltűnődött művének hiányán,
máris kivált szent lényéből a sátán.

Ebben a költői művi struktúrában talán a tökéletes művi lekerekítettségénél is figyelemre méltóbb maga a képracionalitási folyamat, amint a gondolat szüli a képeket és a kép szüli a folyamatot s ez a teremtő dialektika meghozza szinte automatikusan a kifejeletet. És ez a Berczeli-vers jellegzetes tipikus szerkezete, jobban mondva belső dialektikája, amely automatikusan látszik szülni az alkotást, a készet.

Kell a kép, a jelkép, ha nincsen Isten s istenek – vallja. Kell a jelkép „vagy tán csak Példakép, / fogantyú, nézőpont, ahonnan e / világ ijesztő s képtelen szerkezete / még egyértelmű és nem hullik szerteszét”. Jelkép? De mi? – kérdezi. Ház, Fűszál, Virág – bármi. – Akár a kopár mészkőtalajon is kihajtó Fa, amely csodamódra ott is nő, lombot hajt, „mert megkapaszkozik”:

S a sziklát hálóként befonja gyökere,
mert élni és virulni kíván annyi ág!
Tanulj a Fától, mely nem hull a mélybe le,
s istent gyanítva benne, így áltasd magad tovább!

Ez a kiábrándítónak tűnő pesszimizmus épp a maga dialektikusságában aktívista dinamizmus, amely Giambattista Vicótól kezdve uralkodó az itáliai újlatinság gondolatvilágában, amelytől idegen minden fogalmi elvontság: nem a gondolat, hanem a gondolkodás maga a szellemi lét lényege; az emberiségre nézve a történetiség, a fejlődés, haladás végtelen távlata:

Az Igazság nem győzhet, ostobák,
megállna akkor menten a világ,
megállna minden, ami alakul,
és csüggné némán, mozdulatlanul.

Az Igazság: halál, s ha győzni fog, / nem lesz már élet: küzdelem s titok /
– Mint holt, ki célt ért, minden szétesik . . .

Hazudj hát, ámíts s tévelyegj tovább,
az Igazság csak szürke porkoláb,
s mit ünt kezével nyújt, de szűkre szab,
ó ember, bátran toldozd meg magad.

Az Igazság csak gép, vak óriás,
barmok törvénye, számtan, semmi más,
s ha ember lettél, legfőbb érdemed,
hogyan tudod ezt, de jól elleplezed.

A tudatvalóság átvilágíttóságának költészete, amely tisztában van a végső határokkal; élesen bontakoznak ki ebben a tudatstruktúrában jelentkező világképének a körvonalai – amihez viszonyítva a nyugatos babitsi intellektualizmus még csak szenzualista, szimbolista romantikus öncsalás, illuzionista világkép.

Ez a tudat képekben gondolkodik s képjáték így számára a világ:

Elmerülök magamban,
s jaj, a mélyben iszap van.
Túrom hát az iszapot
s kis kagylóra akadok.

A cselekményképsor ekként folytatódik: amint megfogná a kagylót, hogy fölvigye, látja, hogy a szíve. – Fölnyitja: az élete alszik benne. – Minősíthető ez allegóriává szélesedő metaforikus képnyelvnek?

Szólítgatom, kár érte,
alszik, mint egy tündérke,
gyöngyház-ágyban, gyanútlan,
egyre sűrűbb iszapban.

Képek, rím, ritmus, gondolat mélytudat sugallta egysége. Sejtetem, mélytudat sugalma, amely formát öltött, misztikus és világos formát. Misztériuma épp a világossága, mint a tudatnak. Mert ez a képjáték minden játékossága ellenére sem illuzionista, szigorú a belső logikája, nagyfokú a zártsága, nem tűr semmi bizonytalanságot, zavarosságot, értelmetlenséget. Legfőbb törvénye a világosság – a latinság:

Ó latin génusz, te világos, te tiszta,
hozzád eseng e zűrös, mostoha
Európa árván töprengő fia,
mert míg kristály vized habzsolva issza,
torkán akad korának durva piszka,
s úgy érzi, meg kell fúlnia –

Harmóniák világa, egyre ritkább
arányos formák képen palotán,
melyekből szépség árad, szent s vidám –
Torz fájdalmak még nem csúfitják,
nagy műveid, derűs latinság –
Ó Raffael, ó Tizián –

S mindennek a reprezentánsa a quattrocento, Firenze, ahol a táj kép, és a kép élet, szépség és valóság:

Így kellene egy kissé hinni még,
de látni már, hogy szép a táj s vidék

hogy van patak, hegy-völgy és fű, fa, gyík –
Így kellene alkotni, így!

Nem hinni örülten, vakon, hogy értelmét veszítse, ami van. Víziókba veszve, legyenek bármi szentek is azok. – Hanem épp ellenkezőleg,

... úgy mint itt e képeken,
az éltető, eszmélő reneszánszban
elől jelkép vakít s a menny,
s megváltás, a megmagasztosult tetem,
de hátul már bujálkodó tavasz van –

S a földre szállott Mária körül

ezer szín s árny jelezze,
hogy hősi sors csak fiának keresztje,
s nincs semmi halhatatlanabb,
mint ott a völgy, a hegy s a bujkáló patak,
a mindenkor megújuló világ –

A vers címe *Quattrocento* s a költő kivételesen jelzi, hogy Firenzében írta. Ez az ő lelkének hazája, Firenze, a quattrocento, amelyben minden gondolat és kép. *Casa mentalis*, mint Leonardo számára a festészet: az ész dolga, agymunka, puszta ész. A mélytudat, a szenvedély, a szenvedés, az érzelem homályos mélyvilága gondolati formává tisztulva jelenik meg, a költészet a ritmusban; szüli a képeket, szökell a strófafordulatok rímjátékán előre, egy talán fájdalmas, kiábrándult de ilyenténként is formailag egyaránt zárt kerekdedséget biztosító – mindkét szempontból „harmonikus” – megoldás felé. A homály, a rejtélyes mélység világa verseiben átlátszó zenei formát ölt. Megborzongat, vonz és megnyugtat, mint Chirico képein. – Nem véletlen, hogy barátai köre, nem annyira írók, költők, a hangulat, az érzelem emberei, hanem festők, és pedig a római iskola képviselői: Aba Novák Vilmos, Molnár C. Pál, Kontuly Jenő, Gáborjáni Szabó Kálmán s a grafikus Buday György. Ők illusztrálják versesköteteit. Soha versek, verses kötetek ilyen rangos művészi galéria által nem jelentek meg képekben. Költő sem volt nálunk még ilyen mértékben fogékony a képzőművészet iránt. Radnai Béla a jeles műgyűjtő, akinek vedéglátó asztalánál a kor élvonalbeli költői majd mind megfordultak, megfigyelte, hogy közülük szinte egyetlen egy se méltatta pillantásra sem a jórészt kortársi festők válogatott remekműveitől roskadozó falakat, Szőnyi, Bernáth, Czóbel, Aba Novák, Egry mesterműveit. Berczeli Anzelm Károly szerény otthona maga is műgyűjtemény volt. Művészi képek között érezte jól magát, mint izzig-végig reneszánsz ember. Műtárgyak között. Érdekes módon, nem is emlékszem lakása könyvespolcaira. Ekként volt ő poeta doctus: a szem, a formák, a formákat öltött gondolat embere.

Ekként világnézete Giambattista Vicótól és talán Giordano Brunótól determináltan az aktivizmus és esztétizmus különös ötvözete. „Minden, mi itt emészt, zabál / s hogy éljen, öl... százarcú halál, mely les reád mindenfelől... Ó hidd el örült műve ez! / De műremek!” – S maga e képekbe me-

nekülő filozófiai pesszimizmus sem kétségbeejtő; enyhíti az, hogy nem dogmatikus, merev: a gondolat a gondolkodás örök dialektikus élete, mozgása, akármilyen különösen hangzik is, épp az, hogy vajúdás.

Mindig mást hittem én igaznak,
s büszkélkedtem, ha többen rám szavaznak –
S most itt állok, oly bambán, mint soha:
kinek lehet hát végső igaza?

Vagy így, e válságos, nagy ritka percben,
vajúdik eszmélkedve tán a szellem,
hogy túl a fogható valón s a testen
egy léttelen létű istent teremtsen?

Ez a valóság rejtélyeit gondolatban, képekben rögzítő és feloldó aktivista esztéta világkép szükségképpen el kell hogy jusson az emberi lét, az emberi valóság egyik legtitokzatosabb, mert harmóniát biztosító ellentmondásához: a férfi és női létprincípium polaritásos egységéhez, amely végső soron az életet, az élet áramlását biztosítja. A férfi az alkotó: a Homo Faber. – „A nő beteljesül magában, / szül és megoldja sorsa terveit, / a férfi formál...” – Sapphó, míg nőként férfi volt, remekműveket alkotott, de amint nővé lágyult férfi iránti szerelmében – csak sírt és elnyelte őt az ár. – „A nő jelkép. A szépnem... / Sugárzik bőre tompán – / Áhítat sejlő udvara – / Nem tükröz semmit, / ő a fényforrás maga, / s világít vágyunk horizontján –”

Nem sír, nem mosolyog –
Nem hús, se márvány,
s mint áttetsző titok,
úgy imbolyog
álom s való határán –

Nincs más isten, csak ő –
Faragja és mintázza a botor
s a lángeszű is árván –
Fényétől menny a hegytető,
s a völgy árnyékától pokol –

Földből lett földöntúli bálvány –

Feltűnhetett ezekben a keresztény misztikától is áthatott, de lényegében mégiscsak szükségképpen pogány latinitású megoldásokban ismételten felbukkanó „isten”-fogalom: mint alkotó, teremtő princípium, mint funkció, mint „jel” vagy „jelkép”, „ember-alkotta alkotó” / „kit megszülettem magamnak, hogy utamon bizton haladjak” / – Legyen „hősi sors csak fiának keresztje”, így kellene még „kissé hinni még” túl a fogható valón... „egy léttelen létű istent” teremtve. – Szükségképpen felbukkanó, jelentkező megoldásként, hogy a maga paradoxijában funkcionáljon: mint teremtetten teremtő, a természeténél fogva alkotó, a teremtő férfi projiciált, magán kívüli célja. – Talán a nő? – döbben rá esztéta aktivista dialektikája – a nő, az az önmagának elég létező, akinek elég csupán léteznie, hogy sugározva hasson. „A fényforrás maga.” – Venus és Diana... Magna Mater... Magdolna és Madon-

na, korok és vallások szerint, most a XX. század racionalista terminológiájában megfogalmazva, de lényegében még mindig az olasz reneszánsz életérzésével s az alsóvárosi Fekete Mária, a Havi Boldogasszony temploma tövében...

Berczeli Anzelm Károly a korforduló vízvázalasztóján olyannal néz szembe, ami fölött költőtársai egyszerűen napirendre térnek: két világ határán Janus-arcú ez a költészet. S innen közöttük elszigeteltsége, magányossága. Olyan magányosság ez, amely nem menedék, nem védő magányosság, mint a preromantika, a szentimentalizmus, rousseau-i magánya, amely Csokonainak és Berzsenyinek kínálkozott. Az aktivista gondolat modern világképe nem ismeri az elbújást, a zárt horizontot. Hiába menekül a költészet, művészet lekerekített zárt formáihoz, azok harmóniáját nem érezheti természetes köntösének. Nem lehet zárt formában lekerekíteni... Épp e megoldás képtelensége – dialektikus modern gondolat és klasszikus zárt forma – paradoxáiba fog torkollni. Így szüli szükségképpen egyik vers a másikat. Innen Berczeli életművében az a jelleg – mintha e versek egy képekben gondolkodó fő folyamatos meditációi lennének, egy szükségképpen magányos lélek soliloquiái. Végletekig őszinte, de befeléforduló, ekként tárgyasult, egyáltalán nem külvilágnak szánt költészet. Kagyló belseje. S benne a tenger nyugtalansága. Berczeli hatalmas lírai termése a zárt formában helyét nem találó gondolat szárnyacsapkodása. A modern tudomány zárt horizontot nem ismerő, lényegében agnosztikus világnézetére esküszik – s ez ellen a művészet zárt formáihoz menekül világosságot és harmóniát igénylő racionalitása. Innen ennek a költészetnek minden harmonikus formatökélye, „zártága” ellenére a költő versről versre továbbhajszoló izgatottsága. Az a modern világképre jellemző paradoxia, amely egyszerre vonzó és nyugtalanító. Végeredményben a végtelen felé törő tartalomnak – gondolatnak – s a klasszikus, zárt formának az a feszültsége, amely oly jellemző az új-latin líra modernségére, arra a modernségre, amit Mallarmé után – Góngorához visszanyúlva? – nemcsak Lorca, Guillén, de, s talán elsősorban, Valéry is képvisel.

Berczeli nehezen viselt „magánya” a Duna táján, nemcsak Janus Panoniusé, a latinos műveltségű emberré a barbárok földjén – mélyebb annál: a modern líra artisztikuma, a dinamikus gondolat és az esztéta megoldás összeférhetetlensége jut kifejezésre benne. Ez szüli szakadatlan megújuló kísérletként a versek végtelen láncolatát s az irodalmi közvéleményben velük szemben egyre fokozódó bizalmatlanságot: a modern költőnek azt a magányát, amit Hugo Friedrich olyanként jellemez, hogy „a modern költő magára maradt a nyelvvel.” Ami érdekes és érthető módon az új-latin lírában formabontásban, formanyelvi forradalomban jutott kifejezésre. Amitől viszont Berczeli reneszánsz harmónia-igénye végképp idegenkedett. Ezért kellett ennek a költészetnek a kaosz korában s itthon, a kaotikus gondolatok hazájában szükségképpen magányossá válnia. Innen elszigeteltsége, szépségének szinte tragikus meddősége. Kielezi a modern életérzés paradoxáiját, lényegében anélkül, hogy azt valamely érzelmi hangulatban fel is oldaná. Léptenyomon istenséget keres az istenek alkonyában, a kötött formára esküszik egy világképben, amelyben a gondolat mindent felbont. Valóban két kor határán, világnézetek vízvázalasztóján áll – s nem tartozik egyikhez sem –, innen költészetének otthontalansága.

BESZÉLGETÉS ENYEDI GYÖRGGYEL

„Az ember teljes gazdasági-társadalmi tevékenységét – írja Enyedi György tanulmánykötete bevezetőjében – *térben* is megszervezi. E térbeli szervezési formák egyidejűleg fejezik ki az adott társadalom céljait, a természeti környezet fizikai tulajdonságait és a társadalmi környezet történelmileg kialakult formáit. A társadalom térrendszerét fenntartó energiaforrás a népesség, a termékek, az információk szüntelen mozgása. Ezt a mozgást *térhálózatok* (pl. vasúti hálózat, telefonhálózat) közvetítik: a hálózat vonalainak találkozásánál *csomópontok* alakulnak ki. E csomópontokba települ az ipar, a nem termelő népesség jelentős része. A csomópontok különböző jelentőségűek, a fontosabbak irányítják, vonzzák a kisebbek gazdasági-társadalmi mozgását. A csomópontok *hierarchiába* (a településhálózatba) rendeződnek. Végül az eddig felsorolt térelemek mind beágyazódnak a társadalom által használt *területekbe* (amelyet főleg a mező- és erdőgazdaság hasznosít).”

Ebben a „környezeti nagrendszer”-ben négy nagy vizsgálatkört jelölt meg kutatásainak célja illetve témái gyanánt: „1. a földrajzi környezet és a társadalmi fejlődés kapcsolata; 2. a mezőgazdaság területi rendszere; 3. a településhálózat átalakulása; 4. a területfejlesztés (regionális fejlesztés) kérdései.”

– *Professzor úr, hogyan, milyen inspirációk nyomán jutott éppen ezekhez a kérdésekhez? Hogyan indult el általában kutatómunkája, hogyan és miért fordult ezekbe az irányokba? Ki voltak (ha voltak) példaképei, tanárai, mesterei?*

– Közgazdasági egyetemet végeztem; közgazdász-diplomám van. A tudományos pályámat pedig lényegében a geográfia berkeiben jártam illetve találtam meg. Ez már magában is mutatja, hogy a kutatási területem több diszciplína vonzáskörében, több szakterület kapcsolódásával formálódott: a földrajz, a közgazdaságtan s később a szociológia között. Így alakult ez már az induláskor.

1949-ben iratkoztam be a Közgazdasági Egyetemre, nem nagyon tudván, hogy ott valójában mi vár rám. De találkoztam ott hamarosan egy inspiráló egyéniséggel, Markos Györggyel, aki akkor a Gazdasági Földrajz tanszék frissen kinevezett vezetője volt. Nagy lelkesedést tudott önteni tanítványaiába; ösztönözni tudta őket, hogy törekedjenek, s próbálják meghódítani a világot maguknak. Az ő személye igen erősen hatott témaválasztásomra; de egyáltalában arra is, hogy kutatással kezdtem foglalkozni. A diploma megszerzése után az első esztendőben több munkahelyen dolgoztam; ebben elég sok véletlen is szerepet játszott. Azután 1955-től 1960-ig öt éven át az Agrártudományi Egyetemen működtem, majd 1960-tól 23 esztendőn keresztül az Akadémia Földrajztudományi Intézetében.

Kezdetől foglalkoztatott a területfejlesztés mint gyakorlati illetve tervezési probléma, és ugyancsak kezdetől érdekelt a földrajz és a társadalom kapcsolatának az értelmezése. Egy ideig hivatalosan agrárközgazdászként dolgoztam, innét adódott a mezőgazdaság iránti vonzalmam. A településhálózat átalakulásának a kérdései csak úgy egy bő évtizede vagy másfél évti-

zede foglalkoztatnak. Kutatói pályám ilyen alakulása megfelel nagyjából annak a regionális fejlődésnek, ami hazánkban végbement. Az ötvenes-hatvanas években ugyanis feltűnő és nyilvánvaló területi különbségek voltak az ország nagy tájai között, mint például az Alföld és az Északi Iparvidék, vagy a budapesti agglomeráció és Délnyugat-dunántúl között; érthető hát, hogy első sorban a területfejlesztés kérdései érdekelték. A hetvenes évektől kezdve aztán fokozatosan mérséklődtek a nagy régiók közti különbségek, és a területi egyenlőtlenségek inkább a településhálózat egyes elemei közt váltak szembe-tűnővé, s hívták fel magukra a figyelmemet. Röviden azt mondhatnám, hogy kutatói pályám során mindig a társadalom térbeli szervezetével foglalkoztam, kezdetben inkább a termelési oldalról, később a társadalom egész tevékenységére figyelve, mert meggyőződéseim, hogy a társadalmi folyamatok, amelyek egy ország vagy egy megye vagy akár egy város konkrét fizikai környezetében játszódnak le, szükségképpen módosulnak ennek a környezetnek a hatására, óhatatlanul alkalmazkodnak hozzá. Nem elég tehát egyszerűen földrajzi eloszlásról beszélni; az urbanizáció például másképpen játszódik le az Alföldön mint Észak-Magyarországon. A társadalmi folyamatok és változások sohasem valami absztrakt légüres térben zajlanak le.

Mesterekről és példaképekről volt szó az elébb; a már említett Markos Györgyön kívül éppen azért is említhetem ebben az összefüggésben Erdei Ferencet, mert az ő hatásának köszönhető elsősorban, hogy érdeklődésem jókor és egyre intenzívebben a szélesebb értelemben vett társadalmi problémák felé fordult. Hatottak rám természetesen mások is, hazaiak csakúgy mint külföldiek, de Markossal és Erdeivel személyes tanítványi-munkatársi kapcsolatba kerülhettem, ezért csak róluk beszélek. Erdei Ferencet fiatal kutatóként ismertem meg. Figyelemmel kísérte első publikációimat, s bár az intézetében közvetlenül nem dolgoztam, részt vettem sok általa vezetett munkában. Az ő széles látóköre, s kivételes érzékenysége a magyar fejlődés jellegzetességei iránt, azt hiszem, jelentősen hatott pályámra.

– Tán neki tulajdonítható a falu-kérdés előtérbenyomulása is kutató-munkájában?

– Részben. Tegyek itt mindjárt hozzá, hogy jóllehet településtudományi munkásságom jórészt falvakkal foglalkozik, magam városi ember vagyok. Egy időszakban azonban, a hetvenes években mindenképpen, úgy láttam, hogy falvaink sorsa fontos egyenlőtlenségforrássá vált. Márpedig én mindig az egyenlőtlenségek felismerésének és oldásának a lehetőségét kerestem. Egyenlőtlenségek különféle módon keletkezhetnek; hol az iparosításban jelentkeztek, hol a települési életkörülményekben, hol a társadalmi esélyek különbségeiben. Ezért figyeltem én annyira a falusi fejlődést a hatvanas évek végétől. Megfogalmaztam abban az időben egy hipotézist a „lassuló városnövekedés”-ről – akkor még szokatlanul újként –, és ennek a kimunkálása tárta fel tulajdonképpen egy új város-falu kapcsolat konkrét lehetőségeit.

– Innét ered hát Falvaink sorsa című nagy sikerű „Gyorsuló idő” kötete, amit nyilván az inspiráció nyugtázásaképpen ajánlott Erdei Ferenc emlékének?

– A falu megismerésében persze szerepet játszott agrárközgazdász múltam is. És nemcsak Erdei, hanem az egész harmincas évekbeli falukutató-irodalom, beleértve az akkori „Magyarország felfedezése” sorozat köteteit is. Ezt az egész irodalmat az ötvenes évek elején afféle „tiltott gyümölcs”-ként roppant érdeklődéssel olvastam.

– *Hogyan hatottak Professzor úrra a harmincas évek egyéb törekvései? Mondjuk Mendől településföldrajza?*

– Ismertem természetesen a háború előtti honi földrajztudomány értékeit, Mendől Tibor vagy Teleki Pál munkásságát. Ezek azonban nem igen feleltek meg az én érdeklődési irányomnak. A harmincas évek honi településföldrajza – aminek kiváló képviselője volt Mendől – nagy figyelmet fordított a településekre mint térformákra, s bár a formák persze mindig tükröznek történelmi folyamatokat, nem szolgálnak – legalábbis szerintem – kielégítő magyarázatul a társadalmi tartalomhoz. Így például azok a faluformák, amelyek nálunk mondjuk a koraközépkori német faluformáknak felelnek meg, keletkezésüket tekintve egészen más jellegűek, hiszen többnyire telepített falvak, nem eredeti formák. Könnyen félrevezető lehet tehát a településnek táj-elemként való fölfogása. Ezt a formalizmust úgy hiszem Prinz Gyula képviselte inkább; Mendől a maga funkcionális település-alaktanával sokkal korszerűbb nézetet vallott, de engem inkább a településhálózat, tehát a települések térbeli kapcsolatrendszerére érdekelt, és kevésbé foglalkoztam a települések belső szerkezetével.

– *De nem volt-e a maga módján valamiféle „formalizmus” az is, ahogyan az ötvenes-hatvanas években a vezetés és a tervezés figyelme az egész településhálózathoz csak a városokra sőt azok közt is inkább csak egyes kiemelt városokra koncentrálódott? Mindenesetre Professzor úr településhálózat-felfogása ettől is erősen eltér?*

– Igen, szerintem a településhálózat egyfajta élő szervezet, amely különféle funkciójú részekből épül fel. Nyilvánvaló, hogy a város szerepe más és sokoldalúbb mint a falué, de a szerepkörük különbözteti meg őket egymástól. És ezek a szerepkörök kiegészítik és feltételezik egymást.

– *Így látta ezt Erdei Ferenc is, és ebben az értelemben vázolta „Város és vidéke” kapcsolatát?*

– Igen, természetesen. Ilyen értelemben a város fejlődésének vidékében kell gyökereznie. Persze nem a „gyökér” szónak abban az értelmében, hogy kiszívja a nedveket, hanem hogy a város kölcsönhatásban együtt él és fejlődik vidékével. Ami persze nem azt jelenti, hogy a városfoglalomnak ne lehetnének különleges igazgatási, építészeti, meg egyéb szempontjai is.

– *A területfejlesztés kérdéseit mintha mindig „felülről” közelítenék meg, a városok és metropoliszok felől. Professzor úr munkássága viszont azt mutatja, hogy legalább ilyen fontos „alulról”, a faluk sőt tanyák felől vizsgálni a területfejlesztés és térszervezés problémáit?*

– A magyar településpolitikai a hetvenes években eléggé városcentrikus volt. Voltak ennek objektív alapjai is, nevezetesen csak ekkorra alakult ki a korszerű magyar városhálózat. Mindenképpen eredményeül kell ennek a várospolitikának betudni, hogy viszonylag széles városhálózat épült ki az országban. Csökkentek a városhiányos területek. Ez pedig mindenkinek érdeke, hiszen városi szolgáltatásokhoz manapság mindenki hozzá kell jusson, falusi lakosok is. De voltak a városközpontúságnak politikai hagyományai is, méghozzá nemcsak újkeletűek. Akadtak persze utóbbiak is, mint például az ötvenes évek szektás bizalmatlansága a faluval szemben. Valójában azonban sokkal régiebb folyamatról van szó. Már amikor az 1860-as években megszűnt a nemesi vármegye, s kialakultak a korszerű közigazgatás keretei, már akkor jelentős különbséget tettek község s város, mint igazgatási egység között,

a község hátrányára. De tudjuk jól azt is, hogy a felszabadulás után a „korszerű” sőt a „szocialista” jelentése azonosult az „iparival” és a „várossal”, s jóllehet a politika a falu és a város közelítését fontos céljaként hirdette, a valóságban a falun élés egy sor – eléggé ismeretes – hátránnyal járt.

– *Általában: a regionális fejlesztés meghirdetett célkitűzéseit mintha gyakran megkontrázná a gyakorlat? A térszervező erők úgy látszik kibújnak a „centralizáció-decentralizáció” egyszerű skémája alól?*

– Nos, az 1971-ben megfogalmazott hivatalos településpolitika mégis jelentős eredménynek nevezhető abból a szempontból, hogy ez volt az első átfogó településpolitikai terv. Azelőtt csak néhány részintézkedés történt, mint mondjuk Budapest növekedésének a mérséklése, vagy a tanyák felszámolási kísérlete. De ez az első településpolitika általános célul tűzte ki a különböző településtípusokon élők életkörülményeinek a közelítését. Ez pozitív vonás volt. A valóság azonban városközpontú fejlesztést eredményezett, mégpedig nemcsak a településpolitika, hanem a hetvenes években erősen érvényesülő szervezeti centralizációk miatt is. Ezek elemei közismertek: igazgatási összevonások, termelőszövetkezetek összevonása, általában a helyi szervezetek nagyobb egységekbe integrálása. Mindez a falu fejlődése szempontjából kedvezőtlennek bizonyult. Végezetül objektíve városérdekű fejlesztéseket kényszerített ránk az infrastruktúrafejlesztés általános elhanyagolása is. A nyolcvanas évek elején a központi költségvetésből a megyéknek juttatott településfejlesztési eszközöknek 70–75%-át az ún. „célcsoportos lakásépítkezések” kötötték le, ezeket – lakótelepek formájában – nyilvánvalóan a megyeszékhelyeken s talán még egy-két nagyobb városban lehetett realizálni. A megyéknek sem volt rá anyagi lehetősége, hogy lényegesen könnyítsenek a falusi települések elmaradottságán.

– *Sőt, összevonásokkal, besorolásokkal – mondjuk ún. „funkció nélküli község”-gé – néhol még mintha súlyosbították volna az elmaradottságot?*

– Igen, ez is előfordult. De szeretném azért ezt az egész kérdést árnyaltabban tárgyalni; szeretném hangsúlyozni, hogy a településformáló folyamatok igen hosszú távúak! Nem tudjuk ezeket könnyen megfordítani, se jó, se rossz irányba. Egyrészt jó eredményeket is csak hosszú idő múltán várhatunk, másrészt azt sem szabad hinni, hogy egy-két helytelen intézkedés néhány év alatt mindent elronthat. Éppen ezeket a hosszú távú folyamatokat kell feltárnia a kutatásnak, s nem a pillanatnyi jelenségeket mérlegelnie, hogy jók vagy rosszak. Nos, az említett összevonások és besorolások gyorsíthattak kedvezőtlen folyamatokat vagy akadályozhattak kedvezőeket, de nem igen változtattak meg alapvető trendeket. Nézzünk például egy olyan drámai jelenséget, mint az elnéptelenedés. Az egész folyamat már réges-régen megkezdődött. Az a faluállomány, amely az elnéptelenedés jeleit mutatja jórészt Délnyugat-Dunántúlon és Észak-Magyarország egyes részein található, s az egész huszadik század során ez a demográfiai tempóvesztés jellemezte. Ne feledjük, hogy az első drámai felhívások ötven-hatvan évesek; elébb írók – Kodolányira gondolok –, majd szociográfus feldolgozások riasztották a közvéleményt. A magyar községállomány egy része tehát nem nagyon volt képes modernizálódni, és az említett centralizációs törekvések nem orvosolták a bajt, hanem mélyítették. De nem ezek hozták létre.

– *Talán – megfordított előjellel – egyféle hosszú folyamat törvényes szentesítéseként tekinthető számos község városi rangra emelése is a közel-*

multban? Ez a valóságos „kisváros-eső” újabb központi decentralizációs hullám jele, vagy inkább természetes folyamat eredménye?

– Azt hiszem, az utóbbi. Nevezetesen a magyar településhálózat mai normál állapota, tehát az az állapot, melyben társadalmi-gazdasági fejlettsége alapján ma lehet, viszonylagos decentralizációs folyamatokat kíván. Ezt vizsgálataimban nemzetközi analógiák és kutatások segítségével is bizonyítottam, és megmutattam, hogy ennek a településfejlődési szakasznak szükségképeni része a kisvárosi hálózat bővülése és a faluállomány egy részének stabilizálódása. Abban a már idézett értelemben, hogy a város központja vidékének, az országban kb. 130 ilyen központi hely található. S városaink száma – a legutóbbi új városokkal együtt is – ennél kevesebb. A városok igazgatási deklarálása az esetek túlnyomó többségében egy már meglevő városi állapotot rögzített. Úgy vélem, hogy a kisvárosi hálózat bővülése tovább folytatódhat, persze pontosan nem lehet megjósolni, hogy még hány településről van szó. Az említett szám, a 130 csak afféle hozzávetőleges becslés, lehet, hogy az elkövetkező évtizedben túl nagynak vagy épp túl kicsinek fog bizonyulni.

– Történetileg nézve ez a folyamat egy ki nem épült vagy egy tönkrement városhálózat pótlásának tekinthető?

– Mindkettőnek illetve egyiknek se. Nem arról van ugyanis szó, hogy ez a kisvárosi hálózat ugyanazt pótolja, ami lehanyatlott. Nem is feltétlenül ugyanazon helyeken csomósodik. A legfőbb különbség azonban funkció tekintetében észlelhető. A mai város ellátó funkciója igen sokrétű a környezete számára. Az ország jelentős részén még néhány évtizede is mezőgazdasági vásár-városok, iparosodás előtti közigazgatási centrumok jelentették a várost. Ma viszont olyan városhálózatra van szükség, ami mindenkinek könnyen elérhetővé teszi a szolgáltatások széles skáláját. Ehhez azonban mindenképpen meg kell változnia a falu-város viszonyoknak. Az 1970-es évek településpolitikája ellen felhozott bírálatok többnyire pénzügyi elosztási arányokat feszegettek. De azt hiszem, nem az a kulcskérdés, hogy milyen arányban osztjuk el a központi erőforrásokat falu és város között. A lényeg inkább az, hogy más, mérsékeltbb szerepet kell adni a központi elosztásnak, és meg kell erősíteni a településfejlesztésben a települések – falvak és városok – önállóságát. Falu és város között ezzel az eddigi alá-fölérendelt viszony helyett inkább az együttműködés fog erősödni.

– Mi lesz ebben a kialakuló új falu-város szerkezetben a mezőgazdaság helye? Hogyan fog érvényesülni térszervező funkciója, esetleg épp a kialakuló kisvároshálózattal összefüggésben?

– Azt kell mondjam, hogy ez egyelőre nagy kérdőjel. A mezőgazdaság, régebbi elhanyagolása után, úgy vélem napjainkban nagyobb föladatokat vállal, mint ami szabványos funkciója lehet. Könnyen elképzelhető azonban, hogy ez a jelenség átmeneti jellegű. Nagyobb településfejlesztési terhek is hárulnak ma a mezőgazdasági nagyüzemekre, mint ami logikusan következne a helyi jelentőségükből. Végül is a mezőgazdasággal még a falusi lakosságnak is csak a kisebb része foglalkozik, de ma a mezőgazdasági nagyüzem kiemelten fontos szerepet játszik a falusi településfejlesztésben. Ez is változhat; egy szabályozottabb adózási-közteherviselési rendszer esetén például az ipari vagy a kereskedelmi vállalatok jobban hozzájárulnának a falusi fejlesztéshez. Úgy vélem – de természetesen lehet, hogy tévedek –, hogy a mezőgazdaság mai melléktevékenysége ebben a méretében, amikor a bevételek 40

százalékát jelenti, átmeneti. Ebben a méretében átmeneti, mert jórészt az ipari kisvállalatok hiányát pótolja. Márpedig az ipar számára is létkérdés, hogy létrejöjjön a saját teljes vállalati szervezete; kis-, közép- és nagyvállalatokkal. Másrészt a mezőgazdasági foglalkoztatottság csökkentésének is vannak még technikai lehetőségei, így én azt hiszem, hogy a mezőgazdasági népesség hosszabb távon csökkenni fog. És még valami. Van jelenleg a mezőgazdaságnak még egy fontos szerepe, ami elég nagy munkaerőt leköt: jövedelemforrás a nem-agrárfoglalkozásúak számára. Ez – bár nem igen szokás számításba venni – nem elhanyagolható. Hosszú távon ezt sem tudom, hogy fog-e, s hogyan fog működni, hiszen az „utóparaszti” életmód óhatatlanul elhalványul.

De szólni kell a mezőgazdaság településfejlődési vonatkozásában egy sokkal fontosabb bizonytalansági tényezőről is. Nevezetesen a falu határától a nagyüzemi mezőgazdaság bizonyos fokig elválik, legalábbis az ország úgy jó fele részén. Ilymódon a falvak egy része mindössze lakóhely. A határában folyik művelés, de azt nem a faluból irányítják, hanem a termelőszövetkezet vagy az állami gazdaság székhelyéről.

– *Ami ugyanígy lehet vagy lehetne egy kisvárosban is?*

– Hát ilyen értelemben igen. De a lényeg az, hogy a művelés elválik a falutól, s ennek a jövőbeli hatását szintén nehéz megjósolni. Talán nem illik, hogy ilyen habozó válaszokat adjon egy kutató, dehát...

– *Én meg azt hiszem, hogy éppen ez illik! Másként hogyan lennének megsejthetők a fejlődés hosszú folyamatai? Csakugyan: mit tehet a kutató ezeknek a folyamatoknak a segítésére?*

– Mindenekelőtt meg kell próbálnia föltárni a folyamatokat. A hosszú folyamatokat. Nem szabad tehát engednie, hogy hatása alá kerítse a napi konjunkktúra. Pedig a csábítás – érthetően – erős. Sokszor még szemrehányások is érhetik a kutatót, ha a gyakorlatot nem olyan szűk értelemben szolgálja, hogy napi döntéseket alapoz meg. Pedig a kutató éppen erre aligha képes. A hivatali döntéshozó ehhez több információval rendelkezik. A hosszú távú folyamatokat viszont ő nem tudhatja jól áttekinteni. S az ilyenek föltárásában még elég sok az adósságunk; ezt kell mindenekelőtt pótolni, ezt kell folytatnunk. Abban, hogy ma a kormány új településpolitikát készít elő, kétségkívül megvolt a kutatásnak is a maga szerepe. Ha tetszik, úgy is jellemezhetném ezt a szerepet, hogy a kutatás a hetvenes években végig „mással foglalkozott” mint ami akkor éppen aktuális probléma volt. Ezért tudunk ma talán megalapozottabban nyilatkozni a század hátralevő részére.

– *Professzor urat nemrégiben nevezték ki a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatójává. Kutatása szempontjából nem jelent-e hátrányt vagy esetleg éppen előnyt a pécsi székhely?*

– Ez az Intézet valójában egy kutatóhálózat. Jelenleg négy kutatási egységből áll, s reméljük rövidesen csatlakozik hozzá egy ötödik. Így öt városban működik. Az ország mindenik nagy régiójában kell legyen egy ott élő, oda gyökerezett egysége ahhoz, hogy a terület- és településfejlesztést előkészítő kutatásait ne csak országos statisztikai táblázatokból próbálja megalapozni. Ennek az országos hálózatnak a székhelye illetve központja Pécs. A hálózat központi szervező intézménye a Dunántúli Tudományos Intézet. Az országos koordináció mellett megőrzi az Intézet azt a feladatát is, hogy a Dunántúl terület- és településfejlesztésének problémáit kutassa. Egyidejűleg

lát tehát el bizonyos témákban országos és helyi, régióbeli kutatási feladatokat. Utóbbi funkcióját egyébként már negyven éve betölti. Korai lenne még arra válaszolni, hogy előnnyel vagy hátránnyal jár-e, hogy Dél-dunántúlról kísérlem meg irányítani ezt a kutatást, amit eddig a fővárosból tettem. De azt hiszem, hogy néha eltulozzuk a vidéken dolgozás hátrányait. Néha kifogás ám ez a restségre! Kifogás és eleve „mentesítés”, hogy „vidéken nem lehet dolgozni!”

– *És gyakran a fővárosban is...*

– Kifogás, hogy „ebben a kis országban nem lehet dolgozni!” Eddig legalábbis úgy látom, hogy Pécsen megvan az a változatos, élénk szellemi háttér, amelyre minden kutatóintézménynek szüksége van, hogy kellő külső hatások érjék. Egyébként is: a provincializmus nem postacím, hanem bezárkózottság. Márpedig bezárkózottság kialakulhat pesti intézetben is, és nem kötelező, hogy kialakuljon vidékiben. Pécs egyeteme, hosszú múltra visszatekintő eleven kulturális élete jó ingerlő, serkentő tényező lehet a kutatásra. És az a tény, hogy ez a kutatómunka öt helyen folyik, óhatatlanul külső hatások ütköztetésével jár, amikor például kialakítjuk az egész Intézet közös profilját. Ami mármost személyszerint engem illet, én úgy végzem a munkámat, ahogyan bárhol másutt végezném, akár az országban akár a világon, és nem hiszem, hogy ebben akadályozna a pécsi székhely.

– *Jelent-e külön feladatot a terület nemzetiségekben meglehetősen gazdag jellege?*

– Bizonyos értelemben igen, hiszen a nemzetiségi jelleg érvényesül a településfejlesztési törekvésekben is. Nemzetiségi kutatás az Intézetben is és a Janus Pannonius Tudományegyetemen is folyik. Azt még nem tudom megjósolni, hogy milyen irányban fog folytatódni a munka, hiszen néhány kutatónak specializálódnia kellene, márpedig ma inkább mellékes érdeklődés gyanánt végzik ezeket a kutatásokat. De azt hiszem, hogy inkább a település-szociológiai kutatásainkat kéne megerősíteni, amiben a nemzetiségi lét mint egyik fontos társadalmi elem szerepel, hiszen az Intézet méreteiben komplex – kultúrát, filológiát magába foglaló – nemzetiségi kutatásokra nyilvánvalóan nem vállalkozhatunk.

– *A szociológiai kutatások tekintetében feltehetően segítség lehet az új egyetem?*

– Igen, s a remények jelentősek a magam szakmáját illetően a tekintetben is, hogy lehetőség nyílhat színvonalas földrajzoktatásra, ha a jelenlegi Tanárképző Kar és a Kutatóintézet geográfusainak az erőfeszítéseit egyesíthetjük. Nem is tudom mióta ösztönzik már az Akadémiai Intézetek és az egyetemi tanszékek együttműködését; valljuk be, a fővárosban ez idáig mérsékelt sikerrel. Megpróbáljuk, hátha Pécsen több eredménye lehet. Mindenesetre jó lenne, ha az egyetemi szintű oktatás kiterjesztésében mérséklődnének a jelenlegi bizonytalanságok. Ez nyilván nehéz dolog, hosszú időbe fog kerülni. Jelenleg ugyanis csak a Bölcsészkar néhány kis szakán indult meg egyetemi szintű képzés. A földrajz pedig jellegénél fogva kétarcú, természet- és társadalomtudományi vonzatú diszciplína. Remélem, a tudományegyetem teljességgel kialakul. Végezetül visszatérve intézetünkre: az átlagos kutatói életkor 35 év, fiatal tudósokból áll tehát, s ez maga optimizmusra jogosít, mert ambíciózus korú és már bizonyos gyakorlattal rendelkező kutatókkal érdemes eredményeket érhetünk el.

KÉT TŰZ KÖZÖTT: REGIONÁLIS KÖZPONTOK MAGYARORSZÁGON

Mintegy két évtizede szerepel a magyar településpolitikában a regionális központok fogalma, szerepük erősítésének szükségessége. Elnevezésük változó: kezdetben „ellenpólusok”, majd „vidéki nagyvárosok”, „régióközpontok”, „kiemelt felsőfokú központok” megjelöléseket kapták. A közigazgatásban is megkülönböztetést élveznek: megyei városi tanácsuk van. A településpolitika mindvégig azt a szerepet szánta ennek az öt városnak – Miskolcnak, Debrecennek, Szegednek, Pécsnek és Győrnek –, hogy mérsékeljék, részben ellensúlyozzák a főváros túlnyomó gazdasági, politikai és kulturális szerepét, régiójuknak térszervező központjává váljanak. Nehéz szerep, betöltésének még nincs meg minden feltétele – időnként kételyek merülnek fel a szerep betölthetőségét illetően is.

Az egyik „tűz”, amellyel e városoknak szembe kell szállnia, a magyar főváros roppantul kiemelkedő fontossága az ország életében. Ez a jelentőség évtizedek óta tartja izgalomban a településpolitika iránt érdeklődő közvéleményt. A „Budapest-problémáról” másutt részletesebben írtam¹, de itt is megismétlem, hogy a magyar főváros túlsúlyának gyökerei messze nyúlnak, a magyar modernizáció sajátosságaiból fakadnak. Nagy szerepet játszott például a nemesi vármegyét felváltó közigazgatás erősen centralizált jellege. 1910-ben, Budapest aránya az ország ipari foglalkoztatottjaiból – *a Trianon előtti Magyarország területére számolva!* – jóval magasabb volt mint most (a jelen országterületen belül). Az 1 milliós magyar főváros 75 évvel ezelőtt is az ország *egyetlen* nagyvárosa volt – Pozsony vagy Kolozsvár nem voltak népesebbek, mint a jelen regionális központok.

Az első világháború következményei természetesen nagy szerepet játszottak a magyar településhálózat formálásában, de nem ez volt az alapvető ok – és a főváros nagy súlya nem is magyar sajátosság. Fejlett, sűrűn lakott, de *kisterületű* országokban a városok *teljes* nagyságrendi hierarchiája soha nem formálódott ki. Európában két lehetőség volt: ha a modern állam erősen központosított hatalmat jelentett, létrejött egy nagyváros (a hatalom központja), de nem alakulhattak ki erős középvárosok. Erre nemcsak hazánk a példa, hanem Ausztria, Görögország, Dánia, Írország, Portugália is. Amennyiben a modern állam kiformalódásában erős regionalizmus érvényesült, esetleg föderatív állam jött létre, sok erős regionális központtal – akkor nem képződhet igazi nagyváros. Erre példa Svájc vagy Hollandia. A magyar történelmi fejlődés szempontjából Budapest kiemelkedése szabályos – ez nem izlés kérdése – és ezért vissza sem fordítható, ahogyan történelmünk más fo-

¹ Enyedi György (1983): Földrajz és társadalom. Magvető, Budapest. 297–316. old.

lyamatait sem játszhatjuk le újra. Ezen a helyzeten a panaszkodás segít legkevésbé, sokszor csak a cselekvésre való restséget palástolja. A regionális központoknak elsősorban pozitív, saját megerősítésükre vonatkozó programokkal kell rendelkezniük. Az 1960-as évek elején, amikor a területfejlesztési politika kiemelten támogatta az öt vidéki nagyvárost, elsősorban iparosításukat és népességnövelésüket segítette elő. Sikeresen: lakosságuk gyorsan nőtt, ipari szerepük megerősödött. Budapestnek ma alig van több lakosa, mint 25 éve, míg Miskolc vagy Debrecen lakossága megkétszereződött. Mindez nem rajzolta át lényegesen az erővonalakat Budapest és a regionális központok között. Ez a fajta mennyiségi növekedés soha nem is vezethet számottevő kiegyenlítődésre, a vidéki nagyvárosok népessége soha nem közelítheti meg a fővárosét, tíz és fél millió lakosból nem „telik” egynél több milliós nagyvárosra. 1984. január 1-én az öt vidéki nagyvárosban 891,4 ezren éltek² (vagyis a fővárosi lakosság 45%-a), s ez az arány számottevően a jövőben sem módosul. A regionális központoknak azonban nem a népesség számában s az iparosodottság mértékében kell a főváros kihívására válaszolni. A fejlődés késedelme úgy nem hozható be, hogy jelenleg nyúlunk olyan fejlesztési forrásokhoz, amelyek Budapest kiemelkedését a századfordulón biztosították! Ezzel csak az elmaradottságot termeljük újra. A főváros dinamizmusának egyik forrása, hogy funkciói közül azokat erősíti meg, amelyek adott korzakban a fejlődés fő hordozói. A főváros országon belüli jelentősége korántsem csökkent azáltal, hogy az összes ipari foglalkoztatottból aránya 1964 és 1984 között 50%-ról 25%-ra mérséklődött. Az ipar *irányítása* ugyanis – a hetvenes évek végéig tartó vállalati összevonások következtében – erősödő mértékben koncentrálódott a fővárosba. Az iparvállalatok 42%-ának Budapesten van a székhelye. A 79 legnagyobb, 3000 főnél többet foglalkoztató feldolgozóipari vállalat közül pedig hatvannak (76%-nak!). A városfejlődés kulcs-elemei ma a magasszintű, nemzetközi szerep betöltésére is alkalmas infrastruktúra, a kutatás-fejlesztés, innovációk elterjesztése. E vonatkozásban Budapest túlsúlya nyomasztóbb, mint 20–30 éve az ipari túlsúlya volt. Egyes gazdasági szervezetek (pénzügyi központok, külkereskedelmi vállalatok) és egyes kulturális intézmények (filmgyárak, könyvkiadó vállalatok) *kizárólag* Budapesten működnek, amit a főváros-szerep korántsem indokol. A kutatás-fejlesztéssel foglalkozók 60%-a, az egyetemi hallgatók fele a fővárosban van. A regionális központnak a szervezeti-politikai irányításban, a szellemi teljesítményekben és szellemi infrastruktúrában kell felvenni Budapesttel a versenyt!

Ennek két mozzanata lehet. Az első a vidéki nagyvárosok erősebb gazdasági függetlenedése. Erre a gazdasági reform folytatása jó esélyt nyújt – a vállalati önállóság erősödése, a fővárosi székhelyű trösztök, mammutvállalatok egy részének vállalatokra bomlása, a kis- és középvállalatok alapításának bátorítása erősítheti a regionális központok döntéshozó, gazdaság-irányító szerepét. A település-igazgatás decentralizációja lazíthat a vidéki városok „központtól” való függésén, azon a helyzeten, hogy fejlesztési eszközeik zömét a központi fejlesztési alapokból „kapják”, jelentős részben eleve meghatározott célra, ezért az önálló várospolitikai érvényesítési lehetőségei korlátozottak.

² Miskolc 211,2, Debrecen 204,9, Szeged 174,8, Pécs 173,4 és Győr 127,1 lakosú. 1980 óta Debrecen és Pécs gyarapodása volt a legszámottevőbb.

A vidéki nagyvárosok akkor tölthetik be igazán elképzelt szerepüket, ha több vonatkozásban országos jelentőségre tesznek szert, versenyeznek a fővárossal nemzeti vagy nemzetközi szerep betöltéséért. Nyilván nem fővárosi vagy metropoliszi szerepekről lehet szó, de egy-egy iparág, különösen pedig a szellemi-kulturális élet terén a jelenlegi városméretek is alkalmasak országos szerep betöltésére. Ezt olyan példák, mint a győri Rába, a győri és pécsi balett, a Szegedi Akadémiai Biológiai Kutatási Központ, jól bizonyítják. Ahogyan hazánk gazdaságának is meg kell találnia a réseket a világ gazdaságban, ahová sajátos termékeinkkel beékelődhetünk, hasonlóan cselekedhetnek vidéki nagyvárosaink is – az ország gazdaságán belül. A mai csúcstechnológiát jelentő ágazatok viszonylag kis egységekbe széttelepíthetők, sem nagytömegű munkaerőt, sem hatalmas gyáregységeket nem igényelnek, főleg szakember- és kutatásigényesek. A regionális központoknak tehát törekedniük kellene, hogy gazdaságukat jelentős részben helyben irányítsák, ez a gazdaság ágazati-strukturális szempontból megfeleljen a jövő fejlődési tendenciáknak, és kibontakozzon magasszintű szellemi háttére. Ez a feladat nehéz és nem kecsegtet gyors sikerekkel. Azok a városi vezetők, akik szellemi központtá akarják fejleszteni városaikat, inkább csak utódaik hálájára számíthatnak. Különös módon úgy alakult vidéki nagyvárosaink sorsa, hogy a legerősebb iparúak (Győr, Miskolc) a leggyengébb szellemi háttérűek, a jelentős egyetemi városok (Debrecen, Szeged)³ képzési-kutatási iránya megcsekély hatással van a helyi gazdaságra.

Büvös kört jelent, hogy a korszerű gazdasági ágakat vonzhatja a szakképzett munkaerő jelenléte – de ez a szakképzett munkaerő nem fog helyben maradni, amíg a helyi gazdaságnak nincs rá szüksége. Ezért elsősorban a szakmai továbbképzésre fogékony művelt munkaerő jelenléte lehet a cél. A városok jövőjét nem kis részben iskoláik jelentik. A regionális központoknak az 1990-es években jelentős dinamizáló ereje lehet, hogy szinte csak ezekben – s még néhány, az 1970-es években sok fiatal bevándorlót fogadó közép- városban – számolhatunk a munkaerőkinálat bővülésével – a fővárosban, kis- és középvárosok nagy részében, a községekben, a tartós természetes foglalkoztatásában a munkaerőforrás beszűkül. Már most elő kell készíteni, hogy a vidéki nagyvárosok, megfelelő képzési és foglalkoztatási kínálat biztosításával, jelentős részben megtartsák ezt a fiatal korosztályt.

A közelmúltban a Magyar Rádió Szonda című ismeretterjesztő műsora bepillantást engedett a Pécsi Akadémiai Bizottság tudományos műhelyébe. Talán még minket, résztvevőket is meglepett, hogy milyen sokszínű ez a műhely. Különös támogatást érdemelnek azok a kutatási irányok, amelyek országos vagy nemzetközi jelentőségűek – ezek fejlődése, presztízs-növekedése az egész helyi tudományos életre ösztönző hatású lehet. A szellemi élet decentralizációja a kormányzat elvi támogatását élvezzi, a gyakorlati végrehajtás viszont jórészt a regionális központok szívósságán, kezdeményező-készségén múlik. Érdemes lenne hosszú távú stratégiát kimunkálni az országon belüli jelentőségük erősítésére.

A másik tűz az a feladat, hogy e városoknak régió-központ szerepet kell betölteniök, vagyis több megyére kiterjedő *kisugárzó* hatást kell érvényesíteniök. Ez cseppet sem egyszerűbb, bár kevesebb figyelmet kap, mint a fővárossal való „vetélkedés”.

³ Pécs szerintem akkor nevezhető ismét jelentős egyetemi városnak, ha tudományegyeteme teljessé válik, és hallgatóinak száma is növekszik.

Rögvest itt az első kérdéscsokor: léteznek-e ezek a régiók, képesek-e vidéki nagyvárosaink központ-szerepük betöltésére; miből áll ez a központ-szerep; milyen hatást s hogyan kell kisugározniok régiójukba?

Magam 1949 óta vagyok résztvevője az országterület gazdasági körzetekre való felosztását célzó kutatásoknak. Nem is lenne érdektelen a hazai körzetesítések (régió-felosztások) történetét megírni, hiszen ez nemcsak a regionális tudományos gondolkodás fejlődését, hanem a központi hatalomnak a helyi kormányzatokhoz való viszonyának változását is tükrözné. Itt most röviden annyit, hogy a különböző körzetesítéseket az a törekvés vezérelte, hogy a központi tervezésnek alkalmas területi kereteket találjon, mivel a megyéket erre nem tartották megfelelőnek (főleg kis területük, gazdaságuk gyengesége vagy egyoldalúsága miatt). Mivel pedig a helyi tervezés sem szakadhatott el az államigazgatástól, az új körzetekkel a megyei igazgatási rendszert kívánták felváltani. A kutatók és a központi tervezők közötti kompromisszum eredményeként született meg vagy 20 éve az országnak hat tervezési-gazdasági körzetre való felosztása – ezek központjai Budapest és az öt vidéki nagyváros. Miért éppen hat körzet született? Főleg azért, mert legfeljebb öt vidéki nagyvárost véltek a tervezők alkalmasnak, hogy a fővárosnak ellentételezője, a régióknak központja, „növekedési pólusa” legyen.⁴ Az elképzelés szerint a hat régióon belül a megyék fokozódó gazdasági integrációja vezet el oda, hogy e régiók egyidejűleg gazdasági és közigazgatási egységekké váljanak. A hosszútávú regionális terveket már e tervezési-gazdasági körzetek szerint készítették a hatvanas években, és a területi statisztikai kimutatások is elkészültek körzetenként.

A tervezési-gazdasági körzetek koncepciója szép csendben sorvadozott, s gyakorlatilag meg is szűnt, bár temetése szűk családi körben történt... A gazdaságirányítás reformja a központi tervezés területi bontását (amelyet e körzeteknek kellett volna szolgálnia) értelmetlenné tette. Szakkörök ugyan ismét s ismét hajbakapnak a gazdasági körzetesítés hasznán, értelmén, a megtervezési rendszer elavultságán vagy korszerűsíthetőségén – de tény, hogy a gazdaság irányításának hazánkban nincs területi szintje, hogy a körzeteken belül semminő gazdasági integráció nem alakult ki; hogy a körzeteken belüli megyék koordinációjának nincsenek hivatalos formái vagy intézményei.

Nézetem szerint a területfejlesztés számára a régiókban gondolkodás elengedhetetlen; a régiók attól függetlenül léteznek, hogy a közigazgatási reform-elképzelésekben szerepet kapnak-e vagy sem! Az ország gazdasági-társadalmi tere nem homogén, elkülöníthető részeit (régióit) nem is annyira a gazdaság belső kapcsolatai, mint inkább a településhálózat – többnyire hosszú hagyományokra visszatekintő – hierarchikus rendszerbe fonódása fogja össze.

A régióknak is sok fajtája van, mely ismét szűk szakmai kérdés; itt annyit kell jelezni, hogy a vidéki nagyvárosainknak háromféle régió központ-szerepét kell betölteniök. Az első közvetlen vonzásterületük, a funkcionális város-régió, amelyet a város legtöbb igazgatási-szolgáltató intézménye kiszolgál, s amelyeken belül – megfelelő feltételek esetén – a városi agglomerációk kifejlődnek. A másik régió nagyobb, megyényi területű, ezt a város

⁴ A magyar regionális tervezésben a francia Perroux „növekedési pólus” elméletét alkalmazták – ez a hatvanas években Európa-szerte divat volt. E teória feltételezi, hogy gyengén fejlett régiók fellendülését biztosítja, ha központját gyors növekedésnek indítjuk, ennek kisugárzó hatása az egész régiót dinamizálai fogja.

magasabb szintű, jórészt megyeszékhely szerepköréből adódó közintézményei formálják. A harmadik pedig az a pontosan nehezen elhatárolható nagyrégió, melyet Észak-Dunántúlnak, Közép-Dunántúlnak, Központi Iparvidéknek,⁵ Észak-Magyarországnak, Dél-Alföldnek és Észak-Alföldnek nevezünk.

Vidéki nagyvárosaink e feladatoknak még nem tudnak teljesen megfelelni s különösen nem tudtak húsz évvel ezelőtt. Hosszú ideig saját növelésükkel, régión belüli helyzetük erősítésével foglalkoztak, gyakran vonzásterületük rovasára. Azt a központosított újraelosztási rendszert és szervezeti centralizációt, amely a fővárost oly előnyös helyzetbe hozta a vidéki városokkal szemben, a maguk javára igyekeztek fordítani régiójukon belül. E törekvést főleg közvetlen vonzáskörzetükben és megyéjükön belül érvényesíthették. Rövidlátó fölfogás volt ez, nem értve „város és vidéke” szerves összetartozását, nem értve, hogy nem virágozhat tartósan egy város környezete elsorvasztása árán, hiszen a városi *alapfunkciók* intézményei (melyek a vonzáskörzet kiszolgálására fejlődtek ki) veszítik majd el részben működésük értelmét. Nem kell gyorsan pálcát törni e gyakorlat felett; a vidéki nagyvárosok is a központi elosztás kegyeitől függöttek, abban az irányban igyekeztek érdekeiket érvényesíteni, amerre lehetőségük volt. A közigazgatás és a településpolitikát most formálódó reformja ezt az utat remélhetően elrekeszti. A helyi tanácsok gazdasági önállósága megnövekszik, népképviselői jellege megerősödik; az alá- és fölérendeltségi kapcsolatokat részben kooperatív kapcsolatok váltják fel.

Mivel a településformáló folyamatok hosszú távúak, a vidéki nagyvárosok és régiójuk kapcsolatát jelentős részben a történelmileg kialakult településhálózati sajátosságok alakították. Mind az öt város régi hagyományokkal rendelkezik, földrajzi fekvése valamennyit történelme során fontos várossá tette, háborús pusztítások után új életre keltette. A településhálózati nyelvén szólva, e városok helyzeti energiája jelentős, nagy, eltérő gazdasági történelmi régiók érintkezési zónájának vásárvonalában alakultak ki. Legkevesbé Miskolc rendelkezik nagyvárosi hagyományokkal, ám újabbkori fejlődése a legkedvezőbb feltételű. Az I. világháború utáni határváltozások egyedül Miskolc vonzáskörzetét nem csonkították meg – a legtávolabb is fekszik az országhatártól – sőt, kiterjesztették, miután Kassa egykori vonzásterületének egy részét is magához vonta. Miskolc funkcionális város-körzetébe több ipari és bányász-hagyományokkal rendelkező népes község, kisváros tartozik. A város nagyterületű és jelentős lakosságú volt. Központja, megyéje népességének 26%-a lakik a városban – ez a legkisebb arány az öt vidéki nagyváros esetében. Szabályos agglomerációs jelenségek csak Miskolc vonzáskörzetében jegyezhetők fel: a vonzáskörzet népessége a központhoz viszonyítva jelentős (Miskolc lakosságának 40%-a) és növekszik. Miskolc nem foglal el periférikus földrajzi helyet nagy régióján belül, mint Szeged, Győr vagy Pécs.

Pécs helyzete talán a legkedvezőtlenebb. Vonzása hagyományosan dél felé volt a legerősebb – ezt a határváltozás gyengítette. Közvetlen városkörnyéke jórészt gyenge gazdaságú, hanyatló népességű településekből áll, lakossága mindössze 10%-a a központénak. Pécssett él a megye lakosságának 40%-a. Pécs tehát viszonylag gyenge háttérre támaszkodik, amelynek fő okai (aprófalvas településhálózat, évtizedek óta alacsony születési arány, jelentős átte-

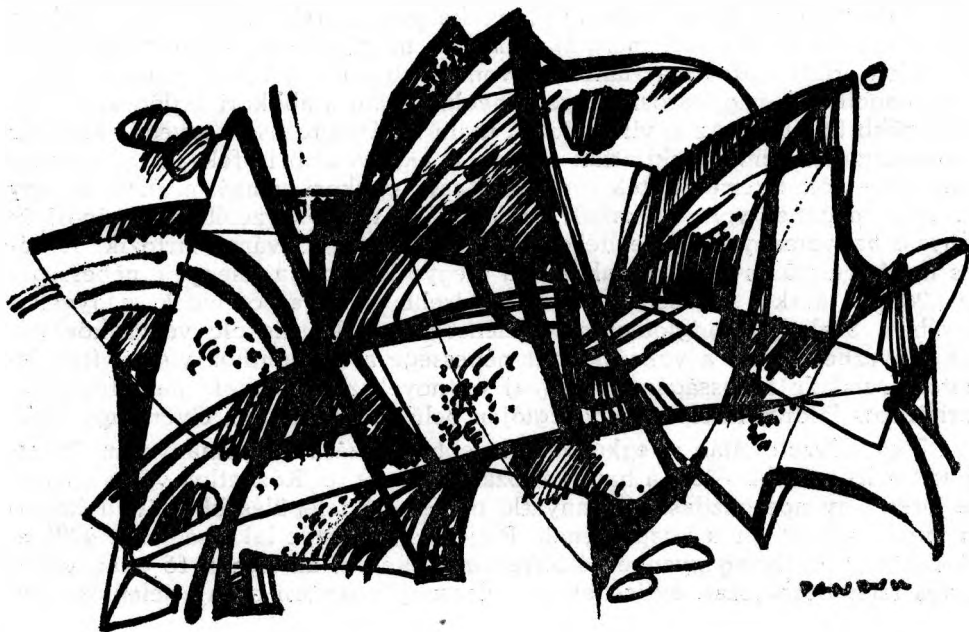
⁵ Ennek Budapest a központja, amely az egész országra kiterjedő főváros szerepen kívül betölti a felsorolt három regionális funkciót is.

lepítések stb.) ismereteseek. Ez a tény korlátozza Pécs városi intézményeinek fejlődését.

Jók a város esélyei, hogy Dél-Dunántúl központja legyen, erre felsőfokú intézményei, szellemi kapacitása alkalmassá teszi. Régiója nagy részével azonban rosszak közlekedési kapcsolatai – ez az egyetlen vidéki nagyváros, amely regionális kapcsolatait nem szervezheti a Budapestre vezető fő közlekedési vonalak mentén.

Milyen hatások kisugárzása várható a regionális központokból? A gazdasági dinamizmus, a kultúra, az innovációk, a városi civilizációs vívmányok, a korszerű városi életmódminták kisugárzásai. Ez a kisugárzás nagyon korlátozottan érvényesül. Ehhez vidéki nagyvárosaink gazdasága nem eléggé önálló, szerkezetében nem eléggé korszerű. A városi életmód kialakulásában sok a zavar: olyan tömegben fogadtak a közelmúltban falusi bevándorlókat, hogy őket még nem tudták városivá asszimilálni, sőt, a városi életmód „ruralizálódott”, vett fel falusias vonásokat. Azután: a „kisugárzásnak” megyehatárokon kell keresztül hatolnia, ezért a régiókon belüli megyék rendszeres, szervezett együttműködése szükséges. Ehhez is indokolt lehet új formákat találni.

A vidéki nagyvárosoknak kitüntetett szerep jutott a hazai terület- és településfejlesztésben. Most mindenekelőtt nem mennyiségi növekedésre, hanem gazdaságuk önállósítására és szerkezeti átalakítására, városi funkcióik és belső városi életük erősítésére, régióikkal újszerű, kooperatív kapcsolatok kiterjesztésére kell törekedniük.

ÚJ SZENZIBILITÁS FELÉ

– Pályakezdő költők a nyolcvanas évtizedben –

Jó ideje érzékelhető, hogy a hatvanas évek magyar költészeti paradigmaváltása óta egyre nagyobb a zavar és a bizonytalanság a kortárs líra értelmezésében. Míg az epikában új fordulat jelei írhatók le, addig a líráról szólva mind többen észlelnek válságtüneteket, sőt, megkockáztatták már a „példátlan lírai lezülles” kifejezést is. A költészet „válsága” legközelebből a centrálisnak tekintett lírahagyományt érintette: mintha megszakadni látszanék Ady önstilizáló, éncentrikusan valómosos és küldeteshitű lírájának tradíciója, s a Juhász Ferenc–Nagy László vonulattal leírható élményköltészet szólama inkább csak a nagy mintákat kiüresítő epigonok kezén élne tovább. Magunk inkább természetes állapotnak, az új vívmányokat berögzítő fázisnak látjuk a Juhász Ferenc és Nagy László költészetére következő időszakot: s úgy véljük, mindaddig, amíg a vonulat hívei – s különösen azok, akiket inkább a magatartás pusztá politikuma, s nem az új lírai tudatalkotás igénye vonzott a nagy példákhoz – meg nem közelítik a Juhász/Nagy-féle verskultúrát, aligha számolhatunk e líramodellek közeli újrafogalmazásával. Különösképpen azért nem, mert e fiatal költők európai nemzedéktársai időközben egészen más kérdező-horizontba állították a versről való gondolkodás és a költői szereptudat dilemmáit. Mégpedig olyanba, amely éppúgy kevés ösztönzést adhat a közvetlen, reflektálatlan élménykibeszélés rapszódiai indulatának, mint ugyane beállítódás elégikus változatainak. A költészeti dezillúzió új beszédhelyzetei születtek meg a hetvenes években, még olyan irodalmakban is, ahol ennek az új, rezignált személyességnek olykor a modern létköltészet formanyelvét kellett megtagadnia; az új élmény olyan készítő erővel lépett föl, hogy versformái egyként messze távolodtak a Benn–Celan típusú hermetizmustól és a Brecht-féle expresszív alakzatoktól is. A versbeli alany itt nem csupán a társadalmi változtathatóság hitét, az illetékeség tudatát adta föl, de nincs már birtokában a századfordulós költészet tragikus pátosának sem: ha Nietzsche nyomán a „világ, mint egész” annak idején „esztétikailag igazolhatónak” látszott, ha a lírai religiozítás, a mítoszi vagy a mágikus világteremtés még programmá volt emelhető – mára a kortárs európai líra az ilyen értelmű szereptudatot is megkérdőjelezte. Az alkotó nem áll már szemközt az univerzummal, nincs kozmikus én-világ oppozíció. A költői szó immár nem szimbolikus jelentőségű, nem kivételes alkalma a beszédnek; a líra alanya a visszavonulás gesztusaiból építkezik, s szinte egyedül a személyes öntanúsításra, a visszafogott helyzetjelentésre korlátozza a valómat. Példásképpen mutatkozik meg ez az understatement, ez a Dropout-hangoltság Jürgen Theobaldy rezignált soraiban: „Egyike vagy // a milliőknak, // de én is // a milliók egyike vagyok.” Némi túlzással szólva mindössze ennyi az a bizonyosság, amelyet a megszólalás jogával magának mondhat ez a költészet; témáinak, élményeinek egy „történelemutáni” állapot és közérzet lírai soliloquiáiban ad hangot. Utóbb – talán e költészet bizonyos képleteinek átszivárgása és a kísérletező, konkrét, vizuális alkotások nyomatékos jelentkezése következtében – a kortárs lírában nálunk is hódít egyfajta új érzékenység: a hagyományos értéklátás módosulása a lírai formák új változásait hozta magával. A kritika egy része azonban – ahelyett, hogy a műfajontológiai szereppel felruházott líraelvek viszonylagossá válásának tünetei mögött a tényleges okokra lett volna kíváncsi, s tudatosítani igyekezett volna a líraértésben lassan megindult változások természetét – inkább az alaktalanságot, a formátlanságot olvasta e kísérletezők fejére, s azonnal az idősebb költőnemzedékek (Weöres, Illyés, Vas, Kálnoky) „őszikéivel” szembesítette a fiatal líra bizony, valóban gyöngécské hajtásait. Mondván, az igénytelen-formátlan beszéddel szemben még mindig a klasszi-

cizáltabb, kidolgozottabb öregkori líra viszi a mai magyar költészet fő szolamát. Sőt, a korszerűbbet is, hiszen a hatvanas évek európai költészetének legnevesebb experimentalistái maguk is visszafordultak a kötött, klasszicizáló formákhoz. Nos, mindez valóban igaz: Helmut Heissenbüttel vagy Karl Krolow például újabban tényleg szigorúbb rím- és strófaépítéssel építkeznek. Nézzük meg azonban, egyetlen példán, miféle klasszicizálásról van itt szó. Idézzünk – találmom kiragadva – egyetlen strófát Krolow legújabb, *Herbstsonett mit Hegel* c. kötetéből:

Da kommt die Müllabfuhr.
Wie gut sie es wieder macht.
Das gibt endlich Bewegung.
Man sieht es sich an und lacht.

Mármint azt aligha kell bizonyítgatnunk, hogy e formáknak az alaki rendezettségén túl szinte semmi közük nincs azokhoz a nyugatos-impresszionista eredetű, klasszicizáló alakzatokhoz, amelyeknek ma a magyar kritika egy része európai értelemben vett modernséget tulajdonít. Ez a szolam legfeljebb Weöres némely darabjának sajátja, de semmiképpen nem rokonítható Illyés, Vas vagy Kálnoky hanghordozásával. Nyilvánvaló, hogy a pusztai formai hasonlóság, a kiegyensúlyozott kompozíció itt egészen más jelentést hordoz. Nem tekinthető így komoly érvelésnek az, ha kizárólag a formai klasszicizálódást tekintjük a korszerűség legújabb mércéjének. Annál kevésbé, mivel Krolow valójában éppen a szonettforma időszertelenségével játszik, s a klasszikus képletet egy, a formától teljesen idegen, egyszerre lefokozott és ironikusan felnagyított tárgyra húzza rá. A versbeszéd, a modális alapszolam nagymértékben a költészeti dezillúzió említett sajátosságait szemlélteti nála is: a stílus éppenséggel nem irodalmiasan stilizált, éppenséggel nem képies-metaforikus, hanem hangsúlyosan csak a mindennapi beszéd alakzataiból, a leginkább elkoportatott nyelvi kliésből építkeznek. Nem áll tehát messze Theobaldy szemléletmódjától, azaz a programos önkisebbités, a téma lefokozásának, a verstárgy eljelentéktelenítésének díztelen, lakonikus költészetétől.

Hasonló összegezekkor úgyszólván mindenki elmondta már, mennyire természetellenes vállalkozás véletlenszerűen egymás mellé kerülő kötetek alapján metszetet készíteni pályakezdő költők alkotásairól. Természetellenes, mert a legújabb magyar lírának sem a reprezentatív pillanatképe, sem teljes irányzati tagoltságú paradigmájája nem rajzolható meg általa. Ilyen módon e tizenkét új kötet* legjellemzőbb szemléleti és lírapoétikai jegyei alapján csupán bizonyos tendenciák jelzésére szorítkozhatunk. Hogy azután e tendenciák kiteljesednek vagy módosulnak az elkövetkező időszakban, arra nézve nemcsak az egyidejű megjelenés esetlegessége, de maga a lírafejlődés természete sem nyújthat biztosítékot: a létrehozott értékeket új művek értelmezik át, s később olyan tüneteket erősíthetnek föl, amelyekre esetleg ma még csak mellékesen terjedhetett ki a figyelmünk.

Szándékosan ugyan, de nem a kontraszt kedvéért igyekeztünk felidézni az új szenzibilitás költészetének néhány jellemzőjét: nem hiszünk ugyanis abban, hogy debütáló költőket a kortárs magyar líra „öszikéi” felől kellene megítélnünk. Nem arról van persze szó, mintha az új verstermésben nem volna felismerhető a magyar líra hagyományos irányzati osztoottsága. Szembetűnő azonban, hogy a hangnemi variánsok és a szemléleti ellentétek fölött valamiféle áttetsző fluidumként ott lebeg ennek az új szubjektívizmusnak, ennek a különös költői szerepvesztésnek a hangulata. A nemzedék európai kortársaihoz viszonyítva ismét csak 10–15 évnyi késéssel, de tagadhatatlan nyomatékkaal rajzolódik elő egy olyan költészeti idioma, amelyben

* Bókor Levente: *Befejezetlen mondat*; Bókkon Gábor: *Néhány szó a tigrisekről*; Csengery Kristóf: *Távolodások és közeledések*; Debreczeny György: *Ellentétpárhuzamok*; D. Németh István: *Tájképek és történetek*; Gécz János: *Léghajó és nehezéke*; Greguss Sándor: *A kerítés roncsai*; Györe Balázs: *A Jámor Pálnutyij apát keze vonása*; Hajdú Ferenc: *Ketten vagyunk, mindig ketten*; Ószabó István: *A toronykalapos fiú*; Tábor Ádám: *Dánia*; Turcsány Péter: *Tarisznia*.

ma már hiába keresnénk a hatvanas évekbeli magyar líra elemi feszültségét, személyiségdrámáit és sorstudatát. A hely- és önmeghatározás kísérletei – néhány kivételtől eltekintve – rendre a viszonylagosság, a távlathiány beismeréséhez vagy az esélytelenség rezignált belátásához vezetnek: „minden áruló, hazard, minden... e verspillanatban // a versképet repülőgépek kondenzcsikja // határsávokkal részekké hasítja, // hogy legyen otthon, csend, játék, öröm, // ha csak ennyihez – akkor semmihez nincs közöm!” (Géczi János); „szemünket nem felhőzi homály // tudjuk // az utak // már nem vezetnek sehová” (Debreczeny György); „1/2 5 is elmúlt // Még nem tudjuk: köd miatt // a Názáreti késik” (Bókkon Gábor); „haladni szépen be tűről te tűre // pontosan hányini te tűről be tűre // csak úgy érdemes” (Györe Balázs).

Az ilyen alapélmények persze nemcsak különböző poétikai regiszterekben szólanak meg, de általában a lírai következtetés érvénye is más-más tartományokra terjed ki. Géczinél, Hajdúnál vagy Debreczenynél többnyire életrajzi-nemzedéki vonatkozásúak a felismerések, Tábor vagy Györe inkább a gondolati absztrakció és az elvont tárgyiasság közegében otthonos, míg Turcsány vagy Csengery Kristóf az esztétikai jelnyelv kötöttebb-hagyományosabb formáin szűri át és távolítja el élményeit. Ez az egész kérdéskör azonban valójában akkor válik tényleges költészeti problémává, ha a pusztán nyelvi jelentéstani övezeten túl megnyilatkozó világkép, a megformáltság poétikumában kifejeződő (elvont) létértelmezés komolysága nem vitatható. E tekintetben feltétlenül meg kell különböztetnünk utánérzést, közvetlenebb lírai közérzetkifejezést és reflektált-tagolt világitást. A 12 kötet meggondolkodtató tanulsága, hogy a versek túlnyomó többsége nem haladja meg a két előbbi változat kereteit. Az utánérzés különösmód nem annyira bizonyos költő-elődök nyilvánvaló követésében, stílusuk, hanghordozásuk modorra váltásában érhető tetten (József Attila, Füst Milán, Pilinszky, Tandori, Nagy László, Juhász és mások), hanem inkább a versnyelvi paradigmák elemeinek gyanútlan vegyítésében. Bókkon Gábornál például a fiatal Radnóti modorával megfér a Pilinszky-öszönzés, de Füst Milán szellemujja éppúgy nyomot hagy a versein, mint Eörsi Istváné vagy Nagy Gáspáré. Mindez azonban csak alkalmi változatosságot eredményez, mert tényleges költészeti áthasonítás önálló versbeszéd híján itt nem is következhet be. Ennek azután már egy primitívebb változata a másodkéz-epigonizmus, ahol voltaképpen nem is tényleges költői minták alkalmi újratermeléséről van szó, hanem az ún. „modern” líra közkezen forogó, tehát popularizált alakzatainak egyszerű utánzásáról. Megszólalni a „modern líra” nyelvében – ahogy azt az ismert viccek hőse elképzel. Ilyenkor az az érzésünk, a vers írója valamilyen – nemlétező – homogén modern versnyelvet tétel, s ennek (valójában: különböző paradigmákból elvont) kiüresített, automatizált topikáját töldja meg egy-egy képtelen jelentésátvitellel: „A jelen székrekedéses kapui zárva maradnak” – írja például Debreczeny. „Süket fülemben készülődöm // hallócsigán eltávozom // s beáramlik egy kis cián” – így Bokor Levente...

A közérzet, a hangulat, a szituáltság közvetlen versbe-foglalása minden pályakezdő nemzedéknél természetes, nem meglepő tehát, hogy e kötetek ilyen tematikája a legváltozatosabb. Bevezetőben épp a hangoltság és szemléleti beállítódás alapján következtethetünk a rezignált személyesség, az önkisebbitő ironia, a hűvös understatement költészetére. Szembetűnő mégis, hogy ennek az élménynek szinte alig látni a személyiségre tagoltabban vonatkoztatható összetevőit: nem kibontakozó, s nem értelmezett éleltapasztalatként van jelen ez az élmény a versek többségében, hanem egynemű és áthatolhatatlan közege, illetve feltárni nem tudott (másoknál feltárni nem akart) oka a visszafogott lírai személyességnek. A vallomásos vagy tárgyiasság közérzetkifejezés így kevésbé vall mélyebb értelmezésű lírai világképre: az állapotszerűség jelképes metaforikája bonyolultabb struktúráképző elvekkel képes csak a létértelmezés dimenzióiba hatolni, mint amelyeknek e költők többsége egyelőre birtokában van. A kevésbé artikulált közérzetjelentés kidolgozott formanyelv nélkül ritkán emelkedik szimbolizációs tartalmú üzenetté. Márpedig e versekben legnagyobbbrészt a köznapi beszédhelyzet alig stilizált, vagy az önironia egyszerű alakzataira hagyatkozó áttételesség formái ismerhetők csak fel. Az új szenzibilitás köl-

tőihöz képest azzal a beszédes különbséggel, hogy míg ott a formátlanság látszata mögött tudatosan kidolgozott egyszerű szerkezetek építik magukba még a véletlenszerű elemeket is, itt a versalany legtöbbször a metaforika erejével véli pótolhatni a szerkesztetlenséget. Jól megfigyelhető, hogy a mindennapi beszédet idéző dikció időnként képies gócokba sűrűsödik, de, mivel a vers előzetesen nem határolta el egymástól a lehetséges és a nem megengedhető asszociációs tartományokat, egy-egy újonnan bevezetett metaforikus alakzat jelentései szét is tördelik a formailag tökéletlenül szervezett struktúrát. Ez a veszély érdekes módon az első pillantásra rutinos verselőket fenyegeti leginkább: gyakorta okoz zavart Bokor Leventénél, Gregussnál, de még a vers belső logikai, rím- és ritmustechnikai kötelmeit náluk sokkal biztosabban érzékelő Turcsány Péternél is „el-elszalad” a jelentés az eredeti intencióktól. Géczy János elsősorban önéletrajzi-nemzedéki tükörbe tekintve észleli a veszteség- és esélytelenségélményt. Ebben a közegben azonban biztosan veti meg a lábát, s *szociológiai* értelemben a leghitelesebb lírai látleteket készíti. Ennyivel szerencsére nem elégszik meg, ám a folyvást pedzegetett avantgarde verskultúrát nem ismeri igazán: Mallarmé *Kockavetését* inkább csak idézi, mintsem érintené annak egészen más fejleményű költészettanát. Más kiterjedésű, de valamely organikus egészt felidézni képes versvilág körvonalai bontakoznak ki Csengery, Turcsány vagy Győre Balázs kötetében. Tábor Ádám *Dániája* pedig kétségtelenül ígéretes lenyomata már az egyetemesebb igényű személyiséglira egy lehetséges változatának: nála – láthatóan a világlíra századeleji fordulata hatására – drámai alakban él a költészeti univerzalizásának gondolata. Míg egyesek számára elintéztnek látszik a századforduló nagy individuumcentrikus világkép-váltása, sőt, a transzcendencia elvesztése amolyan köznapis bizonyosság („cigarettafüstbe költözött // az isten is ki nincs” – írja Debreczeny), Tábor Ádámnál a lét végességének belátott lírai-gondolati konzekvenciái is struktúráképző elvekké formálódnak át. Azaz: már a vers hanghordozásában megformált élményként szólal meg az egyetemes magány és félelem, s a velük szembeesegülő értékvédő magatartás. A személyes létet itt nem valamiféle aktuális veszélyeztetettség árnyékolja: olyan világértelmező összefüggésekbe kerül az a poétikai megformáltság következtében, hogy esetlegesebből egzisztenciális minőséggé képes átalakulni:

nem tértek meg a vadászaton
vergődik pallas vércsepp zászlaján
az ég terítve fehér abroszán
csak egy forgó fej füstös füstölő
gonosz gyerek magadból lépj elő
tisztá gyerek magadból lépj elő
senki se kel az úr ül vánkosan
az Úr szívében és álmán az idő

(Izsák)

A szövegteremtésnek ez a módja persze nemcsak arra példa, hogy az egyetemesebb létértelmezés érvénye rendkívüli módon növekszik a modern költészettörténeti hagyomány átsajátításával. A huszadik század költészetében ugyanis döntő szerepet játszik a vers jelrendszeréhez, a költői nyelvhez való viszony. A szöveg abszolúttá válásával immár valóban más jelentésszerkezeteket teremt az a vers, melynek a nyelvhez való viszonya zavartalan, mint az, amelyben a költői jelrendszer *nem egyszerűen eszköze* az élménykifejezésnek. Az élményköltészetben az az esztétikai-művészetfilozófiai elv a meghatározó, amely szerint a nagy műalkotásban mindig az élet jelképes reprezentációja jön létre, ezért a műalkotásnak az őszinteség, az élmény valódisága és a kifejezés eredetisége lesz alapvető kritériuma. A huszadik század költészete ezzel szemben a megformált lírai szövegnek tulajdonít nagyobb autonómiát, s legradikálisabb változatai szinte az élményiség ellenpólusán jelölik ki a maguk esztétikai elveit: „I have nothing to say and I am saying it and this is poetry” (Cage). A nyelvhez való viszony ellentmondásossága gyakorlatilag abból a felismerésből adódik, hogy a költői kifejezés valójában képtelen az intenció különös-

ségét, egyszeri sajátosságát megragadni, hiszen a lírai képkincs maga is csupán a nyelvi absztrakció eszközeire épülhet rá, a költői szövegnek is csak elhasznált nyelvi sémák állnak a rendelkezésére.

Élmény- vagy szövegköltészet dilemmája ebből a mezőnyből Hajdút, Greguszt, Bókkont, D. Némethet, Debreczenyt vagy Bokor Leventét úgyszólván meg sem érintette. Nem arról van szó, mintha a téma szintjén nem bukkannának fel idevonható mozzanatok, de a megformáltság egyiküknél sem enged arra következtetni, hogy e kérdésnek mélyebb, – akárcsak költészettani – konzekvenciáit is sejtjenék. Greguss a könnyebb alakzatokban rutinos verselőnek bizonyul, de még az átvett képek, szólamok meg a külsőséges lírai drapériák sem képesek leplezni nemzedéki konyhafilozófiájának súlytalanságát. A Bartókot, Füst Milánt, Majakovszkijt vagy József Attilát idéző Bókkon Gábor is legfeljebb az alakokhoz kötődő emblematisz köz-helyeket tudja újrafogalmazni. Bokor Levente pedig alig észleli, hogy az afirmáció és a már-már traumatizáló individuálpesszimizmus egymásnak eléggé ellentmondó minőségek. Legyen azonban absztrakt, irodalmi, vagy személyes a gondolatiság indítéka, abban közös itt valamennyi, hogy a formanyelv szintjén nincs nyoma e témák költészettani vonzatainak.

Az élményi-vallomásos alanyiség annyiban tagadhatatlanul átalakuló modellje az új magyar lírának, hogy az én verscentrumba állítása egyre kevésbé jár együtt annak túldimenzionálásával, permanens dramatizálásával, sámas-váteszes kitüntetésével. A jelenlegi mezőnyben egyedül Ószabó István ír klasszikus értelemben vett alanyi élménylirát: ő tudatosan határolja el magát a szövegelvű versalkotás minden formájától, s következetesen igyekszik azonosulni a Petőfi-Ady-Juhász-Nagy László vonal bizonyos poétikai magatartásmintáival. A zsáneres tájköltészet petőfisi jelképeitől a holt anya életre-éneklésének Juhász Ferenc-i gesztusaiig, sőt, a „törvénytelen halottak” Ratkó-féle látomásaig nemcsak a témák, hanem a hanghordozás, a szcenika mély hasonlósága is e küldetésitű személyesség továbbélésének friss bizonyítéka. Elemi, egyszersmind szakrális értékek kifejezője ez a költészet (haza, család, szabadság, szerelem), ám, valljuk be, jószerint nincs a kötetnek egyetlen olyan alkotása sem, amelyik a vallomástétel tényén túl lényegesen más aspektusból fogalmazná újra a Juhász-Nagy-költészet jellegzetes témáit, élményeit. Tartunk attól, hogy mindaddig, amíg Ószabó lírájában meg nem jelenik – akár ugyanezen élményen belül is – a reflektált beszédhelyzet, verseire mind egyszerűbb lesz ráutni az epigonizmus belyegét. Annak tudatosítása nélkül ugyanis, hogy egy költészettörténetileg már végrehajtott fordulathoz ugyanazon eszközök egyszerűbb fajaik sorakoztatásával utólag sem lehet hozzájárulni; még a népköltészetnek ama archaikusabb szólamai is mulandó kompozíciókba temetkeznek el, amelyek Ószabó verseinek ma talán legeredetibb értékei.

A másik póluson alighanem Györe Balázs merészkedett a legmesszebb – noha itt nem tárgyalt kortársait nézve távolról sem ő a legeredetibb újtó. A versbeszéd nála az én-forma ellenére sem vallomásos-szubjektív irányultságú; elvontabb, ugyanakkor részleteiben sokkal konkrétabb lírai világ is az övé. A személyesség csupán az absztrakt tárgyias líra áttételein keresztül jut szóhoz a vers jelentésében. A tárgyiaság e légritka közegét nem a szemantikai, hanem a szintaktikai alakítás sajátossága hozza létre. Györe nem igazán szó- vagy ríművész, sokkal inkább a versgrammatika tudatos megalkotója: a jelentéstani egységeket olyan izolációs struktúrában helyezi el, amelyben az elhatároltság és az összekapcsoltság szintjei között a szokásosnál nagyobb a távolság. Jobb verseiben jelentéstaniilag lényegében csak a tárgyiaság keltette asszociatív tartalmak metaforikus együtthangzása helyettesíti a hagyományos kompozícióelveket, míg kauzális kapcsolatok csak a versmondaton belül jönnek létre. Gyakori sikerületlen verszárlatai azonban arra utalnak, hogy az így mozgásba lendített jelentéskomplexumok kicsúsznak még a kezéből. Másfelől úgy látszik, mintha a huszadik századi vershagyomány jó ismerete nem társulna nála a gondolati kultúra hasonló mélységű birtoklásával. Mert bizonyos versek tanúsága szerint a korai Wittgenstein elveit éppúgy magáévá teszi, mint a filozófus e tételeket később tagadó tanai némelyikét. Az absztrakt tárgyias költészet általános poétikai

törvényei azonban nem engedik meg, hogy egyes kompozíciók a tárgyiség (tehát a rögzített jelviszony), mások pedig a jelhasználat (jel és utalt elválásztása) abszolút jellegére épüljenek (*Az este körülírása*, illetve: *Egy lakkdoboz megközelítése*). Györe mindenesetre Táborhoz és részint Géczihez hasonlóan jelentős szerepet juttat a verset létrehozó szöveg autonómiájának, de a versszöveg utaló-társító s egyidejűleg prezentatív logikája láthatóan nála sem a Nyugat-hagyomány dikciójában valósul meg. Nemcsak Babits, de Nemes Nagy stilizáltabb, emeltebb szövegei sem ismerhetők már fel Györe verseiben. Így – bár a fülszöveg írójával ellentétben magunk sehol nem ismertünk rá „szeriális versépítkezésre” – tagadhatatlan, hogy a tárgyiasság költsészeti új lehetőségeit kutatva a negyedik nemzedék költőiehez képest is mondhat részeredményeket magáénak.

Különös azonban, hogy a huszadik századi magyar líra alapképleteinek részleges újratermelődése mellett olyan törekvések is felbukkannak, amelyek egy közbul-só mintát közelítenek meg: nem sorolhatók igazán a par excellence vallomáslira körébe (noha forma szerint személyes, alanyi karakterűek), ám nem is az absztrakt tárgyiasság líra változatai (még ha szövegformáló elveik némelyikét ettől a vonulattól kölcsönzik is). Ma még eldönthetetlen – hiszen effajta versek megjelenése a véletlen műve is lehet –, születőfélben van-e itt egy a harmincas évek újklasszicista fordulatát idéző új lírai magatartás. Mindenesetre két olyan kötet is akad a mostaniak között, amelyeknek a lírai kifejezés erős literarizáltsága, a stilizáció tudatos irodalmiassága a legszembeötlőbb jegye. Persze, a témát bizonyos távolságtartással „megverselő” költő teremtett a lírafejlődés minden szakaszán, sőt, az ironizálva kicsinyítő, új szenzibilitás maga is kedveli az ilyen típusú tárgyiasságot. Bókkon, Greguss vagy D. Németh könyveiből több példát is idézhetnénk ennek szemléltetésére. Ők azonban sem az élmény tagoltsága, sem a megformálás minősége tekintetében nem közelítik meg azt a viszonylag érett verskultúrát, amellyel Csengery Kristóf és Turcsány Péter rendelkezik. Más-más lírai univerzumban gondolkodnak ugyan, de – az előbbiekhöz képest – nem a fogalmi, nem a tapasztalati dimenzió „versszerűsítése” köti le az erőiket, hanem a lírai immanencia *teremtő* elveinek elsajátítása. Úgy is fogalmazhatnánk, klasszikus értelemben az ő világlátásuk nevezhető legmélyebben lírai fogantatásúnak. A szó, a versalak, a rim, a formák újrapoetizálásának egy-egy lehetséges útját járják. Csengery a harmincas évek újklasszicizmusának alakzataihoz került közelebb, csiszolt, tiszta formái – pontosan látja Domokos Mátyás – nem egyszerűen újrafogalmazott versalakzatok, de helyenként a szonett építkezésének és rimtechnikájának új variánsaival is meggyőzően próbálkoznak. Költsészettana jellegzetesen klasszicizáló eredetű; a versnyelv, a kifejezés eszközkészlete az ő értelmezésében autonóm szellemi létező, s az alkotó, aki e jelrendszerrel dolgozik, lényegében nem létrehozza, nem teremti a költői nyelvet, hanem elsajátítja, birtokba veszi:

„Rajtad” és

Tőled tanultam meg a verselés

szent mesterségét. S azt, ami talán

a legtöbb. Minden. „Végző tudomány”.

Köszöntlek hát – „kölcson vett” nyelveden:

Mindenkihez-hűséges Hűtelen.

(*Tücsökzene-stróta Szabó Lőrincnek*)

Aligha meglepő hát, hogy Csengerynél az élménypoétikától idegen versalkotó szituációk válnak tipikussá:

A vers olyan egység,

amelynek én csak forma szerint lennék

alkotója, s amelyet együtt írunk

a valóságban: közös törzsi ének.

Hang s visszhang. Benne magára ismerhet

ember, állat, víz, kő, virág, fa – élő

s élettelen erőök hálózata.

(*... Ők fogják ceruzámat*)

Általában azonban az is elmondható, hogy Csengery formakultúrája, verseinek zenei harmóniája, a dikció kiegyensúlyozottsága, a kompozíció lekerékítettége gyakran jár együtt gondolati közhelyességgel, ál-filozófikus verszárlatokkal, egymásnak ellentmondó világkép-változatokkal; a nyugatos-klasszicizáló versmondattan olykor meglepően üres metaforikával; a tisztán dalszerű szólamok némelykor érzelmes sanzonossággal. Különösmód hasonló kérdéseket vet föl Turcsány Péter artisztikus verskezelése, s e virtuóz technikával teremtetett lírai világ első ellentmondásossága is. Turcsányt nem az újklasszicista formaelvek vonzzák: versei arról győzik meg az olvasót, hogy kortársai közül alighanem ő rendelkezik a leggazdagabb történeti poétikai eszköztárral. Vörösmartytól, Aranytól egészen a hetvenes évek hangzós-fonikus költészetéig olyan magabiztosan uralja a lírai megnyilatkozás lehetséges regisztereit, hogy olykor egy-egy versképlet újramegszólaltatása is élményszámba megy:

S nem részesülhet semmi kegyelemben
 Amit a plédre ember himezett
 A tarkarétű őszi színeket
 A szőke lány haját a nyári lenben
 A pléd idézi fel hogy ne feledjem
 A boldog arcú elmúlt csínyeket

A *Grimasz és Maszk* c. mesterszonett e részlete pontosan kifejezi azt a többletet is, amit a Nyugatos verstechnika modorra váltásával a lírai alany önszemléletének részévé szervesít: a modalitások profanizáló, rim-iróniás, szerkezetkeverő áhangszerezése tökéletesen levezethető egy, az új szenzibilitással rokon magatartás képletéből. Ott azonban, ahol e lehetőségeiben és távlataiban meglehetősen határolt – s kockáztassuk meg a kifejezést: fölvenni *kényszerült* – attitűd nem harmonizál a mégiscsak felszínre törő affirmatív megnyilatkozással, ott menten elvész az alakítás hűvös-ironikus fölénye. Ilyenkor Turcsány mintha ügyetlenebb verselőnek is mutatkoznék, s mintha *saját* szólamai válnának modorossá. Kézenfelvő volna itt alkotáslélektani magyarázathoz nyúlunk, ám alighanem az a lényegesebb, hogy a rimkényszer, a feszes formaigényt oldó személyesség a szabadabb recitációt rutintalanabban kezeli, mint a versalanytól iróniával távolított *témákat*. Téma és élmény, formatudat és önkifejezés ilyen természetű szembekerülése alighanem az egyik kulcsproblémája az újklasszicista karakterű (Csengery), illetve a formakultúra virtuóz birtoklására (Turcsány) építő alkotásmódnak. Mert abban nagyjából igaza van Szörényi Lászlónak, hogy Turcsány „természeti hangzások ezernyi lehetőségéből, a nyelv mélyéből teremti meg ütemeit”, csak hogy az értékelés minőségi alapja nem lehet pusztán a kivételes líratechnikai készség. Mert az ilyen berendezkedésű költői világ, mint preformált lírai horizont nem mindig teszi lehetővé, hogy az endogén fejlődésű élmény is esztétikai alakot öltjön. Érzésünk szerint többek közt ezért kényszerül ugyanazon versstruktúrába Csengerynél affirmatív és „Dropout” élmény, s ezért kerül zavarba a gondolatilag némileg következetesebb Turcsány is, amikor a hagyományos ódaiság és neoavantgarde akusztikusság szólamait próbálja összehangolni. A *Fülledt házban huzat* c. kompozíciója talán még a legtöbbet ígérő kísérlete: ha némi allegorizmus-sal is, de indulat, hit és reális esélytudat itt hoz létre önelrajzolás (és nyelvi disszonanciák) nélküli műalkotást. Olyat, amelyik a formák beszédében a világértelmezés értéknyelvét képes megszólaltatni, úgy, hogy közben a verstávlát újszerűen fogadja magába a társadalmi dimenziót is.

Mivel e könyveket lényegében a véletlen sorolta együvé, a róluk készített metaszet sem tarthat többre igényt, mint hogy jelezze a legújabb magyar költészet néhány időszaki dilemmáját. Persze, annak kockázatával, hogy a közeljövőben esetleg – bár ezt alig hisszük – a jelenlegiekkel ellentétes folyamatok indulnak meg mai líráinkban. Abból kiindulva azonban, hogy a hagyományos lírai szereptudat átfarmálódása nem az utóbbi két-három évben kezdődött el, s hogy a versértés tradicionális formái sem a közelmúltban váltak kérdésessé – mélyreható fordulatra feltehetően nem számíthatunk. Ez a tizenkét kötet a versről alkotott képzetek lassú módosulását

a mennyiség nyomatékával emeli tendenciaérvényre: a költemény inkább a magán-szféra körébe visszahúzódó, a bizonyosság hiányával folyvást szembesülő, elbizonytalanodó, de a viszonylagosságot kényszerhelyzetként megnyilvánító, hüvös-tárgyias magánbeszéddé vált az új nemzedék kezén. A poetológiai leírás így különösen az impulzív, összetett jelentésvonzatú metaforika, az erős, drámai töltetű szólamvezetés, a feszültség mozgatta verskompozíciók visszaszorulását állapíthatja meg. Helyettük a világnézetileg talán mélyen nem is artikulált szkepszis, a végső konzekvenciáig el sem vezetett kivülállás és egyidejű benn-lét különös, köznapias relativizmusa erősíti fel a maga versenyelvi alakzatait. Nem spleen ez, nem létpesszimizmus, s nem is hordozza az esztétizmusba menekülés jegyeit. Inkább a távlatvesztés zavart tanácstalansága, a világszemlélet új stratégiáit kereső, ám minden ifjúi lendületet nélkülöző alapmagatartás lírai kifejeződése. A vers tárgyhoz való viszonyát többnyire a hangsúlyosan személyes modalitás, a játékosan önkisebbitő ironia, a visszafogott stilizáció szemlélteti. A hatvanas évek költészetének drámai szcenikája, hangsúlyos jelképkeresése helyett itt csendes helyzetjelzés, olykor szenvtelen epizódolás uralkodik. A mindentoldalú behálózottság képletét rajzolják elő a köznapis beszédhelyzet meglepően gazdag változatai; s a beszédmondat elégikus, meditatív karaktere csak tovább nyomatékosítja ennek a korábbi harci terepeiről lassan visszavonuló költészetnek a más típusú érzékenységét. Nem állítjuk, hogy a tünetek közvetlenül rokoníthatók az új szenzibilitás tudatosan reduktív, illúzióvesztett költészetével. Annyi azonban tény, hogy a poétikai alakítás számbavehető jegyei itt is új, más impulzusokra érzékeny magatartást idéznek elénk. Bizonyval van ebben az attitűdben eredendően nemzedéki tartalom is, de a versekben teljes biztonsággal nem mindig választhatók el még egymástól az életrajzi indokoltságú személyes, a sajátosan térségi fejleményű és az európai lírafolyamatokkal összhangba hozható létérzékelés gesztusai. Sajnos, nem utolsósorban éppen a megformáltság differenciálatlanságát és esetlegességét látva hajlunk annak elismerésére, hogy e költők többségénél egyszerűen megverselt köznapis tapasztalatiság áll az alkotások háttérében. Az talán nem is paradoxon, hogy az ígéretesebb versvilágok kevés hasonlóságot mutatnak az új szenzibilitás poétikájával. Még akkor is, ha Tábor, Györe, Csengery, Turcsány vagy Géczy könyvei csaknem kivétel nélkül tartalmazzák ennek az új érzékenységnek – más-más verstechnikákban megnyilatkozó – motívumait. Így tehát valójában nem is a poétikai megnevezés kérdése válik elsődlegessé, hanem annak sürgető kritikai tudomásulvétele, hogy a legújabb magyar költészet a valóság más kihívásaira adja ma már a maga feleleteit. Más valóságot érzékel, mint amilyet a vallomásos alanyiség és a Nyugatos esztétizmus lírájára fölesküdtött kritika tükröként akar eléje tartani. Az új horizontban való megítéltetés jogát természetes feltételként kell megkapnia ennek az új, ha *nem is újító* költészetnek. Nem kritikai, de költészettörténeti figyelmeztetésül viszont talán nem haszontalan e helyt a szóművészet egy modern klasszikusát idéznünk:

„gyümölcsöt ama nap nem vár, sem érő
kalászfűért, sem termésből magot –
játszik csak, fényét érzi, s visszanéző
emlék nélkül – minden kimondatott”
(Gottfried Benn*)

Mert ami végül e pályanyitó kötetek olvastán – minden méltányolható érték ellenére – mégis elkedvetlenítő, az az, hogy az új érzékenység új költészetében egyelőre bizony kevés érvényes szó mondatott ki. A költészeti modernség távlatából nézve legalábbis nem elegendő.

* Nemes Nagy Ágnes átköltése.

JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

ELŐJÁRÓBAN...

E szemlék írója, amióta a *Jelenkor* megtisztelő megbízásának igyekszik eleget tenni, most a bőség zavarát tapasztalja. A többé-kevésbé rendszeresen gyűjtött újságkivágások, folyóirat-számok „dombbá” nőttek. Több az, amiről be lehetne számolni, mint amennyi tér a rendelkezésünkre áll. Annyi talán a könnyebbségünk, hogy ígéretünkhöz tartva magunk, nem beszélünk évfordulókról, holott most is akár egy egész szemle-terjedelmet szentelhetnénk nekik. Emlékeztetünk csak arra, hogy mostanában volt Veljko Petrović születésének századik évfordulója. Petrović Budapesten a *Croatia* című magyar nyelvű folyóiratot szerkesztette, az első szerb Adyfordítók egyike, s öneki int bűcsút 1913-ban Kosztolányi Dezső egyik cikkében. Nyolcvan esztendővel ezelőtt született Oto Bihalji Merin, a háború előtti és a háború utáni Jugoszlávia egyik legelevenebb szelleme és világpolgára. Bátyjával, Pavleval, az ún. „szociális irodalom” (a szocialista realizmus neve volt ez) kiadváallatának (a ma is létező Nolit-nak) és folyóiratának (*Nova literatura* – azaz: Új Irodalom) megalapítója. Így érthető, hogy 1932-ben ott van Harkovban és 1934-ben Moszkvában a szovjet írók első kongresszusán, Berlinben pedig a proletárirók szervezetének a titkára, majd a spanyol polgárháború krónikáirója és a repülés történetírója lesz. A háború után a képzőművészet elkötelezettje és a modern művészet úttörőinek propagátora, a „naiv művészet” első prófétáinak egyike Európában. Azután ötvenesztendő s a jugoszláviai magyar irodalom rangos folyóirata, a *Híd* is. Első száma 1934. május elsején jelent meg, s azóta (kivéve az 1944 áprilisától 1945 októberéig tartó időszakot) rendszeresen megjelenik, és mostmár évtizedek óta jelen van az egyetemes magyar irodalom életében.

De hirt adunk író-halálról és írói díjakról, és hivatkozunk írókkal folytatott beszélgetésekre, interjúkra. Elsősorban azért is, mert a szemleíró úgy tartja, a *beszélgetés* vált az elmúlt hónapokban uralkodó kifejezési formává, és hírhordozóvá a jugoszláviai sajtóban és a kulturális közéletben.

A TRAGIKUS ÍRÓ-HALÁLROL

1984. március 26-án (hétfőn) Branko Ćopić végetvetett életének: a belgrádi Száva-hídról a vízpart betonjára vetette magát. Megrendítő a hír, és országos volt a gyász is, hiszen Jugoszlávia talán legolvasottabb és legnépszerűbb írója volt Branko Ćopić, aki elmondhatta magáról, hogy valóban „ifjú szívekben él”, mert iskolai olvasmányok voltak ifjúsági regényei, a felnőttek pedig anekdotázó kedve, mindent megaranyozó humora, elbeszélői közvetlensége miatt olvasták szívesen regényeit és elbeszéléseit. Ilyen értelmű volt ars poetikája is: „Azt szeretném, ha ebbe a bal-sejtelmekkel teli, szomorú világba minél több derűt, mosolyt, reménykedést, kéklő mesét vihetnék be, és kocsirakományra való elképesztő, tündéri lóditást is, bár valljuk meg, még mindig én vagyok az, aki a legkevésbé hazudik.”

Életrajza a „boldog” íróé, aki mellé a siker korán odaszegődött. 1915-ben született a boszniai Grmeč hegy alatti egyik faluban. Tanítóképzőt végzett, 1940-ben pedig a belgrádi egyetemen diplomált. Első novellája 1936 májusában jelent meg a belgrádi *Politika* című napilapban, első kötete pedig 1938-ban *A Grmeč alatt* címmel – ihletével gyermekora világa felé forduló módon. Partizán már 1941-ben, és

talán a legtöbbet szavalt háborús versek egyikét írta meg a krajinai proletárharcosokról, akiket az ellenség bekerített: „szembeszálltak a tízszeres ellenséggel, hősi halált haltak egy szálíg az egyenlőtlen küzdelemben” – ahogyan a versben megénekelt eseményről a verscím alatt közölt mottó tudósít. Magyar nyelvre Dudás Kálmán fordította még a felszabadulást követő első években. Íme bevezető részletei:

Otthon kalászat hányja már a búza: kezünk vetése most terem!
Vár az aratás, s borong az esti nóta
a lányok ajkán csendesen.
Mi meg elestünk, bajtárs:
oda a fiatal búza zölden, oda a tavaszi zsenge szem:
fölkeltünk, suhogó esőben, ködös bánatok dala a hajtás.

Halott karok és halott fegyverek,
ez a halál sorakozója:
bajtárs bajtársa oldalán
merev-nyugodt,
azok meg, ó, de voltak ám:
együnkre tíz jutott!...

(Halott proletárok dala)

A háború után főképpen regényeit szerette meg az olvasóközönség, amely az irodalomban a mesét tanulta megbecsülni és a humort kereste, amely a tragikus életkonfliktusokat is képes feloldani. „Hittem és hiszem, hogy az irodalom, ez az emberekről szóló arany mese, legalább egy ici-picit segít megváltoztatni és felderíteni borús világunkat...” – vallotta 1981-ben. Egy másik alkalommal ezt írta: „Humorral és derűvel küzdöttem a háború szörnyűségei ellen. Az emberekben azt kerestem, ami szép és nemes, a melegséget és az emberséget, visszaadtam az emberbe vetett bizalmat. Humorral gyógyítottam a magam sebeit meg a többiekét, védelmeztem és sajnáltam az embereket.” Hősteremtő író volt Branko Ćopić – halhatatlan alakja Nikoletina Bursac a krajinai partizánlegény, ez az esetlenségében is nagy lélek, jószívű óriása a II. világháborúnak.

Az utóbbi években Ćopić kedélybeteg volt: magabazárkózott, s elhallgatott íróként is. Halálának napján délután két óra körül indult el otthonról és este körülbelül hét óráig „sétált” – nyilván már a halál gondolatával barátkozva. „Néhány barátja gépkocsiból 6 óra körül látta a hidon – olvashatjuk az újságok tudósításaiban –. Nem tűnt fel nekik semmi, ami szokatlan lett volna. És akkor, 7 óra körül az arra járók arra lettek figyelmesek, hogy egy ember átlépi a hid korlátját... Egyikük felkiáltott: Ne!... de az öngyilkosjelölt csak legyintett. Branko Ćopić volt az...”

Idézzük végezetül Oskar Davičo, a kitűnő író, az 1950-es években Ćopićnak esztétikai szempontból ellenfele, jellemzését: „Branko Ćopić a hőseire hasonlított. Nagyon érzékeny volt, mindig segíteni tudott másokon. Tragikus egyéniség volt, de bánatát mosollyal leplezte. Nagyon szerette a gyerekeket, de neki nem volt gyermeke, az öregeket is, de az öregkort nem érte meg.”

KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG

A zágrábi *Oko* (Szem) című kéthetente megjelenő lap beszélgetést közöl *Az apokalipszis ellen* cím alatt Vladimír Popović költővel abból az alkalomból, hogy a „Goran koszorúja” elnevezésű irodalmi díj (rangos a maga nemében!) nyertese lett *Oči* (Szemek) című poemája megírásáért.

A szó szerint is „koszorús költő” 1910-ben Zadarban született, s fiatalemberként már a munkásmozgalom harcosa, 1933-ban börtönbüntetésre is ítélik. Első verseit közvetlenül a háború előtti évben, 1940-ben írja. Ihletője és lírájának fő forrása a háború élménye. Ez kíséri még ma is.

Az újságíró többek között a költő legismertebb poémájának, a *Szemeknek* valóságalapjai iránt is érdeklődött. Így tudtuk meg, hogy közvetlen élményről van szó: az Udbine városkába vezényelt usztraság 1942 őszének egy éjjelén a közeli Jošane falura csaptak és vérfürdőt rendeztek. A gyerekeket, öregeket, a nőket legyilkolták, majd a házakban talált holmit kocsikra rakták és Udbinéba szállították. Vladimir Popović a vérengzés másnapján partizánként járt a faluban, és olyan rettető látványnak volt szemtanúja, hogy még ma is, annyi év után megborzong, ha az akkor látottakra gondol. Láttam – mondja – lemészárolt, megcsonkított emberi testeket, tűzbe vetett embereket, asszonyokat és lányokat a közeli dombon agyonlőve, megölt asszonyt, melle levágva, s mellette szópós gyermeke élön, sértetlenül.

Ezeket a borzalmas jeleneteket látva formálódott egy nagyobb terjedelmű kompozíciója: „minden nőni kezdett tudatomban és költői élménnyé alakult át”. Az is világossá vált számomra, magyarázza, hogy nem elég csupán a megtörténeteket leírni, hanem jelképvé is kell tenni. Ezért azután a *Szemek* cím nem csupán a kioltott látást és a kivájt emberi szemet jelenti, hanem a lelki szemekről is beszél, amelyek „látnak”, kontemplálnak, előrelátnak, perspektívát kínálnak.

A költő azután elmondja azt is, hogy az első sorokat még 1942 őszén papírra vetette, és egy népünnepélyen szavalta is a részleteket, 1945-ben Miroslav Krleža közölte nagyobb részeit a *Republika* című folyóiratában, míg 1950-ben adta ki a poéma első integrális szövegét, azután tovább dolgozott rajta, s tíz év múlva új változata készült el... S majd huszonöt esztendő telt el, hogy a megérdemelt elismerést is megkapja az apokaliptikus látomásokkal küszködő költő, aki méltó költő-utóda Ivan Goran Kovačićnak, a *Tömegsír* című nagy poéma költőjének.

A NÍN-DÍJ NYERTESÉRŐL

Az egymás után következő esztendőkből ilyenkor adtunk információt a legrangosabb jugoszláv regénydíj nyerteséről. Ezt tesszük most is, hiszen több mint egy hónapja már, hogy ismerjük a nyertes regény íróját, s olvastuk magát a díjazott regényt is. A szerző neve Dragoslav Mihailović, művének címe pedig *A csizmások*. A délszláv irodalmak iránt érdeklődők ismerik az író nevét s műveit, hiszen magyar nyelven is olvasható a két legnépszerűbb, az *Amikor virágzott a tők* és a *Petrija koszorúja* című kisregénye. A hazai olvasók azt is tudják róla, hogy közelről sem volt sima emberi és írói karrierje. 1930-ban született a szerbiai Cupriján. Húszéves korában börtönbüntetését az utóbbi években többször emlegetett Goli otok nevű börtönszigeten töltötte, majd az élet oly nevezetes „iskoláit” járja, sok-sok foglalkozást próbálva ki. 1968-ban *Amikor virágzott a tők* című kisregényét betiltják, később hét szerb nyelvű kiadása lesz – nyilván ehhez hozzájárult mind a tiltott könyvek iránti általános érdeklődés, mind az író kétségtelen epikus tehetsége. Ezt látszik alátámasztani a tíz idegen nyelvű fordítás megjelenése is.

A díj bírálóbizottságának a közleményéből megtudtuk, hogy ötven regény volt versenyben a díjért, végül négy mű maradt a figyelem középpontjában, így Dragoslav Mihailović: *A csizmások*; Borislav Pekić: *Veszetség*; Veljko Barhieri: *A császári inyenc sírfelirata* és Neven Orhel: *Riadó a rák-osztályon* című regénye, végül Borislav Pekić regényével szemben Mihailović műve kapta a díjat a bizottság 4:3-as szavazatával.

Szűcs Imre, a *Magyar Szó* egyik szombati számában (február 11-én) beszélgetést közölt a Nín-díjas szerzővel. Ebből idézünk néhány részletet – az író néhány, jellemzőnek látszó gondolatát, véleményét:

„– Hőseim tipologizálása teljesen távol áll tőlem. Az viszont már éppenséggel idegesít, ha a kritika kis embereknek minősíti a hőseimet. Természetesen nekem rokonszenvesek ezek a hősök, de egy ilyen besorolás mindig azt a veszélyt rejti magában, hogy akkor a nagy embereket okvetlenül a politikusok, írók, művészek vagyis az intellektüelek között kell keresni. Hőseim, mint típusok, inkább a szóbeliség és nyelvjárási vonatkozások, szituációk függvényei, a nyelvjárási színek és ízek

kifejezői... Mert elbeszéléseimben, regényeimben én ezzel a végtelenül egyszerű nyelvvel és eszközökkel szeretném a legnehezebb és legösszetettebb kérdéseket is felvetni. Más szóval ilyen egyszerű eszközökkel törekszem a legnagyobb tágasságra, arra, hogy a lehető legegyszerűbb módon beszéljek az emberi élet leglényegesebb, legfontosabb kérdéseiről...

– A szenvedés, öröm, beteljesedés kérdése közvetlenül nem érdekelt. A bölcs emberek... mindenesetre azt tartják, hogy a szenvedés megnevesíti az embert és lelkét. Én azonban azon a véleményen vagyok, hogy a szenvedés össze is törheti, meg is semmisítheti az embert. Ezért sosem ajánlanék, sosem tennék kíváncsossá az embereknek olyan boldogságot, amelyet csak szenvedések és gyötördések árán tudnak elérni. A szenvedés fölmagasztosítása ugyanis szerintem előbb-utóbb azt jelentené, hogy általa igazoljuk az erőszakot, szentesítjük azokat az eszközöket, amelyek függetlenül attól, hogy bölcsőbbek leszünk-e általuk, semmiképp sem méltók az emberhez...

– *A csizmások* és a *Petrijá koszorúját* is koszovói-resavai nyelvjárásban írtam... Ilyen nyelven beszéltek az én szüleim és az ő szüleik is, noha iskoláztatásom során egyet-mást megtudtam és megtanultam erről a nyelvről... Azóta is azt valom, hogy ez az eddigi mellőzött nyelvjárás is képes a legárnyaltabb érzelmek, hangulatok és gondolatok kifejezésére, s azoknak a szívdobbanásoknak, lüktetéseknek a megszólaltatására, amely minden igaz irodalom feladata. Hogy sikerült-e ezt elérnem, megvalósítanom, nem tudom, de állítom, hogy egy pillanatra sem sajnálom, amiért ezzel megpróbálkoztam."

A díjnyertes regény cselekménye a II. világháború előestéjén játszódik: a „csizmások” pedig a katonák, a királyi Jugoszlávia hadseregének tagjai, tisztjei és altisztjei. Főhőse, Žiko Kurjak (a név farkast jelent!) első személyben meséli életkalandját, s halad – tulajdonképpen – az egyik életanekdótától a másikig, balga szerencsétlensége fonalán a háború felé ember és világ egyaránt. Ügyes montázssal az író hőse mögé felvonultatja a történelmet is, amikor a hadsereg kémiszolgálatának a jelentéseivel idézi fel az országra törő ellenséges erők jelenlétét. A kritikák címe is beszédes: az egyik *Megkövült derű* cím alatt ismerteti a művet, a másik *A játéktól a drámáig* címet tartja kifejezőnek, amikor *A csizmások*ról akar szólni. E szemlének az írója – bevallja – nem volt elragadtatva a regénytől...

EGY DÍJ – BOTRÁNNYAL FÜSZEREZVE

A nagy, országos visszhangú botrányt a Vitomil Zupannak ítelt díj váltotta ki, s ez volt a napi- és hetilapok témája az 1984-es esztendő első hónapjaiban nem csupán Szlovéniában, hanem minden irodalmi központban is országszerte. Az történt ugyanis, hogy a legrangosabb szlovéniai irodalmi díjat, amelyet France Prešerenről, a legnagyobb szlovén költőről neveztek el, Vitomil Zupannak ítéltek oda. A hír hallatára Jože Javoršek levélben kérte a Szlovén Íróegyesület elnökét, hogy töröljék az íróegyesületi tagok névsorából, mert nem ért egyet Zupan díjra való terjesztése kérdésében az egyesület vezetőségével, megítélése szerint ugyanis Zupan díjazásával az íróegyesület jobbra tolódott. A szlovéniai irodalmi viszonyok jó ismerői nyilván nem lepődtek meg ezen a tiltakozó gesztuson sem, mert tudták, hogy Javoršeknek lesújtó a véleménye Zupanról; a szlovén irodalom és társadalom démonának tartja. Közben nem győzik a botránnal foglalkozók hangsúlyozni, hogy nem közönséges konfrontációról van szó a két író között: valamikor barátok voltak, s mi több, börtöntársak is. Ugyanis Zupan 1948-ban egy felelőtlen politikai tréfa miatt tizenöt évi börtönbüntetésre ítéltetett, akárcsak Jože Javoršek, s belecsöppent ebbe egy harmadik szlovén író is: Dušan Pirjevec. Mindhárman majd jelentős szerepet játszanak a modern szlovén irodalomban. Joggal állítja kommentárjában a kitűnő tollú zágrábi Veselko Tenžera, hogy nem csupán Szlovéniában, hanem országszerte is e három szlovén író mintegy mitologizálja az irodalmi közvélemény, s ők képe-

zik az irodalmi „bermudai háromszög” csúcsait, amelynek örvényeiben azután minden más szlovén író eltűnik.

Botrányhős tehát Vitomil Zupan... Így az ő sárga csizmái Ljubljanában olyan nevezeteselek, mint amilyen nevezetes volt Párizsban a múlt század első felében l'heophile Gautier ama vérvörös mellénye, amelyet a *Hernani* bemutatóján viselt. Kalandor-természet – kétségtelenül. 1914-ben született, 1932-ben tett érettségi vizsgát, hogy egészen a háború kitöréséig az élet kalandora legyen: volt angol hajón tengerész, sitanár, boksoló, munkás. A háború alatt partizán, a felszabadulás után a ljubljana-i rádió szerkesztője. Mérgezett, csípős nyelv, gyors kéz, afférok és skandallumok, észveszejtő nők társasága – ez volt élete a háború előtt. Azután 1945-ben, egy hideg őszi zágrábi éjszaka idején csőretöltött pisztollyal tör Krležára, uniformisban, hogy irodalomról beszélgessen. „Gondolom, hogy halálra rémült Krleža, ez a szimpotikus potrohú...” Zupan mintaképe a francia Céline, s magát az „erotika királyának” tartja.

Az is érzékelhető, hogy gondosan kimunkált magatartásformát képvisel a most díjazott Vitomil Zupan: A tagadás testet öltött szellemét akarja képviselni, amikor belerúg minden, a szlovének tisztelete övezte tabuba, így a család, a filozófia, a hit, az érzelmek, a szlovenség, a humanizmus eszményébe, és a bele nem illeszkedés álláspontjára helyezkedik. Hirdeti is: az alkalmazkodni képtelenek viszik igazán előre az emberiséget. Giordano Bruno tehát az eszményi hőse, aki – mint mondta – „mindig önmaga tudott lenni”. Látás- és gondolkodás-rendszerének három gócpontja van, s ez az Erosz, a Halál és a Művészet. Filozófiája közben vitalisztikus, mert nem tesz mást, mint az ösztönök szabadságának a szükségességét hirdeti, és az ösztönök felszabadulását tartja az egyetlen valódi és célhoz vezető felszabadulásnak.

Hogy sokan felháborodtak díjazása hírének hallatára, érthető talán. A Szlovén Íróegyesület elnöke, Tone Partljič, ugyanakkor a következőképpen érvel, visszautasítva a támadásokat: „Zupan magánélete nem vall sokat irodalmi műveiről, és ezt a magánéletet nem is lehet minden részletében magyarázni, de az ő írásai lényeges dolgokat mondanak rólunk és korunkról.” S jogosnak tartja, hogy éppen Vitomil Zupan kapja a Prešeren-díjat irodalmi munkásságáért, s ebben *Levitán* című regényéért és *Szikla Prometheus nélkül* című novelláskötetéért.

Természetesen Zupan is „beszélgetett” – két belgrádi újságíróval közölt gondolataival meg is ismerkedhettünk.

EGY FELHÍVÁS

Valamikor az elmúlt év legvégén jelent meg a zágrábi *Oko* című lapban a következő felhívás:

„Az »Ifjú Irodalom« elnevezésű projektum lehetőséget kínál minden fiatal írónak. Egész évben küldeni lehet a kéziratokat a horvát fiatalok társadalmi tevékenysége központjának a címére. Minden kéziratot elolvasnak és elbírálnak, kiadnak, illetve visszaküldenek. E projektum keretében 1984-ben körülbelül harminc könyv készül el. A kézírathoz mellékelni kell a szerzőre vonatkozó adatokat, hogy a szerzőkkel fel lehessen venni az elengedhetetlenül szükséges kapcsolatot. A projektum egyik fő feladata, hogy felfedezze és segítse a fiatal alkotók affirmációját, és azokat, akiknek eddig nem jelent meg munkája. A fiatal írók rendelkezésére áll a *Polet* (Lendület), a *Pitanja* (Kérdések), *Studentski list* (Egyetemista Lapok) és az *Oko* (Szem) irodalmi rovatai.”

Újvidék, 1984. április 8.

ILLYÉS LEVELEI BABITSHOZ

Babits és Illyés kapcsolatáról már sok mindent föltárt az irodalomtörténet, de annyira nem mindent, hogy egy-egy újonnan előkerült dokumentum ne gazdagíthatná a képet. Ilyen, ismereteinket árnyaló forrásnak tekinthető az a kiadvány, amely *Illyés Gyula Babitshoz* címmel, „Levelek, versek” alcímmel, Téglás János összeállításában és jegyzeteivel a budapesti Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet minikönyveinek sorozatában, „kézirat gyanánt, házi használatra” jelzéssel 1982-ben – még Illyés életében – megjelent. Tudomásom szerint, Illyés nem rendelt el zárlatot levelezésének közlésére, s néhány levele már korábban megjelent, így például Déry Tiborhoz írt egyik levelét Ungvári Tamás közli Déryről szóló könyvében, vagy a Szekszárdon közreadott könyvtári kiadvány, *A szülőföld vonzásában* tizenhárom, Tolna megyébe címzett levelét tartalmazza. (Nota bene: e levelek Illyés tolnai kapcsolatának feltárása szempontjából még elemzésre, feldolgozásra várnak.) Ugyanakkor levelezésének közlését nem is szorgalmazta, s csak élete végén, nyolcvanéves korában járult hozzá Babitshoz írt leveleinek egy exkluzív kiadványban, egy „kereskedelmi forgalomba nem hozható vizsgamunká”-ban történő közléséhez.

A kis könyv az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának Babits-hagyatékában őrzött ötvenkét levél-dokumentumot – levelet, levelezőlapot, képeslapot, táviratot, illetve egy levél-töredéket és egy befejezetlenül maradt levelet – tartalmaz. A kiadványban Illyés három versét, négy fényképet és több levél fotómásolatát is megtaláljuk. A levelek közül egészen pontosan negyvenkilencet írt Illyés, két levél Illyés első feleségétől, Juvancz Irmától származik, és Babits feleségéhez, Tanner Ilonához (írói nevén: Török Sophie-hoz) szól, egy levelet pedig – melyet a posta nem tudott kézbesíteni – Babitsék írtak Illyésnek. Negyvenkilenc Illyés-levél – nem tudjuk, hogy kapcsolatuk tizenhárom évében több született-e, vagy csak ennyi. A levél-töredék arra utal, hogy talán több, Babitshoz írt Illyés-levél is keletkezett (valószínű, nem sokkal több a most közölteknél), de ezeket éppúgy nem ismerjük, mint a levelezés másik szálát, az Illyéshez írt Babits-leveleket. A levelek időbeli eloszlása, sűrűsége arányosnak látszik: az első 1929-ben, az utolsó 1941-ben kelt, vagyis évente átlag három-négy Illyés-levél születik, a legtöbb 1930-ban (tíz) és 1936-ban (hét), a keltezésekből csak az 1931-es év hiányzik. Az első két levél, majd a befejezetlenül maradt levél kísérőlevele Babits feleségéhez szól, a többi levél címzettje Babits, illetve a költő és felesége. A levelek hangja egyre közvetlenebb. Az első két levél megszólítása: „Kedves Nagyságos Asszony”, a következőké: „Kedves Mihály” (Babitsot kezdettől tegezi), majd a megszólítás egyre gyakrabban: „Kedves Ilonka, Kedves Mihály” (később Tanner Ilonkát is tegezi), s abban a levélben, amellyel 1936-ban a befejezetlenül maradt levelet elküldi: „Kedves Ilonkám”. A levelek aláírása az első években: „Illyés Gyula”, később: „I. Gyula”, ritkán: „Gyula”, két esetben: „Gyuszi” (Babitsék levele is így szólítja meg Illyést, s első felesége is így említi). Illyés első házassága idején több levél az „Illyésék” aláírást kapja, illetve a levelet Illyés felesége is, Muca – barátai így becézték – aláírja. Illyés mindegyik levelét kézzel írta.

Mit adnak hozzá a levelek mindahhoz, amit Babits és Illyés kapcsolatáról eddig tudtunk? – Nem változtatják meg a képet, de személyesebbé, pontosabbá teszik, fényt vetnek a kapcsolat természetére, egyben-másban Illyés emlékezéseit, írásait kiegészítik, korrigálják, s különösen három nőalak – Tanner Ilona, Juvancz Irma és Flóra – rajzával gazdagítják.

A levelek főként nyaranta íródnak Pesten, amikor Babitsék Esztergomban, előhegyi villájukban tartózkodnak, és közvetlenül nem érintkezhetnek. Néhány esetben Illyés van vidéken, Tolnában, Cecén, Ozorán, Gyánt-pusztán vagy másutt, esetleg külföldön, és onnét jelentkezik. Az első időben a levelek főként kéziratot kisértnek, vagy a Nyugat figyelőrovatába szánt cikk témáját beszélük meg. Amikor Illyés verskéziratot küld, gyakran kéri Babits véleményét, tanácsát, alkalmanként kihagyásra, javításra is főlhatalmazza: „itt küldök egy versciklust, illetve ennek első részét – írja 1930. június 3-án. – Magamnak is igen sok kifogásom van ellene. Elküldöm mégis úgy, ahogy van, s reád bízom, tégy vele azt, amit jónak látsz.” Vagy: „itt küldök ismét egy hosszabb verset, teljesen reád bízva sorsát.” És Babits többnyire változtatás nélkül és azonnal közli az írást a kéthetente megjelenő Nyugat-ban. Amikor Illyés maga is aktívan részt vesz a Nyugat szerkesztésében, és a folyóirat versrovatát vezeti, kevesebb szó esik a levelekben saját kézirataról, és több a különféle szerkesztési ügyekről: más kézirát továbbítja, új könyvre hívja föl Babits figyelmét, s a Nyugat „felfrissítéséről” szeretne a főszerkesztővel beszélgetni. A legtöbb levél – ez következik megírásuk idejéből és abból, hogy a címzés hová szól – esztergomi találkozást készít elő, látogatást jelent be, meghívást fogad el vagy mond le, esztergomi vendéglátást köszön meg.

A levelekben irodalomról, irodalompolitikáról, más írókról – az irodalomtörténetírás számára közvetlenül hasznosítható anyagról – viszonylag kevés szó van. 1930-ban például arról olvasunk, hogy Illyés Berda József költészetét szeretné megvédeni a Nyugat-ban Németh László kritikájával szemben. Többet tudunk meg ketőjük írói munkájáról. Értesülünk például arról, hogy Babits *Az én erdélyiségem* című írása „remekül keveri a hullámokat”; Illyés 1932-ben elküldi Esztergomba a halálbüntetés illetve a statáriális rendelet ellen tiltakozó aláírásgyűjtő ívet, „melyet hazánk nagyjai közül már számosan aláírtak”; 1938-ban viszont a Nouvelle Revue de Hongrie Babits-számának egyik kritikai visszhangját adja postára: „talán elszórakoztat a csatolt cikk”; a *Pusztulás*-vita egyik hozzászólójának, Braun Róbertnek írása után Illyés azonnal jelzi Babitsnak: „adataira, kifogásaira és vádjaira a Nyugat következő számában” felelni kíván; máskor levélben egészíti ki és fejti tovább, amit a *Haláltáiról* szóló cikkében megírt, ismét máskor – 1940-ben – azt közli, hogy „az Athenaeum egy francia antológia szerkesztését is felajánlotta”; van, amikor egy-egy írásának keletkezési körülményeire, pontos datálására vetül fény: például a kétrészes *Ozorai tüzet* az 1935-ös négyhetes tolnai tartózkodás emlékét őrzi.

A levelek leggazdagabb rétege élettényeket, életrajzi adatokat, ismert események pontosabbá tételét szolgáló információkat tartalmaz. Illyés első állása a Phoenix biztosító társaság, melyet Osvát Ernő szerzett neki, s ahol 1929-től 1936 nyaráig viselt hivatalt – a személyzeti osztályon dolgozott, az OTI-ügyeket intézte –, majd – 1937-től – a Nemzeti Bankban volt francia agrárreferens. Két lakásának pontos címéről értesülünk a levelekből: 1938 júliusában címe Budapest, I. Krisztina körút 145. IV. em. 2.; 1939 nyarán Párizsban a Hotel de la Sorbonne-ban lakik a rue Victor-Cousin 6. szám alatt. Megtudjuk azt is, hogy Babits 1933 júniusában a Városmajor úti János-szanatóriumban feküdt (ide küldi üdvözlétét Illyés és kíván jobbulást), majd Babits 1936 nyarán ismét a szanatórium lakója („Remélem... Mihály egészsége teljesen rendbe jött” – írja július 24-én), Illyés viszont 1939 nyarán betegségből lábadozva ül vonatra és utazik Svájcba és Franciaországba: „Valamivel jobban vagyok, bár fájdalmam bizony még mindig van” – írja augusztus 16-án.

Részletes képet kapunk, hogy Illyés mikor és hol tartózkodik itthon és külföldön. Szinte állandóan cikázik az országban és Európában. Babitsnál Esztergomban 1930 június közepén jár először, s ettől kezdve csaknem minden évben vendég az előhegyi villában. Különösen szép, emlékezetes napokat tölt feleségével Esztergomban 1932 júliusában: ekkor írja *Hősökről beszélek* című elbeszélő költeményét. Illyés sűrű hazai útjairól rendszeresen üdvözlétet küld Babitséknak. 1933. június 10-én Lillafüreden van az Írók Gazdasági Egyesülete kongresszusán, ugyanezen év júliusában Zengővárkonyban tartózkodik feleségével Fülep Lajoséknál (*Pusztulás*

című tanulmányához gyűjt anyagot), 1935 nyarán négy hétig Ozorán él, szeptemberben Hódmezővásárhelyre utazik a tanyak ifjúsági szervezeteinek kongresszusára, 1936. március 15-én Mátraházán van a Napsugár szállóban, ugyanezen év őszén Tolnában, Gyánt-pusztán tölt hosszabb időt (a *Petőfi*-könyvet írja, s Babitsékát is hívják ide vendégségbe). Ez utóbbi helyen még első feleségével tartózkodik, de 1937. december 30-án Pécsről már egyedül kíván boldog új esztendőit Babitséknak. 1939. szeptember 26-án Békés megyébe, Dobozra „tűnik el”, ahová egy népvizsgálat vezet (a *Lélek és kenyér* című kötetből tudjuk, hogy a felmérést második feleségével, Kozmutza Flóriával végzi), a Babitséknak küldött utolsó képeslap viszont Nagybányán kelt 1941. július 27-én. A levelekből Illyés egy-egy külföldi útjáról is hírt kapunk. 1930 augusztusában több mint tíz napot Bécsben tölt a Baumgarten-alapítvány anyagi támogatásával: „Egész nap a képtárakat járom, van amelyikben már ötször is voltam.” 1934-es másfél hónapos oroszországi utazásáról két Moszkvából és egy Szevasztopolból küldött képeslap ad hírt (valamint erről szól Juvancz Irmának Tanner Ilonkához írt egyik levele: „Gyuszi mindennap szorgalmasan ír, néha kétszer is egy nap... Azt írja, hogy nagyon sokat lát, jól van, szép szobája van fürdőszobával és telefonnal, és a koszt is nagyon jó, amit kap... estére nagyon-nagyon elfárad...”). 1939 augusztusában Illyésék hosszabb nyugat-európai utazásra indulnak, Svájcban és Franciaországban járnak. 1940 húsvétján viszont Olaszországban találjuk őket (ugyanakkor veszi át Babits a San Remo-díjat, de Babitséknak a találkozást megbeszélő levelezőlapját visszahozza a posta).

A levelezés két főszereplője Babits és Illyés, mellékszereplői Tanner Ilona és Juvancz Irma. Négyüket egy Esztergomban készült fénykép is megörökíti a könyvben, talán erre vonatkoznak Illyés egyik datálatlan (8. számú) levelének évődő sorai: „igen köszönöm a fényképet. Igazán kedves együttes. Arra a gyönyörű dalai lámafejre tekintve, amely az én ismerős ingemből bámul a világba, csak az vigasztal, hogy Mihály helyén viszont egy üstfoltozó cigány kesereg. Így még van reménységem külsőmet illetőleg. De vajh kit ábrázol az a spiritiszta jelenés, aki bal oldaláról készül ellebbenni?... Most nézem ismét a fényképet, s látom, hogy a kifürkészhetetlen isteni véletlen Ilonkának vállára ott a szépségkirálynők szalagját vette. Ószinte hódolatom!”

Babits feleségéről ellentmondásos kép él a kortársak emlékezetében. Illyés leveleiben most ez a kép új vonásokkal bővül. Köztudomású, hogy amint számos író útja a Nyugat-hoz Török Sophie hiúságának kielégítésén keresztül vezetett, azonképpen Babits és Szabó Lőrinc, majd Babits és Németh László elhidegülésében ő is szerepet játszott. Illyés hajlékonysága, nagy emberismerete, alkalmazkodó képessége, a taktikus szereptől sem idegenkedő természete mindig, a kritikus helyzetekben is jól működött, és megőrizte attól, hogy megsértse Babits feleségének túlzott érzékenységét. Tanner Ilonka alakját már a Babitscsal való kapcsolat előtörténetébe, a megismerkedés és az első találkozások időszakába bele kell rajzolni. Illyés önvallomása szerint a Nyugatban verseit először Osvát Ernő közli, Babitscsal pedig József Attila ismerteti meg. Nem cáfolja, de kiegészíti ezt, ha tudjuk, hogy a Nyugat szerkesztőinek figyelmét valójában Füst Milán hívja föl egy Gellért Oszkárnak írt levélben, a Babitscsal kialakuló kapcsolatban pedig Tanner Ilonka is szerepet játszott. A levelezés alapján az események a következőképpen rekonstruálhatók:

Illyés 1926 nyarán hazatér Párizsból. A láthatár című folyóiratban megjelent verseit elolvassa Füst Milán, és 1927. március 18-án levelet ír Gellért Oszkárnak: a Nyugat szerkesztői figyelmébe ajánlja a fiatal költőt. A Nyugat először 1927 novemberében – ez Osvát szerkesztői módszerére jellemző – Illyés kritikai írását közli. Illyés verse, a *Szülőföldem* 1928 elején jelenik meg először a Nyugatban. A verset Babits is elolvassa a lapban, fölfedezi benne a közös szülőföldelményt, és József Attilával üzen Illyésnek, hogy szeretne vele megismerkedni. Babitshoz Reviczky utcai lakásába József Attila viszi el, ahol – nyilván – találkozik Török Sophie-val is. Még 1928-ban Illyés hosszú tanulmányt ír a Nyugatban Babits *Az istenek halnak, az ember él* című kötetéről, s ugyanebben az évben megjelenik Illyés első verseskötete, a *Nehéz föld*. 1929. május 16-án közli a Nyugat Illyés *Pünkösdi*

ének című, Babits Mihálynak ajánlott versét. Ezután keletkezik a Tanner Ilonkának írt két Illyés-levél. Ezekből megtudjuk, hogy a költő elküldte Illyésnek *Asszony a karosszékből* című verseskötetét – talán azzal az alig titkolt reménnyel, hogy az kritikát ír róla –, Illyés azonban meg sem köszönte a könyvet. Mulasztására Basch Lóránt figyelmezteti (nyilván Tanner Ilonka említette neki a dolgot), s most, 1929 szeptemberében vidékről, Cecéről két levélben próbál lelkiismeretén könnyíteni, és szinte túlzó módon – „faragatlanságát” emlegetve – kéri az érzékeny asszony bocsánatát, sőt „feloldozását”. Mentegetőzik, dicséri Török Sophie verseit, mondja: jegyzeteket is csinált, latolgatja, hogy hova írhatna a kötetről, véleményét először mindenestre közölni fogja. (Illyés végül is nem írta meg a kritikát.) Tanner Ilonka nem sértődött meg – ez kétségtelenül nagylelkűségét bizonyítja –, sőt ő az, aki Babitsék meghívását Esztergomba először, már 1929-ben tolmácsolja. Csak ezután, 1929. december 5-én íródik meg Babits Mihályhoz az első levél, amellyel Illyés új verset küld a Nyugatnak: arról a *Szerellem* című költeményről lehet szó, amely a lap december 16-i számában jelent meg.

Illyés Török Sophie könyvéről később sem írt a Nyugat-ban, ő viszont védelmébe veszi Illyést, amikor 1935-ben *Szálló egek alatt* című kötetéről Halász Gábor elmarasztalóan szól a Protestáns Szemlében. Török Sophie Nyugat-beli figyelő-írását Babits sugalmazhatta. Ezt köszöni meg Illyés – megint csak azt mondhatjuk: túlzó udvariassággal – a következő sorokban: „Kedves Ilonka, írói impasszibilitásom bár tiltja, hogy kritikára – akár jóra, akár rosszra – reagáljak, ám esendő emberi mivoltomat nem tudom meggátolni, hogy ne köszönje meg kedvességedet. Igen jól esett neki, a nyomorultnak.”

Illyés igazi diplomata: ha Ilonkának verse jelenik meg a Nyugatban, gratulál „kitűnő” verseiért, s úgy dicséri, hogy ha két vagy három versről kellene szólnia, akkor az egyiket emeli ki: „A versed is igen szép volt – írja Babitsnak. – Hasonlóan Ilonkéé is, különösen a második.” Vagy: „Nekem a *Koncert után* tetszett a legjobban.” És ezzel elkerüli, hogy arról kelljen beszélnie, ami esetleg nem vagy kevésbé tetszett neki. Ugyanakkor Illyés nem szervilis, ok nélkül nem dicséri, sőt a rádióban hallott verscsokor után azt igéri: „Végleges zord ítéletemet azonban a nyomtatásban való olvasás után fogom hallatni.”

Ez az 1936-os rádióműsor egyébként Tanner Ilonka érzékenységre és kapcsolatuk egyik kritikus mozzanatára világít rá. Illyés három levele is a rádióműsorhoz fűződik. Szeptember 21-én hangzik el a budapesti rádióban *Két költő* címmel az a negyvenperces adás, amelyben Simonffy Margit Illyés Gyula és Török Sophie költeményeit szövegezte meg. A műsor szerkesztői elkövették a hibát, hogy – talán az ábécére gondolva – előbb szerepeltették Illyés verseit, és csak azután Török Sophie költeményeit. Illyés, aki Gyánt-pusztán hallgatja a műsort, résen van, érzi a veszélyt, megsejti Ilonka bosszankodását, és még aznap levelet ír, kiönti főlháborodását: „Az udvariatságság miatt, hogy mikor egy nő s egy férfi együtt szerepel, rádiókban nincs annyi figyelem, hogy a nőt engedjék előre...” A rádióműsorral kapcsolatos Illyés egy további, befejezetlenül maradt levele, amit aztán újabb levél kíséretében október 3-án küld el Ilonkának: „remélni merem, hogy az idő a kellemetlen eseményből üdítő emléket fog varázsolni.”

Tanner Ilonka portréját Illyés a legtöbb szeretettel és a leghitelesebben – mert költői eszközökkel – abban a versben rajzolja meg, melyet Babits gégeoperációjáról írt 1939 tavaszán. Ez a kép pontosan egybevág azzal, amelyet a levelekben ismertünk meg, s talán még élesebb és keményebb is annál, mert egy nagyon végletes helyzetben mutatja be az asszonyt. Bent a műtőben az operáció folyik, kint a szanatórium folyosóján öten járnak le-föl a szőnyegen. Illyés kezében „egy őrvirág madárként csapongó női kéz, a reszkető feleségé”. A súlyos pillanat napfényre hozza túlérzékeny, szélsőséges, nagy érzelmi hullámmutatást mutató természetét: csilapítókat szed, az egyik pillanatban sír, a másikon „könnyre a vigaszra vont gépies mosolyban kanyargott”, szemében a „téboly fénye”, együtt szenved a beteggel, riadalom rántja görcsbe, de amikor vége az operációnak, újból remény tölti el: „Biztos és vidám / hang rezzent ekkor... / Tisztán repült e hang, – a feleségé, / tril-

lázva szinte akadályain!" És még egy vonás a rézkarc pontosságával: „egész-maga szinte egy szárnyverés volt, / az élet testet öltött könnyűsége...”

A levelezés másik nőalakja Illyés első felesége, Juvancz Irma. Az 1932. július 8-án kelt levél aláírásában van jelen először, így: „Illyésék”, s utoljára az 1936. szeptember 21-én, Gyánt-pusztán kelt Illyés-levélhez fűz Muca toldalékot. A közbeeső időben Illyés leveleit gyakran ő is aláírja, vagy külön záradékot fűz azokhoz, van úgy, hogy ő köszöni meg az esztergomi meghívást vagy vendéglátást, s két alkalommal külön levéllel keresi föl Tanner Ilonkát. Illyés és Muca együtt látogatják meg Babitsékát Esztergomban, együtt vendégeskednek 33-ban Fülepéknél, 35 nyarán Ozorán járnak, s amikor 36 őszén Illyés Gyánt-pusztán a *Petőfi*-könyvet írja, Muca akkor is vele van. Viszont Illyés egyedül vesz részt 33-ban a lillafüredi íróhéten, és 36-ban a Mátraházáról küldött képeslapon is csak az ő aláírása olvasható. Muca jelen van, és szemmel láthatóan jelen is kíván lenni Illyés életében. Kedves, vonzó egyéniség, érdeklik a ház körüli asszonyi gondok, a költözködés, a piac, a befőzés, az árak, érzéke van a humorra, játékosan tud zsörtölődni, s szót ért Ilonkával, tiszteli Mihályt. Jól tükrözi egyéniségét a levél, amelyben az 1932-es hosszabb esztergomi vendéglátást köszöni meg: „Ne haragudjatok, hogy csak most írunk, de Gyuszi elrontotta a gyomrát, és mindketten mélyen el voltunk savanyodva. Pedig, előre megmondtam neki, hogy ne egye meg a dinnyét egészen a héjáig. Neki azonban a figyelmeztetés nem jelent semmit, és ágyba kellett fektetni, és folyton nyögött a fülembre. – Azonkívül költözködünk, és az egész lakás fel van fordítva. A lekvár nagyon szép és sok lett. Nagyon örültem, hogy ott vettem a barackot, mert itt ötven meg hatvan fillér kilója.” Amikor 1934 augusztusában Illyés már megérkezik Moszkvából, és Muca jelzi közeli esztergomi látogatásukat, így zárja a levelet: „Gyuszi épp alussza az úti fáradalmakat, azért nem ír, de álmában is üdvözl benneteket.”

Miután Illyés elvált Juvancz Irmától, 1939-ben feleségül vette Flórát. Két évig tart még Babits és Illyés kapcsolata, mintegy tíz levéldokumentumot tartalmaz ebből az időből a gyűjtemény, de közvetlenül egyikben sincs szó Flóráról. Csak egy 1940. augusztus 6-án kelt és a korra utaló levélben szerepel a többszám: „Különből élünk változatlanul, mint kutya a kútban.” Flóra tulajdonképpen hiányával van jelen a levelekben. Együtt utaznak Franciaországba, együtt végzik Dobozon a népvizsgálatot, együtt látogatnak 41-ben – s éppen Flóra rokonaihoz – Nagybányára, de a Babitsnak küldött sorokat csak Illyés írja alá, Flóra neve hiányzik a levelekről, még a képeslapokról is. Olyan tartózkodó szerénység, olyan háttérbe vonulás ez, amely a legtisztább, a legnemesebb szolgálat jele.

Amikor a levelezésben szereplő három asszonyról beszéltünk, akkor is valójában Babits és Illyés kapcsolatát közelítettük. De a levelek két főszereplőjéről külön is szólni kell. Babits a levelek címzettje, és egyetlen esetben – a posta által nem kézbesített, Illyésnek Genovába címzett levelezőlapon – a levél írója. Keveset tudunk meg róla: szó esik betegségéről, vendéglátó kedvességéről, és néhány adatot kapunk írói-szerkesztői munkájáról. De a legfontosabbat már a neki címzett legelső Illyés-levél bizonyítja: teljesen egyenrangú társként öleli magához a nála csaknem két évtizeddel fiatalabb, pályakezdő költőt, megbecsüli tehetségét, írásait azonnal közli, s amikor később bevonja a szerkesztésbe, hallgat rá, elfogadja javaslatait, tanácsait, teljesíti – többnyire mások ügyében előadott – kéréseit.

Igen, mert a levélíró Illyés legélesebb vonása: önzetlen segítőkészsége. Szó van a levelekben esztergomi látogatásokról, gyakran kíséri a levelet a költő kézirata, de legalább olyan gyakran és gyorsan terít papírt Illyés az íráshoz, ha baráti kérést fogalmaz meg vagy közvetít. Már 1933. november 24-én azért ír terjedelmes levelet Babitsnak, hogy fölhívja figyelmét Fenyő László, a fiatal, vele egykorú, tehetséges, baloldali költő nehéz életkörülményeire, anyagi rászorultságára, akin – mint mondja – sokat segítene, ha Baumgarten-díjat kaphatna. (A következő évben Fenyő megkapta a díjat.) Egy 1935-ben kelt levélben Vas István versei érdekében jár közben a szerkesztőnél: Vas addig halasztaná új kötete megjelentetését, amíg a Nyugat közölne belőle. (Vas *Levél a szabadságról* című kötetének egyik verse, az *Ablaknál* a Nyugat szeptemberi számában olvasható.) 1937-ben Rónai Mihály András köte-

tére hívja föl Babits figyelmét, és Zelk Zoltán négy versét küldi el. (Rónai Mihály könyvéről Vas István ír kritikát a Nyugat-ban, s a küldött Zelk-versek közül is egy megjelenik a lapban.) Egy ismeretlen keltezésű levélben dr. Totis Béla kéziratát továbbítja. Máskor Gellért Oszkár nevében és helyett ír levelet. 1940-ben Tersánszky súlyos anyagi gondjait tolmácsolja: „Tegnap felkeresett Tersánszky. Megint igen rossz állapotban vannak. Tegnap is, ma is kerestem Basch Lórántot, hogy közvetítem a kérést, de Nagyhaton van. Mihálynak is közvetítem hát a dolgot: valóban kétségbeesett helyzetben lehetnek, ha már hozzám fordulnak; Tersánszkynek egy egész köteg zálogcédulát mutatott.” (Tersánszky ekkor nem, de korábban négyszer kapott Baumgarten-díjat.)

A levelezés néhány vonással Illyés személyiségének jellemzéséhez közvetlenül is hozzájárul. Kulcsértékű mondatokat olvashatunk egy 1935 szeptemberében írt levélben. Köztudott, hogy amikor Illyés hazajön Párizsból, mennyire nem akar hivatalos író lenni, főként nem akar írásból megélni. Nem vonzza az úgynevezett irodalmi élet, nem vonzza a főváros, nem vonzzák a folyóiratok, a könyvkiadók. Mindenekelőtt hazalátogatásai, a vidéki élet megismerése, a szülőfölddel való újbóli találkozás ébresztik föl benne a szólás kényszerét, az írói elhivatottságot. A végleges döntés az említett levél tanúsága szerint a *Haláltíai* elolvasása után és egy 1935-ös nyári, hosszabb oszrai tartózkodás alatt fogalmazódik meg: „En eddig csak csetlettem-botlottam az irodalom körül – írja Babitsnak –, komolyan nem nagyon vettem. Most látom, hogy mit jelent; – tudod, nem szoktam nagy szavakat használni –, de ezen a nyáron jöttem rá, mi a szerepe; úgy érzem, most lettem író. 'Nagy terveim' persze nincsenek, csak elhatározásom és szemléletem. Négy hétig voltunk Ozorán. Kicsit Anteuszként jöttem vissza Pestre, készen arra, hogy betöltöm komolyan azt, amit kezdtem, s amit eddig szinte csak szórakozásból csináltam. Szóval, megkomolyodtam...”

A levelek alkalmanként érzéseiről, köznapi életéről, a környezetét érintő ítéletéről is tudósítanak. 1936 szeptemberében a *Petőfi*-könyvet írja Gyánt-pusztán jó módú testvérénénél, akinek gazdatiszt a férje; a *Puszták népe* ugyanebben az évben már korábban megjelent. „Mi különben, főleg én, nyakig vagyunk a vidéki életben – tudósítja Babitsékát. – Tegnap is éjfél utánig tartó evés-ivás egy szomszédos gazdatisztnél, kasznárok, jószágigazgatók – szóval azok körében, akik könyvemben oly üdítő szerepet játszanak. Szerencsére, fogalmuk sincs, hogy ilyen könyv, vagy tisztas család nevével azonos nevű író a világon van. Emellett, mivel mindenki vadászik, vadászom én is, képzeljétek. Az Úr büntetése ma utol is ért: agyon találtam löni egy ártatlan, kedves kis nyulat és egy foglyot. Szörnyű volt, ahogy bukfenceztek; mindkettő meghalt. Többet nem vetemedem ilyesmire.” Ehhez fűzi Muca megjegyzését: „Gyuszi egész Nimród lett, de azért sokat dolgozik.”

Az utolsó levelekbe a kor hangja, a háborús évek szorongató légköre is beszűrődik. Hogy Illyés mennyire tisztán látta a történelem alakulásának irányát, s milyen határozottan ítélte meg az eseményeket, egy 1940-ben írt levelére hivatkozhatunk. Egyik mondatát – más összefüggésben – már idéztük: „Különben élünk változatlanul, mint kutya a kútban.” Még egy keserű megjegyzést sző a levélbe: „Próbálom forgatni az eseményeket, hogy valami szívderítőbbet is tudhassak, de minden vakra esik. Remélem, Esztergomban jobb szelek járnak!... Lelkiállapotom jellemzésére mellékeltem küldöm egész évi irodalmi munkásságomat...” – zárja a levelet. A mellékelt kéziratok között ott lehetett a *Beteg, ősszel* című vers is, mely a Nyugat októberi számában jelent meg.

A levélgyűjtemény utolsó darabja a Nagybányáról 1941. július 27-én kelt üdvözlőlap. Babits néhány nap múlva, augusztus 4-én meghalt. De csak a barátság földi története ért ezzel véget. Sugárzó tanulsága, példamutató ereje a végtelen időben tovább fényeskedik.

NÉP ÉS TÖRTÉNELEM — EMBERI DOKUMENTUMOKBAN

Albert Gábor *Emelt fővel* című könyvéről

Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy a felfedezések kora régen lejárt. Még a mai Magyarországot is újra és újra fel kell fedezni. Nem feltétlenül szükséges ehhez mindent bejárni: elég olykor egy-két faluban lehorgonyozni – mondjuk Baranyában –, és szólasra nyitni nemcsak száját de szívét az embereknek. Ők aztán elbeszélnek hányatott életüket, s az egyéni sorsok történeteiből, amelyeket az író a történelmi, néprajzi, szociológiai szakirodalom megállapításaival szembesít, olyan etnikai és társadalmi közösségek képe tárul elő – a múlt tragikus megpróbáltatásaival, a megnyugvásos jelen mégsem elhanyagolható problémáival, a jövő teendőivel –, amelyek nélkül fehér foltok éktelenkednének honismeretünk, önismeretünk térképén. Albert Gábor könyve méltán foglal így helyet a „Magyarország felfedezése” sorozatban; igen értékes, hézagpótló kötete annak.

Többnyire a képanyagot nézi meg először a könyvvél ismerkedő. Szelíd baranyai tájak, egykori s mai faluképek, népi viseletek és foglalkozások, barázdált arcok, német és szerb sírkövekkel, de szatmári fejfákkal is ékes csendes temetők. Mennékülések és települések; elhagyott otthonok, gazdát cserélt régi házak – német ház tornácán székely öregasszony –, s új modern épületek. Küzdelmes, dolgozó életek emlékei múltból és jelenről. Őslakóké és telepeseké.

Hidas és Magyarbóly, valamint közvetlen környékük a szerző által folytatott vizsgálatok fő színterei. Nemrég még erősen német, illetve német-délszláv karakterű falvak, melyek lakosságának összetétele azonban a második világháborút követő nagyarányú német kitelepítés, székely és magyar betelepítés, s az azóta eltelt évtizedek gazdasági-társadalmi fejlődése következtében alaposan megváltozott. Mit hoztak magukkal múltjukból az újonnan jöttek, s milyen állapotban voltak a megmaradtak; hogyan alakult együttélésük, s mik e téren mai tapasztalataink, – ezzel foglalkozik a könyv. A szerző nagyon jól látja, hogy a kiállott történelmi megpróbáltatások mind a telepeseknél, mind az őslakóknál súlyos egyéni és közösségi tudati károsodásokat is okoztak, amelyekből nem volt könnyű felépülni. Ma már azonban „emelt fővel” járhatnak a jórészt „másságuk miatt” megaláztatottak. A kötet címe erre utal.

Albert Gábort szemlátomást a telepítések kérdése érdekli leginkább; elsősorban a telepes-sorsot érzi át. Könyvét egy ötven év előtti eseménnyel kezdi: a hidas elnéptelenedett református magyar közösség „elnémult harangjával” üzött agitáció a magyar lakosság pusztulására és a német elem terjeszkedésére hívta fel a figyelmet, sürgetve sokgyermekes tisztántúli magyar nincstelenek Baranyába telepítését. A következő években Magyarbólyba és Átára telepített néhány tucat szabolcs-szatmári család – idegenségük, szegénységük és szaporaságuk miatt – gúnyos ellenszenvvel találkozott az őslakosság részéről; a falutól és társadalmától meglehetősen elkülönülten fáradoztak gazdálkodásuk megszervezésén és megszilárdításán. A szerző felfigyel arra, hogy e „Horthy-telepesek” között nagy számban voltak az 1918/19-et követő ellenforradalmi megtorlás megfélemlítettjei, akik mind a felszabadulás előtt, mind azt követően visszahúzódtak minden politikai megnyilvánulástól.

A felszabadulás előtti telepítések egy cseppnyit mertek ki csupán a „három millió koldus” tengeréből. A népi demokratikus földreform sem tudott – mélyreható

volta ellenére – földhöz juttatni minden igénylőt. Jöttek Baranyába is „a debreceniek” – a megalakult ideiglenes kormány engedélyével letelepedési lehetőséget a Dél-Dunántúlon kereső vegyes elemek –, akik ott nemcsak „elhagyott” javakra, hanem többnyire helyi politikai vezetőszerpre is tettek szert. A harcosok, prédálók, hatalmaskodók azonban előbb-utóbb odébálltak, s csak a dolgozni akarók és tudók vertek tartósan gyökeret. Az új államhatalom nagy erőpróbája volt továbbá, hogy letelepítse a Bácskából menekülő székelyeket és a Csehszlovákiából eltávolított magyarokat is. E hatalmas feladatokat szintén a német nemzetiségű lakosság rovására oldotta meg, amelyet második világháború alatti magatartása sommás megítélésével megfosztott javaitól, s a potsdami egyezmény nyújtotta lehetőséggel élve, jórészt kitelepítéssel is sújtott. Így kerültek a vizsgált baranyai falvakba is „csángók” és „csezkó-magyarok”, akiket a kitelepítésre ítelt s csak később elszállított németek, illetve az e sorsot elkerültek házai, földjei birtokába juttattak. A gyakorta véres összetűzésekhez is vezetett roppant feszültségben, amikor mindenki a maga sorsát siratta és saját életlehetőségeiért küzdött, csak ritkán, néhány emberséges szép megnyilvánulásban juthatott szerephez az egymás szerencsétlensége iránti megértés.

A szerző vállalta, hogy könyve arányosságának rovására részletesen bemutassa a székely telepések kálváriájának teljes útját. Ír a madéfalvi vérengzésről, melynek következtében őseik a 18. században a Székelyföldről Bukovinába kerültek, végigkíséri ottani küzdelmes életüket, ismerteti identitásuk megőrzésének gondjait, szól a milleniumi Magyarország aldunai telepítési akciójáról, s végül az ellenforradalmi Magyarországról, amely 1941-ben a feldarabolt Jugoszláviából visszacsatolt Délvidékre hozta őket át. Silány szerb telepesházakban, de bőséges, kitűnő földeken kezdtek új életet, sajátítottak el új, számukra szokatlan síkvidéki termelési kultúrát. Nem ok nélkül érezték azonban bizonytalanok helyzetüket, s vészterhesnek a jövőt: a háború, amelybe felelőtlen vezetői belesodorták az országot, hullámaival 1944 őszén már elérte a bukovinai székelyek délvidéki telepeit, ahonnan menekülniük kellett, nagy viszontagságok között. Fél éves hányattatásuknak Tolnában és Baranyában történt letelepítésük vetett végét 1945 tavaszán, – kevesebb és rosszabb földre, de sokkal jobb épületekbe. Megint jórészt új gazdálkodási viszonyok közé kerültek; a németek szőlőkultúrája ismeretlen volt előttük.

Az 1938-ban Magyarországhoz visszacsatolt, de 1945-ben újra csehszlovák uralom alá került felvidéki területek magyarságának sorsáról is tájékoztat a kötet. Milyen volt élete az első csehszlovák köztársaságban; felelőssé tehető-e kollektíve Csehszlovákia felbomlasztásáért? Összeállítja a csehszlovákiai „magyar kérdés” 1944/45 utáni kronológiáját: viták, döntések, intézkedések követik egymást a magyar kisebbség megfélemlítésére, a magyarságukhoz ragaszkodók, „reszlovakizálni” nem hajlandók eltávolítására. Leírja a dél-csehországi magyar deportációt, embertelen embervásárt, majd a magyar–szlovák ún. lakosságcsere-egyezmény végrehajtását, amelynek keretében már nem menekülésszerűen, mint sokan eddig, hanem szervezeten hagyják el szülőföldjüket, hogy Magyarországon a kitelepített németek helyébe kerüljenek. A szerző figyelmet fordít a párhuzamosságra, amely a magyarországi németek kitelepítése és a csehszlovákiai magyarok áttelepítése között sok tekintetben fennáll, s rámutat, hogy közös alapjuk a kollektív felelősség igazságtalan elvének alkalmazása. Mégis lényeges különbségnek tartja, hogy a csehszlovák kormány eljárásával szemben a magyar kormányé egy nemzetközi egyezményre, a potsdami határozatra támaszkodott.

A magyarországi német kisebbség második világháború alatti magatartását illetően többször is szóba hozzák az író szerb őslakos, illetve magyar „Horthy-telepes” beszélgetőpartnerei a Volksbund féktelen demagógiáját és erőszakosságát, de megjegyzik, hogy ez mindenekelőtt azokkal a németekkel szemben nyilvánult meg, akik nem akartak csatlakozni hozzá. A vizsgált falvakban megmaradt németek bátrabb megszólaltatásával lehetett volna megtudni erről többet, ami árnyaltabbá és életszerűbbé tette volna e vonatkozásban is a képet. A bukovinai székelyek és felvidéki magyarok mély átéléssel és együttérzéssel ábrázolt szenvedései mellé ugyanis hasonló megértéssel kívánczik oda azoké a hazai németeké is, akiket az ellenforra-

dalmi rendszer meglehetősen védtelenül kiszolgáltatott egy olyan irányzatnak, szervezetnek, amely a náci Németország magyarországi hatalompolitikai befolyásának eszköze volt. Belülről, az érintettek által kellene láttatni azt a tragédiát is, amit német nemzetiségű, de nem volksbundista, vagy éppen magyar nemzetiséget valló, de német anyanyelvéhez ragaszkodó hazai németek tömegei számára a háború utáni – a szerző által is kritikával illetett – intézkedések jelentettek.

A fejlődés göröngyös úton haladt előre a vizsgált falvakban is. A megmaradt, de vagyon- és jogfosztott németek problémáihoz hamarosan társult a magyar–jugoszláv viszony megromlása idején titoista ügynököknek nézett délszlávok zaklatása. A kulákkisták készítésekor nem kimélték a nagyobb vagy értékesebb birtokokhoz jutott felvidéki magyar illetve bukovinai székely telepeseket sem; „koronakulák” lett a 9 gyermekes volt szabolcsi agrárproletár, egykori 1919-es direktóriumi elnök, átai „Horthy-telepes” is. A súlyos adókkal és beszolgáltatási kötelezettségekkel terhelt magyar és székely gazdák keserűen emlegették, hogy jobban jártak a földjüktől „büntetésül megszabadított” németek: az iparban, bányáknál elhelyezkedve, jól kerestek ezalatt. Állampolgári jogegyenlőségüket időközben helyreállították. Az első – nagyon gyatrán működő – termelőszövetkezeteket „a debreceniek” hozták létre, a többiek meglehetősen kényszeredetten, a tagosítások következményeitől is tartva léptek be. A tsz-ek 1956-ban bekövetkezett feloszlása után két évig egyéni gazdálkodást folytattak. Az ezután újból szervezni kezdett tsz-ekbe beléptek már egykori német gazdák is, s szintén érvényesíthették ott gazdálkodási tapasztalataikat a korábban kuláknak nyilvánított magyarok. A tsz ma már jó megélhetést, sőt vagyonosodást tesz lehetővé: a németek gyakorta visszavásárolják elvesztett házaikat, vagy korszerűbb újat építenek, a telepések pedig nem utolsósorban azért építkeznek, hogy ne másról elvettben kelljen továbbra is lakniuk.

A régi ellentétek már a múlté. De a szerző „új, felszín alatti németellenesség” bizonyos jeleit fedezi fel beszélgető-partnereinél, akiket némileg ingerel a kitelepítettek sűrű hazalátogatása és olykor viselkedése is, a német nemzetiségűek nyilván rossz lelkiismeretből fakadó „mostani túlzott ajnározása”, a németnyelvű oktatás „felülről erőltetése”. Szerintük a németek újabban túlságosan is „divatba jöttek”; német származású értelmiségiek helyi vezető állásokba kerülésével kapcsolatban már-már „sváb uralomról” beszélnek. Ha a szerző a németeket is megkérdezné, bizonyára más véleményeket hallana, s esetleg azok sem minden él nélküliek. Reálisan kell nézni a dolgokat, s a szerző rá is mutat a szívéhez különösen közelálló székelyek előtt, hogy pl. értékes népi kultúrájuk megőrzésében, ápolásában jórészt önhibájukból – áldozatkészségük gyengéi miatt – állnak hátrébb a németeknél. De természetesen helyesen teszi, hogy az ország egész közvéleményének figyelmét ráirányítja az „elfeledett” székelyekre. Körültekintő, minden oldalú gondoskodással válhat igazán harmonikussá e hányatott sorsú népek immár közel négy évtizedes, nagyszerű közös eredményekben gazdag együttélése. (*Szépirodalmi*, 1983.)

MŰHELY KAPOSVÁRON

Laczkó András: *Ecset és toll* – Szijártó István: *Sipos Gyula*

Az elmúlt évek során nemegyszer vettem részt olyan emlékünnepeken, tudományos üléseken, más összejöveteleken, amelyeket a kaposvári, illetve Somogy megyei kulturális intézmények rendeztek. Olyan összejövetelekre gondolok, mint a Babits Mihály, Lengyel József, Takáts Gyula és Sipos Gyula emlékére, illetve tiszteletére megrendezett találkozók, konferenciák. Nemcsak a baráti légkör, az igényes szervező munka keltett bennem kedvező benyomásokat, hanem az előadások alapossága, értéke is; erről különben több, időközben napvilágot látott kiadvány is tanúskodik. Az előadók között mindig igen nagy szerepet töltöttek be a város, a megye szellemi életének képviselői; s nemcsak udvariasságból figyeltem szavaikra, érdemes volt követni gondolataikat is. Igen, Kaposvár élénk és eredményes szellemi életet teremtett, s ezt a szellemi életet ma már nemcsak az igényesen szerkesztett, az országos irodalmi életben is kétségtelenül értékes helyet elfoglaló Somogy című folyóirat vagy a Kanyar József szerkesztésében megjelenő Somogyi Almanach című mindig igényes kiadványsorozat jelzi, hanem kutatók, irodalomtörténészek, művelődéstörténészek, néprajztudósok mindinkább figyelemreméltó munkája is. Ennek a munkának két jelentékeny eredménye hagyta el a nyomdát az elmúlt hónapokban: Laczkó András *Ecset és toll* című – Rippl-Rónai József irodalmi kapcsolatait tárgyaló – munkája, illetve Szijártó István *Sipos Gyula* című kismonográfiája. Mindkettőt a rangot adó Akadémiai Kiadó jelentette meg.

Laczkó András nevét jól ismeri az irodalmi élet, nemcsak a Somogy című folyóirat főszerkesztőjeként, hanem tevékeny kritikusként és irodalomtörténészként is, akinek írásai országos lapokban, folyóiratokban jutnak el az olvasó elé. Korábbi munkái közül feltétlenül említést érdemelnek Takáts Gyuláról és Bródy Sándorról írott könyvei, valamint a *Babits világa* című tanulmánygyűjtemény, amely az ő szerkesztésében adta közre a nagy költő születésének centenáriuma rendezett kaposvári tudományos ülésszak anyagát. Laczkó már ezen az emlékülésen egy Rippl-Rónai és Babits kapcsolatát megvilágító előadással szerepelt, *Ecset és toll* című könyvében most a kaposvári festő irodalmi kapcsolatainak teljes áttekintésével jelentkezik. Ezek a kapcsolatok elsősorban a Nyugat „nagy nemzedékéhez”: Ady Endréhez, Móricz Zsigmondhoz, Babits Mihályhoz, Kosztolányi Dezsőhöz, Juhász Gyulához és Schöppflin Aladárhoz fűzték a modern magyar piktúra e kiváló egyéniségét. Laczkó természetesen más kötődésekről és találkozásokról is beszámol, például azokról a szálakról, amelyek Rippl-Rónait Thomas Mann-nal, Lengyel Menyhérttel, Szabó Lőrincclal, Hunyady Sándorral, Takáts Gyulával, Martyn Ferencsel vagy Dénes Zsófiával kötötték össze. Munkája tulajdonképpen tanulmányok sorozata, ezek a tanulmányok adnak képet a festő és az irodalmi élet egymást kölcsönösen inspiráló találkozásairól.

Ezeknek a találkozásoknak emlékezetes irodalmi művekben és klasszikus festői portrékban testet öltött eredményei vannak: Babits Mihály és Juhász Gyula egy-egy verse, Ady Endre néhány írása, Móricz Zsigmond *Jó szerencsét* című regényének egy részlete és természetesen Rippl-Rónai kiváló portréi Babitsról, Móriczról és Szabó Lőrincről. Laczkó András pontosan jelöli meg azoknak a kapcsolatoknak a jellegét, amelyek a kaposvári festő és a Nyugat nagy írói között létrejöttek; nemcsak a barátságok, a találkozások dokumentumaira hivatkozik, hanem a közös törekvésekre is. Ezek a közös törekvések közös művészi célok kitűzésében jelentek meg, ahogy a tanulmányok írója, mintegy következtetéseinek összegzéséként kijelenti: „a művészeti célok egy-egy korszakban kevésbé aprózhatók el. Együttes, közös feladatként állottak írók, költők, zeneművészek, festők, szobrászok előtt”. Ez a kö-

zós feladat a huszadik században érvényes, európai szellemű és igényességű nemzeti művészet, illetve irodalom megteremtését célozta meg. Rippl-Rónai és a Nyugat kapcsolatának ezért mélyebb esztétikai értelme, tanulsága van. Laczkó András jelentékeny alapkutatásokat végzett annak érdekében, hogy az „ecset és a toll” rokonságának ezt a mélyebb értelmét kifejezésre juttassa. Nemcsak huszadik századi irodalmunk, illetve festészetünk történetének egy sor adalékát hozta felszínre, hanem a festői és irodalmi törekvések alapvető közösségét is kiemelte, és ezzel a magyar irodalmi és művészeti gondolkodás történetének ismeretét segítette elő.

Szijártó István munkásságát inkább a Somogy megyei szellemi életben tájékozott olvasók ismerik; a fiatal kutató a kaposvári tanítóképző intézet tanáraként dolgozik, írásai jobbra a Somogy lapjain látnak napvilágot. Sipos Gyula életét és munkásságát feldolgozó könyve, amely a „Kortársaink” című kismonográfia-sorozatban jelent meg, első terjedelmesebb munkája, tulajdonképpen tudományos bemutatkozása. A költő, akivel foglalkozik, irodalmunk és politikai életünk értékes egyénisége volt, rövidre szabott élete során – 1976-ban ötvenöt éves korában halt meg – gazdag művet hozott létre: tizenegy verseskötetet, két regényt, egy szociográfiai riportsorozatot és egy önéletrajzi emlékeztést adott közre. Szijártó István ezt a gazdag életművet tekinti át, s közben módot talál arra is, hogy képet adjon hőseinek közéleti, politikai és mozgalmi tevékenységéről is. A kismonográfia egyik értékét éppen az életrajzi fejezetek jelentik, amelyek egyéni kutatásokra épülve mutatják be azt a fontos és mindeddig kevésbé méltányolt munkát, amelyet Sipos Gyula a Győrffy Kollégiumban, az 1944-es antifasiszta ellenállásban, a Nemzeti Parasztpártban, a népi kollégiumok szervezésében és a Végzett Kollégisták Testületében folytatott. Ezen a képen talán csak egyetlen apróságot kellene kiigazítani: közvetlenül a felszabadulás után Kovács Imre nem tartozott a parasztpárt, illetve a koalíció „jobboldalához”, szembekerülése a párt „balszárnyával” későbbi politikai fejlemény.

Tárgyilagos, elemzésekben és jó megállapításokban gazdag képet ad a kismonográfia Sipos Gyula költészetéről, illetve prózai műveiről is. Hitelesen rajzolja meg azt az ívet, amelyet ez a költészet bejárt a népies hagyományoktól az intellektualizmusig, az ábrázoló-leíró verstől addig az önvallató szenvedélyig, amely az utolsó kötetek karakteres tulajdonsága volt. Talán csak azt hiányolnám, hogy kevésbé helyezze el Sipos költészetét a korabeli magyar líra áramlatai, kezdeményezései és eredményei között. Egyetlen példát szeretnék mondani: a kismonográfia szerzője helyesen figyelmeztet a *Thököly naplójából* című vers fontosságára, ez a történelmi allúziókat keltő, nyelvében is archaizáló költemény az ötvenes évek közepének kiváló lírai darabjai közé tartozik. Szólni kellett volna azonban arról is, hogy ez a vers nem magában áll, társai azok a Benjámin László- és Csanádi Imre-versek, amelyek a régi magyar költészet nemzeti felelősségtudatánál, hogy Király István találó kifejezését idézzem, „mégis-moráljánál” kerestek erkölcsi erőt a korszak gyötrelmes ellentmondásai, csalódásai között.

Laczkó András, illetve Szijártó István munkái kétségtelenül irodalomtörténeti és -kritikai életünk nyereségei, ugyanakkor nem lehet megelégedni kaposvári, somogyi kötődésükről sem. Ez a kötődés természetesen már a témaválasztásban is megmutatkozott, hiszen Laczkó a kaposvári Róma-hegyen alkotó festő, Szijártó a somogyi puszták világából, a Dombóvár melletti Tüskepusztáról származó író alakját idézi olvasói elé. De nemcsak ez jelzi a két könyv somogyi eredetét: Laczkó például szorgalmas kutatások révén adott képet a Nyugat íróinak kaposvári recepciójáról, az 1909-es, illetve 1911-es kaposvári Nyugat-estek lefolyásáról és sajtóvisszhangjáról, és Szijártó is következetes munkával deríti fel Sipos Gyula költészetének, prózai írásainak somogyi kötődéseit, motívumait. A „kaposvári műhely”, amelyhez mindkét könyv szerzője tartozik, nemcsak a tudományos munkamegosztás feladatainak elvégzésében vállal szerepet, hanem a szűkebb pátria kulturális örökségének teljesebb elsajátításában is; azt hiszem mindkét törekvésnek komoly értéke van.

Pomogáts Béla:

A TRANSZILVÁNIZMUS. AZ ERDÉLYI HELIKON IDEOLÓGIÁJA

Két évtizede feltűnően megélénkült az érdeklődés a romániai magyar irodalom iránt. A figyelem nem csupán a jelen szocialista irodalmának két háború közötti előtörténetére terjed ki, hanem megnőtt az igény a Helikon és más polgári vagy „népi” irányzat történetének és ideológiájának kutatására is. E felélenkült kutató munka az Erdélyi Helikon irodalmának megbecsülését eredményezte, haladó eszményeit és törekvéseit igazolta. Számos vita zajlott azonban a Helikon által képviselt irodalom központi fogalma és vezető eszméje, a transzilvánizmus körül. A vita hevesége érthető, „hiszen a transzilvánizmus hívei sohasem dolgoztak ki rendszerezett és meghatározott ideológiát”, s a mozgalom egymással felelő gondolatokat is megtűrt a maga körén belül.

Noha a kutatás ma már messze eljutott abban a törekvésben, hogy a transzilvánizmus körül is világosságot teremtsen, a vita mindmáig lezáratlan, s időről időre új hullámokat vet. Aligha lehetséges most még a transzilvánista eszmék végső mérlegének megvonása. Pomogáts könyve is a transzilván „eszme- és irodalomtörténet körében lép fel”, de – a szerző bevallott szándéka szerint is – csupán az „erdélyi gondolat” összefoglaló leírására, nem pedig végső értékelésre vállalkozik: jelzi azokat a ma is élő kérdéseket, amelyeket a szakirodalom korábban ugyancsak vitatott, s ezáltal újabb vitára, számvetésre készítet. A jelen tanulmány azonban a transzilvánista ideológia kifejlődésének és irodalmi hatásának mindaddig legrészletesebben leírt képét adja, s nem csupán a két háború közötti korszak eszmetörténeti folyamatait mutatja be, hanem kitekint Erdély magyar társadalmára és politikai mozgalmaira is. Ezáltal a transzilván irodalmi áramlatot a kelet-közép-európai kultúrák és ideológiák rangjára emeli, s hangsúlyt ad annak a gondolatnak, hogy eszmetörténeti vizsgálata nem csupán a nemzetiségi irodalomtörténetírásnak, hanem az egész magyar tudományos életnek is halaszthatatlan ügye.

Pomogáts szokatlanul nagy feret, könyvének több mint egyharmadát szenteli az impériumváltás utáni Erdély politikai életének bemutatására. Aránytévesztéssel mégsem vádolhatjuk: nem hagyhatta figyelmen kívül azt a különösen szoros összefüggést, ami a korabeli Erdély politikai és irodalmi élete között kialakult. Politikai megbékélésnek kellett létrejönnie ahhoz, hogy 1926-ban, a marosvécsi találkozón a meghívott huszonhét író az irodalom érdekeinek védelmében egységfrontba tömörülhessen. S az irodalmi szövetség platformját a politikai élet alakulása szabta meg: a reakciós Magyar Párt magába olvasztotta a liberálisok Magyar Néppártját. A romániai magyarság politikai képviselője a konzervatívok kezébe került. A nemzetiségi közélet polgári demokratikus és népi radikális mozgalmi a kulturális életben és az irodalom műhelyeiben kereshettek érvényesülést. A liberális gondolkodású, deklaszálódó középosztály és értelmiség a transzilvánizmus elméletének kidolgozásával teremtett magának alapot az új helyzetbe való beilleszkedéshez.

Pomogáts tanulmánya híven követi nyomon a transzilván eszme kialakulását. Kiemeli, hogy Erdély legjelentősebb írói sorra bizonyították az „erdélyi gondolat”-nak évszázadokra visszatekintő hagyományát, egy sajátos öntudat, magában az erdélyi tájban gyökerező speciális „erdélyiség” kialakulását, amely a nemzetek, vallások, világsszemléletek, társadalmi osztályok és hatalmi érdekek „bölcs és eszes” kiegyensúlyozását is jelentette. A marosvécsi íróközösség ideológiája így a történeti Erdély szabadelvű hagyományait ápolta, az együttélő népek: magyarok, románok, németek közeledését segítette elő. Az „erdélyi gondolat” éppúgy az egymással küzdő erők ideiglenes egyensúlyából jött létre, mint a marosvécsi írói társulás. Az „erdélyi lélek” romantikus eszméje távlatosan a politikai realizmust és a nemzetiségi toleranciát készítette elő.

A szerző könyve egyértelműen azt sugallja, hogy a transzilvánizmus ideológiáját nem statikusságában, hanem történeti mozgásában kell megítélnünk. A transzilvánizmus romantikus elméletének – különösen történetének első szakaszában – voltak pozitív vonásai, s alkalmas volt arra is, hogy egyes írók pozitív tartalommal töltsék meg. A húszas évek második felében a transzilván eszme nyomán kibontakozott szépirodalom máig ható érvénnyel fejezte ki egy

nemzetiségi közösség útkeresését; a német és más mozgalmakkal ellentétben elhatárolta magát a faji romantikától és az „agresszív civilizáció ellenességtől”. Noha a transzilvánisták ösztönén hittek a sajátos erdélyi fejlődés és kultúra eszméjében, elzárkózást, nemzeti öncélúságot korántsem hirdettek. A regionális elköltelezettséget európai igényességgel kötötték össze. Az európai érzés és tudat kérdésében találkozást reméltek a román irodalommal.

Pomogáts kulcskérdésnek tekinti a Helikon viszonyát a modern magyar irodalomhoz is. A Helikon írói eleve ellenszenvet éreztek a magyarországi konzervatizmus iránt, idegenkedtek az úgynevezett hivatalos irodalom nemzeti elfogultságától, revansvágó irredentizmusától és unalmas epigonizmusától. Ideológiájuk liberalizmusa, nemzetiségi türelmessége, európai tájékozódása a „nyugatos” irodalomban talált elsőrendű szövegséget. Művészi látás, módszer és stílus kérdésében is ragaszkodott a Nyugat nagy nemzedékének vívmányaihoz. Különösen Ady életműve és szellemi öröksége mellett kötelezte el magát. Az Ady-vonzalom áthatotta úgyszólván az egész helikoni közösséget. Elutasították a húszas évek végén zajló kritikai Ady-revizio kísérletét. Természetes dolognak tűnt előttük a nemzetiségi irodalom kettős kötöttsége: egyszerre kötődött „a nemzetiségi élethez, a szülőhazához és ahhoz az anyanyelvi kultúrához, amelyet a két háború között négy ország magyar irodalmának kellett megőriznie és fenntartania.”

A marosvécsi irodalmi koalíció ellenálló képességét azonban a harmincas években próbára tették az európai történelem és a nemzetiségi élet eseményei. Az erdélyi román értelmiségre a nagyromán nacionalizmus, a magyarra az irredenta politika, a németre a hitleri fasizmus hatott. A nemzeti türelmet és osztálybékét hirdető transzilván gondolat ezekkel az erősebb hatásokkal már nem tudott eredményesen megküzdeni. A történelem szorításában derült ki igazán, hogy a transzilván ideológia a két irányból érkező nacionalista kihívással csak illúziókat tudott szembeállítani. Az újabb körülményhez igazodó új ideológiát a Helikon önmagában nem tudott kialakítani. Fontos kérdés volt tehát a Helikonnak a kolozsvári marxista folyóirathoz, a Korunkhoz fűződő viszonya. A Korunk a helikoni irodalom következetes kritikájával lehetővé is tette a

transzilván törekvések tisztázását, s a Helikon körében jelentkező progresszió kibontakozását. Pomogáts szemléltetően dokumentálja a Gaál Gábor és a Helikon közötti vitát, és azt – nem jelentéktelen mértékű – helyreigazító megjegyzésekkel is kíséri. Kiemeli, hogy amidőn Gaál az Erdélyi Helikonnal vitázott, részben maga is szektáriánus pozíciót képviselt: joggal bírálta a helikoni tömörülés osztálybékét hirdető nézeteit, hiteles képet rajzolt szociológiai háttéréről, de figyelmen kívül hagyta nemzetiségi elköltelezettségét, a magyar–román együttműködés megteremtése érdekében tett történelmi fontosságú erőfeszítéseit. A szerző fölöttébb hiányolja azt is, hogy Gaál Gábor állásfoglalása „nem vetett számot a helikoni irodalom értékeivel”. Könyvének talán éppen azok a lapjai a legszebbek, amelyeken a Helikon irodalomszemléletéről és irodalmáról ír: „Az erdélyi tájban megjelent az erdélyi ember: magyar és román, a népben élő természetes emberség bizakodásra intette a költőt, s a transzilván hősköltemény” az együttélő nemzetek kölcsönös megértésének példája lett.”

Amint a jegyzetanyagból kitűnik, Pomogáts könyve – feltehetően kritikailag ellenőrzött – figyelemre méltó publicisztikai – és tudományos irodalomra támaszkodik. S ha tőle még nem is kérhetjük számon az Erdélyi Helikon ideológiája körül kibontakozott ellentmondások teljes tisztázását, tanulmányát a végső mérleg elkészítésénél kikerülhetetlen kutatási eredménynek kell tekinteni. (*Akadémiai Kiadó, 1983.*)

NEMES ISTVÁN

Király Erzsébet –
Kovács Sándor Iván:

„ADRIA TENGERNEK FÖNNFORGÓ HABJAI”

*Tanulmányok Zrínyi
és Itália kapcsolatáról*

Izgalmas irodalomtörténeti „nyomozásra” invitálja az olvasót Király Erzsébet és Kovács Sándor Iván tanulmánykötete. A kötet tizenkét tanulmánya az italianista és a régi magyar irodalom kutatója közötti kiemelkedő együttműködés, együttgondolkodás eredményeként jött létre. Mindketten az

irodalomtörténeti kutatás kevésbé tetszetős formáját vállalták: mélyfúrásokat végeztek hallatlan alapossággal és az eredményeket az eddigi irodalomtörténeti megállapítások összefüggéseibe ágyazták. Nem vadonatúj hipotézisek bizonyítására törekedtek, hanem új kutatásaik és eredményeik bemutatásával az eddig ismert tények mélyebb kapcsolatait tárták fel. A kötet alcíme – Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról – csak részben fedi a tanulmánygyűjtemény tartalmi gazdagságát. Az egyes tanulmányok nem dolgozzák föl az összes lehetséges kapcsolatot – ez nem is lehetett a szerzők célja – ugyanakkor a nagy elődök, Arany János és Négyesy László hasonló tárgyú Zrínyi-tanulmányait is elemzik és újabb adatokkal bővítik.

Ha az egyes tanulmányok témáját nézzük, látszólag egy heterogén, „véletlenszerűen” összeállt gyűjtemény van előttünk. Azonban a különféle tanulmányokat nemcsak az köti össze, hogy mind valamilyen összefüggésben vannak Zrínyi itáliai kapcsolataival, hanem jóval több ennél: szervesen és összefüggően egymásra építkező, mindig az egész életművet szem előtt tartó és felidéző tanulmányokat olvashatunk. Eből is következik a kötet fő erénye, hogy Zrínyi életművét nem csupán a korabeli itáliai irodalom világához viszonyítja, hanem felidézi azt a művelődéstörténeti, etikai, esztétikai és filozófiai közeget is, amely Zrínyire hatással volt illetve lehetett.

Az első két tanulmány – *Magyarok Rómában Janus Pannoniustól Zrínyi Miklósig* és *Zrínyi római útikönyve* – időben is kitérve a kutatás témáját, olvasmányosan vázolja fel a régi magyar alkotók Róma-élményét és felhívja az irodalomtörténészek figyelmét a további kutatások lehetőségeire: „... a Rómával foglalkozó útleírások elemzése külön tudományszak, amihez szinte minden nemzet hozzájárult eddig a maga adalékait – majdnem azt mondhatjuk: a magyar kivételével”. (14. l.) Látszólag részletkérdés, hogy mit láthatott Zrínyi Rómában, de az utazás rekonstruált lehetséges élményei ugyanolyan fontosak, mint a közvetlen szellemi hatások feltárása és elemzése, hisz a provinciális környezetben élő és alkotó Zrínyinek gondolkodására ható, elementáris erejű élményt jelentett az antik világ emlékeivel és az olasz barokk művészettel való találkozás. Kovács Sándor Iván tanulmányában – *A meghajló és beszélő*

teszület jelenete a „Szigeti veszedelem” II. énekében – Zrínyi itáliai képzőművészeti élményeinek vizsgálatával és az ihlető hatás bizonyításával pontosabb, árnyaltabb magyarázatát adja a Zrínyi költészete alapotívumai közé tartozó feszületjelenetnek. Kovács Sándor Iván a töle megszokott alapossággal és a részletekre is kiterjedő figyelemmel, érdekfeszítő módon tárgyalja a feszületjelenet hagiográfiai és ikonográfiai vonatkozásait: San Giovanni Gualberto és Szent Brigitta legendáját és képzőművészeti ábrázolását.

A következő tanulmányok Zrínyi könyvtárával illetve olvasmányaiával foglalkoznak. Annak ellenére, hogy nagyrészt csak hipotézisekre épülnek ezek az írások – *A Zrínyi-könyvtár Petrarca-kötetei, Kisérlet Zrínyi Tasso-köteteinek meghatározására és az Olasz irodalomelméleti és filozófiai művek Zrínyi könyvtárában* – forrásértékűek lehetnek a további kutatás számára, hisz a Zrínyi-könyvtár anyagának szakszerű tudományos feldolgozásával még adós irodalomtörténetünk. Kovács Sándor Iván teljesen új megvilágítást adja Zrínyi kötetkompozíciós elveinek, amikor is az *Adriai tengernek Syrenája* és a Petrarca-kiadások kompozíciós hasonlóságát bizonyítja. A Petrarca-kötetek hatásának feltárása és bizonyítása új megvilágításba helyezi az ismert tényt, hogy „Zrínyi elsőül alakít ki költészetünk történetében olyan verses könyv-kompozíciót, amelyben egy hősköltemény lírai versektől körbezve jelenik meg”. (34. l.)

A szellemi hatásokat elemző három tanulmány közül, tematikája és eredményei alapján, Király Erzsébet írását tartjuk a legfontosabbnak (*Olasz irodalomelméleti és filozófiai művek Zrínyi könyvtárában*). Nemcsak a Zrínyi-kutatás, hanem egész irodalomtörténetünk régóta visszatérő kérdése, mennyiben kapcsolódott be a régi magyarság az európai szellemi áramlatokba és milyen poétikai, filozófiai művek hatottak a magyar irodalom fejlődésére.

Alapvetően fontos megállapítása a tanulmánynak, hogy „Zrínyi eposza és epikai koncepciója az olasz irodalomtörténetben a »mérsékelt barokk« névvel jelölt, de az olaszon kívül más irodalmakra is kiterjedő áramlattal vagy iskolával, s annak is a jezsuita barokk klasszicizmus által befolyásolt válfajával tart rokonságot”. (80. l.) Azt a kettősséget érzékelteti Király Erzsébet, amelyben Zrínyi élt és alkotott: a nagy-

részt igénytelen hazai szellemi környezetben is céltudatosan tájékozódó, európai látókörű költő alakját, aki művét a kor legmodernebb irodalomelméleti művével – „a mesterséget az eszme tükrében szemlélő kézikönyvvél” – szembesítette. Zrínyi költői tudatosságát és művészi gondosságát is bizonyítja, hogy „kortársait és a korabeli magyar intézményeket ebben is megelőzve, korszerű, sőt naprakész tájékozottsággal rendelkezett”. (96. l.)

A további tanulmányok Zrínyi és Tasso kapcsolatát elemzik. Arany János klasszikus írása óta tudjuk, hogy Zrínyi eposzának megírásakor Tassót tekintette példaképének. Arany János Tasso-kötetének margójegyzetei felkutatásával és forrásértékű közlésével nemcsak a Zrínyi–Tasso kapcsolatáról tudunk meg többet, hanem a szerzők alapos vizsgálódással azt is bizonyítják, hogy Zrínyi sok tekintetben felülmúlta itáliai példaképét. Annak ellenére, hogy a tanulmányírók bírálják Arany Tasso-képének egyes vonásait, a szerzők koncepciója szinkronban van Arany János meggyőződésével, hogy „költészetet művelni, kort és nemzetet szolgálni nem ő (Tasso), hanem Zrínyi tana”.

A forrásvizsgálatok mellett nagy érdeme a szerzőknek az irodalomtörténeti értelmezés újszerűsége, az eddig ismert tények más megvilágításba helyezése. Ebből a szempontból két tanulmányt tartunk a legfontosabbnak: *Etikai elkötelezettség és vallásos hit Tasso és Zrínyi eposzában és a Zrínyi hajnai-allegóriájának kialakulása* címűeket. Mindkét tanulmány mélyrehatóan tárgyalja Zrínyi költői világának összefüggéseit az európai minták és művelődési élmények és a régi magyar költészet világával. A korabeli barokk valóság és műveltségesszémény kikristályosodását és transzcendens világképének egyéniesítését, magyarrá tételezt érzékeltetik a tanulmányok. Lényeges-

nek tartjuk Király Erzsébet megállapítását a két hős – a várvédő Zrínyi és Goffredo – Istennel való kapcsolatáról: „mindkét vezér intézményes áttételek nélkül kerül kapcsolatba Istennel”. Azonban amíg a keresztetek számára pompázatos szertartásokra van szükség a győzelemhez, addig „Zrínyinek nincs szüksége a szigetiek egységének ilyesfajta manifesztálására; az ő vallása bizonyos mértékben azt a krisztusi-bibliai eredeti kereszténységet proponálja, amelyet a *reformáció* tüzött ki programjaként”. (118. l.)

A tanulmánygyűjtemény nemcsak ismereteinket bővíti, hanem széles körű betekintést nyújt Zrínyi világa mellett a korabeli képzőművészetbe, vallástörténetbe és eszmetörténetbe. A gyűjtemény forrásértékű képanyaga a fenti összefüggések mellett a művészettörténet segítségével illusztrálja az egyes irodalomtörténeti megállapításokat.

Király Erzsébet és Kovács Sándor Iván tanulmánykötete kiemelkedő példa arra is, hogy egy kutatási szempontból lezártnak hitt életmű mennyi újabb és mélyebb összefüggést rejthet. A szerzők erenye, hogy újszerű megállapításait mindig az eddigi eredményekbe ágyazva, azokkal egyetértve és megerősítve bizonyítják. Lehet, hogy a kötetben sok helyen csak feltételezéseket és újabb nyitott kérdéseket talál az érdeklődő olvasó, de szerintünk ennek csak serkentő hatása lehet a további kutatásokra és az együttgondolkodásra.

Nagyon jónak tartjuk, hogy a szakmai folyóiratokból már egy szűk kör számára ismert tanulmányokat ilyen szép kiállítású kötetben jelentette meg a Szépirodalmi Könyvkiadó az érdeklődő nagyközönség számára, hiszen nemzeti irodalmunk egyik legfontosabb alkotójáról illetve művéről szólnak.

NAGY JÓZSEF MIHÁLY